

ADATOK

A XI. ZÁSZLÓALJ TÖRTÉNETÉHEZ,

tekintettel

az erdélyi 1848—1849-ki eseményekre.

Egy honvéd magánjegyzetei.

Kolozsvártt, 1868.

Bajtársimhoz s az olvasóhoz.

Jegyzetim, történelemmel foglalkozó egy honvéd barátom unszolásainak eredménye: egyedüli értékök látott, tudott dolgok részrehajlatlan elbeszélésében áll. Nevem elhallgatásának oka: szerénységem, a könyvirásban járatlanságom, s szabadabb véleménynyilvánítás ohajtása. Célom az, hogy a mit láttam, átéltem, minek némi része egykor tán a történetíró figyelmére lesz méltó, ne menjen feledésbe, s legyen alap, mire annyi vért, életet áldozott zászlóaljunk tetteit és élményeit avatottabbak egybegyűjtsék s egészsze alkossák.

Ti bajtársim! a hézagokat pótoljátok, szándékon kívüli tévedéseimet igazítsátok meg!

Az olvasót csak ez egyre kérem: lapozza át e füzetkét, s a melyet csatáiban zászlóval s koszorukkal annyiszor tüntetett ki: most, s ha érdemli, jövőben is emlékezzék meg a XI-dik honvéd zászlóaljra.

Az 1848-ki eseményeket mint a 16-ik számú erdélyi (ugynevezett I-ső oláh) határőrezrednél szolgáló cs. kir. alhadnagy értem meg, ezredünk törzshelye Orlát volt.

Mint 24 éves ifju, hazámat s ősalkotmányát egyenruhám daczára bálványoztam, nemzetemet mindenek felett szerettem. Természetes volt, hogy az alkotmányos szabadság hajnalának derülése bennem mély örömrzést keltett. Köröztetvén ama királyi manifestum, mely a magyar ezredeket a magyar kir. miniszterium alá rendeli, később pedig ismét ama másik, mely a honvédzászlóaljakhozi átlépést nem csak megengedi, de előléptetéssel köti össze: késedelem nélkül folyamodtam a rendes uton, sőt — evvel be nem érve — magán levelet is irtam a magyar hadügyminiszterhez valamelyik honvéd zászlóaljhoz előléptetés nélküli áttétetésem végett, mert én — a mint éreztem és irtam, nem magasb tiszti rang reményében, hanem egyedül azért kíváncsoztam át, hogy szeretett hazámnak szolgálhassak. A miniszter magán válaszáat hamar megküldötte, sajnálatát fejezvén ki a felett, hogy kívánságom azonnal nem teljesithető, azért, hogy a ma-

gyarhoni 10. zászlóaljnál a helyek már mind be vannak töltve; hanem biztosított, hogy az Erdélyben rövid időn alakulandó 11-ik zászlóaljhoz áttételésem előléptetéssel meg fog történni. Ekkor a később oly nagy mérvben kifejlődött reactionnak már némi szelét lehetett észrevenni, különösen azon körben, hol én éltem. Állomásomnál fogva olvasnom lehetett, láttam is körülöttem oly kézalatti intézkedéseket, melyek oda látszottak czélozni, hogy a magyar miniszterium iránti engedelmesség nyílt felmondását előkészítsék, s ezredünk népével a már lázongó horvátok, rácok, szerbek és bánáti oláhok példájára a lázadás lobogóját kitűzessék. A látszat csak hamar valóssággá lőn; nyugtalanító aggodalom szállott meg nem sokára, midőn a székely zászlóaljak és székely huszárok Bánátba kiküldése után ezredünknek egy része, és ezek között azon század is, a melynél én voltam, sürgős rendeletet kapott az iránt, hogy a leggyorsabban gyűljön egybe, s azonnal K.-Fejérvárba vonuljon be. Engem a század kivonulásával állomásomon hagytak, helyemet mással pótolták, kétségkívül azért, hogy miután nézetimből semmi alkalommal titkot nem csináltam, az illetők czélszerűbbnek hitték, ha a bekövetkezendő fegyveres működési tértől távol tartanak. De a rám ruházott ugynevezett „Haus-Compagnie-Commando“ sem találhatott csakhamar nekem valónak, mert már a nyílt fellépés ideje elérkezett volt. Ez állomásra oly egyén kellett, a ki a magyar miniszterium irányábani függés felmondásának útját egyengetni, sőt tán a népet a maga körében a fegyveres ellentállásra is szervezni kész és

képes legyen. Hogy e feladat nem nekem való, az illetők tudták; a mozgalom e központjától való félre és messzebb eltávolításom el lőn határozva. Az oláhországi határszélen a Vulkán szorosnál volt egy határőrségi tiszti állomás (Pass-Commando), hová ezredünkből küldetett minden hónapra más-más tisztt. Ide rendeltek tehát időközben és soron kívül szeptember közepe táján. Aggódtam, mitevő legyek? A 11-ik honvédszászlóalj toborzása már megkezdődött volt; ahhoz történt tiszti kinevezéseket láttam is, olvastam is, de az én áttételésem késett, ámbár alkalmilag találkoзва Dobai ezredessel, ki a zászlóalj alakításával volt megbizva, érdekemben személyesen kértem meg, tudatván vele tett lépéseimet. Aggodalmam folyvást nőtt. Beadjam lemondásomat, vagy egyszerűen elhagyjam az ezredet? Melyiket tegyem? Oly kérdések ezek, melyekre az események elviharzása után könnyű a felelet; de akkor felszólalt egyik ellen becsületérzetem, a másik ellen azon remény, hogy hátha sikerül a törvény uralmát és belbékét helyreállítani. Huszonnégy óra alatt Vulkán felé uton kellett lennem; nem lévén időm hoszas fontolgatásra, elhatároztam azt tenni, a mit a kötelesség kívánt. Ha emlékezetem nem csal, szeptember 16. vagy 17-én Vulkánban pass-commandánsi állomásomat fájdalmas előérzetektől áthatva, elfoglaltam. A hazától elzárva, a gyorsan fejlődő események helyétől távol, e félen való havasokban még kószahirek szállongását sem hallva: azokra nézve, a mik benn az országban folytak, teljes tudatlanságban folyt életem; azt kell hinnem, hogy leveleimet sem juttatták hozzám, lehetetlen, hogy mindentől

így ellettem volna feledve! A mit vulkáni állomásomon megtudhattam, annyi volt, hogy a népet a császári zászló alatti eskületételre Hátszegre rendelik, s ezredünk magyarokból álló 1-ső századját fegyverzik le azért, mivel nemzetőrök akarnak lenni, s tisztjeik iránt az engedelmességet megtagadták.

Szeptember már eltelt volt, october közepe felé volt az idő, de az én felváltatásomra nem gondoltak. Egy nap, midőn már szinte elhittem, hogy isten tudja meddig felejtnek a Vulkánon, rendkívüli zaj ragadta meg figyelmemet; okát tudakozva, megértettem, hogy valami fegyveres csapat közeledik szállásom felé; az ablakon kitékintve látom, hogy Morár József ezredbeli hadnagy bajtársam és egy nyugalmazott hadnagy, ugyancsak a vidékről, mindketten buzgó oláhok, lóháton vezetnek egy oláh lándzsás csapatot; szállásom elé érve, belépnek hozzám mindketten, s Morár tudatja velem, hogy engemet felváltani jött, az őrségbe levő fegyveres katonaság kötelességét pedig a magával hozott oláh lándzsások (akkori néven: Landsturm) fogják továbbra teljesíteni. A hozzám szóló írásbeli rendelet, aláírva őrnagy Riebel Józseftől, oda utasított, hogy felváltatásom után ne térjek vissza állomásomra, Padra, hanem menjek Hátszeg felé, hol az őrnagy állomás volt. Felváltó bajtársom egy izenetet is hozott Pujról odavaló birtokos Puj Danitól, ki igen kért, hogy visszatérő utamban száljak hozzá. Beszéd közben tudtomra adá, hogy az ezredben nem igen volnának velem megelégedve, de hozzátevén, hogy még mindent jóvá tehetnék. Én csak annyit feleltem, hogy még eddig kö-

telességemnek megfeleltém, mi lesz ezután? meglátjuk. A hivatalos átadást hamar megejtván, utra költem s délután Pujra értem, hol meghívó barátom és szeretetreméltó nője örömmel fogadtak. Itt vala legelső alkalmam a dolgok állásáról némi felvilágosítást szerezni. Hunyadvármegyében minden közlekedés megszűnt, a nép teljes forrongásban, sőt fellázadva volt. A birtokosokat fegyverkeresés ürügye alatt kimotozták, még nagyobb késeiket is elvették; ilyenkor hozzányultak vagyonukhoz, folytonos őrizet alatt tartották, még udvarukról sem volt szabad kilépniök. Házigazdám kijelenté, hogy többen szeretnének Hátszegre kimenni Riebel őrnagyhoz; én ajánlottam, hogy ő és más falubeli birtokosok is, kiket utunkba ejtünk, csatlakozzanak hozzám, fedezetem alatt bátran eljöhetnek Hátszegre. Ajánlatom elfogadtatván: másnap egy kis lovascsapattal érkeztem Hátszegre, bámultatva mindenütt a népség által.

Midőn Riebel József őrnagynál magamat jelentettem, azon parancsszerű óhajtását fejezte ki, hogy ő Hunyadvármegye katonai parancsnokává levén kinevezve, s hivatalos érintkezése is fogván lenni magyar hivatalokkal és közegekkel, de különben is segédtisztje sem levén: fogadjam el ez állomást. Én láttam, hogy ezen ajánlat valódi célja Hátszegen való tisztességes letartóztatásom, de elfogadni eszélyességnek láttam. Meg vagyok győződve, hogy ez Riebel őrnagytól irántam való jóindulatból történt, sőt merem állítani, hogy Riebel József nekünk magyaroknak nem volt ellenségünk; s ha 1848-ban a magyar közvélemény annyira ellene fordult, hogy nevét

egy gunykölteményben más arra tán érdemesekével egybekapcsoltan örökítse, s a történelemben mintegy megbélyegezze, ez onnan ered, mivel a reactio azon szerepre szánta volt őt Erdély ezen részében, a melyet Urbán vitt a másikban. De én hiszem; hogy ő egykor elégtételt nyerend. Ha semmit nem említek is, erősen szól mellette azon körülmény, hogy míg társát előléptetésekkel, kitüntetésekkel halmozták el, ő, a sokkal tehetségesebb katoná, egyszerűen, mint őrnagy lőn nyugalmazva.

Hátszegen körültekintve, csak hamar meggyőződtem, hogy helyzetem tarthatlanná vált. A vármegye katonai parancsnokság alá volt helyezve, a magyarság, a megyei nemzetőrség lefegyverezve, a szászvárosi és dévai nemzetőrök, nemkülönben a Déván alakult egy honvéd század lefegyverzése is elrendelve. Hátszegre naponta érkeztek az oláh lándzsás csapatok tribuni vezetés alatt; ezek közül 800 válogatott új fegyverekkel ellátottat, háttörők gyakoroltak a fegyverforgatásban; a császári és oláh színű zászló alá a felesketés főizgató Salamon vezetése alatt naponta folyt; a magyar embert erőszakkal is bekényszerítették ezen ünnepélyes cselekvényre. Láttam oly nemes uri embert is, a ki harisnyába, czondrába öltözve mondotta el zászló alatt az oláh esküt; megismerve, megszólítám, miért teszi ezt? s azt válaszolta, „kénytelen vele, mert különben agyonverik.“ Magyar hírlapot Hátszegen kapni nem lehetett. Egy menekült ur beszélt el — nevére nem emlékszem — a ki Riebelnél segítséget keresett, a Brádon oláhok által már akkor végrehajtva volt szörnyűségeket.

Hátszegen töltött néhány nap után kijelentettem Riebel őrnagynak lemondásomat, bizodalmason azzal indokolva azt, hogy a mint látom, közel lehet az idő, midőn nemzetem és a haza alkotmánya ellen fegyveresen fognak felléptetni engem is, mire képes soha sem leszek, inkább golyót röpitek átagyamon. Ő megnyugtadni kívánt, kijelentette, hogy a magyarok ellen ő maga sem akar harcolni; hiszen neje magyar, ő is itt született, magyarok közt neveltetett, legjobb emberei magyarok s. t. b. hiszi és bizik, hogy a dolgok még ki fognak egyenlítődni. Belátva végre, hogy határozatam meg nem ingathatja, beleegyezett lemondásom elfogadásába. Megtudva ezt ott helyt levő több tisztársaim, igyekeztek szándékomról lebeszélni, mi nekik sem sikerülvén: kettőjük tudtomon kívül Riebelhez ment, és a dolgot oda módosították, hogy lemondásom ne adjam be, hanem Riebel őrnagy bocsásson el szabadsággal, s várjam ott be a dolgok további fejlődését. Midőn e hírt meghozták, kevés gondolkozás után a tervet elfogadtam és azt azonnal végrehajtva, estvére már Padon voltam rendes állomásom helyén, s minden intézkedéseket megtettem, hogy másnap elindulhassak; éreztem, hogy késedelmezésre nincs idő. Régi szekeresem váltig szabadkozott, hogy Fejérvártól tovább nem vihet; okát megmondani nem akarta, — később megtudtam, hogy ő már akkor oly dolgokat ismert, miket én képzelni sem tudtam. Elindultam tehát másnap déltájt, nem vihetve egyebet magammal, mint fejérneműt, a szükséges öltöző-ruhát és fegyverzetet: kardot, puskát és két pisztolyt; minden egyébnek szállásomon kelle ma-

radni, pedig mintha éreztem volna, hogy én oda többé aligha visszajövök. Utamban Fejérvárig lándzsás oláh-ságnál egyebet nem láttam, de az oly folytonos volt, hogy az ember nem képzelhetett mást, minthogy minden oláh különös feladatának tekinti jöni-menni, még pedig lándzsáson. Fejérvárra másnap délre érkezve, az egész város kihaltnak látszott, sehol egy lélek se mutatkozott, kivéve egy-egy ezredünkbeli határőrvidéki katonát. A naphoz czimzett vendéglőbe szállva, a vendéglőssel a fe-
lől kezdettem értekezni: ha nem lehet-e hamarjában egy fuvarost szerezni szülőföldemig. Láttam, hogy a vendéglős rám bámul s némileg vontatva mondja, hogy keres-
tetni fog, de nem hiszi hogy lehessen kapni. Időközben a vendéglős tán ki-létemet megtudva beszédet kezdett velem; tőle tudtam meg, hogy mik történtek pár nappal előbb Zalathnán, később — tán éppen az előtti napon— Sárdon, Égenben, Fejérvártt, hogy gyilkolták le az al-
vinczi plébánust, és nyugalmazott huszár kapitány Ráczot*) a portusi hidon ornátusban és tiszti egyenruhában, hogy bujkál a városon némely menekült vidéki magyar ember stb. Vendéglőszámom most már minden igyekezetét rá for-
ditotta, hogy számomra fuvarost szerezhessen, vállalkozott is egy zsidó — jó pénzért. . . . Délután elindultam Enyed felé.

Mily feltűnő ellentétben mutatkozott előttem a Ma-
roson túl és innen levő vidék. Mig túl minden lépten-
nyomon kisebb-nagyobb csoportokban ide-oda vonuló,

*) Keresztnevét elfeledtem.

vagy egyenként uton útfélen lézengő oláh lándzsásokkal találkoztam, addig innen tökéletesen kihaltak tünt fel az egész táj, sehol egy emberi lélek, sőt semmitféle élő lény nem volt látható; még Tövis mezővárosan áthatolva sem láttam más élő lényt, mint egy nőnek a fejét, ki egy ablakon ki feltűnőleg látszott bámulni az elzörgető érdekes alkalmatosságot és az abban ülő császári egyenruhás egyéniséget. A nélkül tehát, hogy ezen kívül az életnek egyéb jelét láthattam volna, érkeztem estvefelé Enyed közelébe, hol elő-örsön álló Kossuth-később Mátyáshuszárookra találtam, kik között ismerősöm is levén, mihelyt magamat megneveztem, akadály nélkül meheték be a városba. Már akkor itt volt egy kis magyar tábor: honvédek, nemzetőrök s néhány aranyos-széki székely huszár összegyűjtve. Rendkívüli megjelenésem némi érdeket keltett személyiségem iránt; mihez járult azon körülmény is, hogy mint magyar embert ha különben nem, de nevemről sokan ismertek, és a kik előtt egészen ismeretlen voltam is, osztoztak azon örömben, hogy bennem a haza egy elveszettnek hitt fiát visszanyerte. Többek közt akkor huszár százados Baumgarten is felkeresett, örömét nyilvánítva megjöttemen, kivel együtt menénk aztán b. Kemény István főispánhoz, hol az estét az ott működő kiválóbb katonai és polgári egyének társaságában töltém, s ez által alkalmam lett a hazai dolgokról és eseményekről tisztább fogalmat szerezhetni. Most látám igazán, mely keveset tudtam én eddig mindenről, s hálát adék magamban istennek, hogy mennyei sugalma által a helyes utra vezérelt. . . . Más nap szülőföldemre érkeztem.

1840-ben léptem katonai pályára, és ez idő óta egy-két évben alig látogathattam meg igen rövid időre szüléimet, testvéreimet. Mindig örvendtettem, midőn e kedves esemény bekövetkezett, de a mit jelenleg szerencsém körébe érkezve éreztem, azt szavakban kifejezni lehetetlen. Mindnyáján könnyeztünk, szeretett édes anyám könnyek közt mondott első szavai ezek voltak: „Hála istennek, hogy itt vagy! Azt hittem, elvesztél; már most ha veszned kell, legalább nemzetedért halsz meg!“ Oly lelkesítő szók valának ezek, hogy én azokat soha az ágyu dörgései között sem felejtettem el. A gyöngéden szerető anyának ez önmegtagadó szavai által, melyekkel engem mintegy a hazának áldozá-s hulló könnyei által, melyekben öröm és fájdalom volt egyesülve, felavattatva éreztem magam a haza harczosává, s még szilárdabb lett bennem azon elhatározás, hogy megtámadott nemzetemért s annak ős alkotmányáért utolsó lehelletemig híven fogok harczolni.

A hazafi kötelesség rövidre szabta családi boldogságunk határát. . . .

A XI-ik honvédszászlóalj alakulási helye Kolozsvártt volt. Én oda mentem. Cserei őrnagy volt, a ki ekkor e zászlóaljat szervezte; hozzámenvé, megérttettem, hogy a zászlóaljhoz november 6-ról *) főhadnagynak már ki vagyok nevezve, mit tőle írásban kikérve, volt ezredemhez Orlátra azon jelentésem mellett küldöttem be, hogy miután a mondott honvédszászlóaljhoz rendes uton rég beadott folyamodásom következtében főhadnagynak

*) Közlöny, 1848. 159. szám.

kineveztettem, az ezred létszámából magamat kitöröltetni s minden további kötelezettségtől felmentetni kérem.

Ezen lépésemet, most is, annyi szenvedés, nélkülözés, nyolcz évi fogság, kínzás és megaláztatás után, ha annak minden önzéstől ment hazafias indokait megfontolom, helyeselnem kell; mert hasonló esetben és körülmények közt most is hasonlólag fognék cselekedni. Bátran merem állítani, hogy hesszas fogságom alatt, ámbár sokat állottam ki, lelkiismeretem mindig nyugodt volt, és csak egyszer is azon gondolat meg nem szállt, hogy tán jobb lett volna a császári seregnél maradnom; sőt egyedüli dicsőségemnek tartottam, tartom és tartandó mind halálig azt, hogy 1848—1849-ben honvéd voltam.

Mint honvéd legelső működési terem Enyed volt, hová november 2-án mentem vissza mint honvéd főhadnagy, s mivel a 4-ik századnál százados nem volt, annak parancsnokságát vettem át. Ez időben három századja volt zászlóaljunknak. Enyeden a fővezényletet Bittó Károly, mint legidősb százados vitte. Enyedi rövid táborozásunk alatt az ellenséggel semmi összeütközésünk nem volt; hanem azelőtt volt zászlóaljunk 2. századának b. Bánffy János, akkor százados vezénylete alatt, Tövis és Krakkó között a határőrökkel találkozása, mely azoknak viszszaeverésével végződött. Még más kirándulások is történtek, de mivelhogy ezek átléptem előtti dolgok, tiszta tudomásom rólok nincs. Olyat, mit bizonyosan nem tudok, nem írok.

November 11-én reggel láрма-dob verte fel az enyedi táborn; hire jött, hogy az ellenség Tövis felől az

országuton nagy oszlopokban közelget Enyed felé. Rövid időn az egész tábor fegyverben állott a szokott gyűl-helyen, a piaczi reform. templom körül. Zászlóaljunk 3 százada éppen a Collegium előtt foglalt helyet szemben a templommal. Mindnyájan azon hiedelemben voltunk, hogy ma az ellenséggel meg fogunk ütközni, mit legalább mi honvédek igen óhajtottunk. Hosszas künn-állás után hallom, hogy a századparancsnokokat mind a főispán b. Kemény István szállására szólítják fel. Én is mint századparancsnok a többi hívottakhoz csatlakozva elmentem. Sokan valánk itt öszzegyűlve, katonai és polgári egyének. Az ellenség már jelzett megtámadási szándékából azon kérdés tette a tanácskozás tárgyát: bevárjuk s megütközzünk-e, vagy ütközet kísérlése nélkül odahagyjuk a várost és had-állásunkat? Voltak többen kik azzal indokolták a város azonnal elhagyását, hogy az ütközet szerencsétlen kimenete esetében a várost az ellenséges feldulástól kell féltetnünk. Mások, de kevesen, jó hadállásunkban s vitézségünkben bizva a csata elfogadását ajánlották. Tekintetbe vétetett itt — ha jól emlékszem — éppen az napon érkezett egy átirata Baldacci tábornoknak, melyben tudatja a császári hadak előnyomulását M.-Vásárhely és Besztercze felől, melyek öszhangzásban más előnyomuló oszlopokkal mind Kolozsvárnak tartanak. Ily nagy erőnek — mondaték az átiratban — a kolozsvári magyar tábor nem állhat ellen; de a császári hadak további előnyomulása az enyedi tábor visszavonulhatási útját is veszélyeztetik. Ez okokból czélszerűnek látná — ugymond — hogy az Enyeden levő tábor Kolozsvárra

visszahuzódjék, hol összpontosítandó lenne az egész magyar erő; mert csak így képzelem, hogy az ellenséggel sikeresen megütközhetünk, s a fővárost a fenyegető veszélytől megmenthetjük. Baldaccinak e látszólag hadtani érvekre alapított felszólítása annyival inkább elő fogadva, mivel b. Kemény István a főispán megmenteni hitte a várost az ellenséges feldulatástól az által, ha a magyar tábor ütközet kísérlése nélkül onnan kivonul. És az ő nézetét a tanácskozók közül nagyon sokan pártolták. Végre is határozottan ki lett mondva, hogy a sereg azonnal megtesz minden előkészületeket az elvonulásra, a város pedig küldöttjei által tudatja az ellenséges táborban hódolati készségét. E határozatot a honvédek elégtelenül fogadták, a város lakóit valóságos páni félelem szállta meg, minden ember csak menekülésre gondolt: magát, családját s legföltettebb holmiját biztosabb helyre kívánta szállítani. Az utcákat csakhamar megrakodott szekerek s hirczolkodó népözön lepték el — valóságos népvándorlás keletkezett. A népet a honmaradásra egészben rábírnai nem sikerült: kénytelen volt a sereg is visszavonulását mindaddig késleltetni, míg a csakugyan menekülni kívánók szekereikkel előre haladhattak. Így történt aztán, hogy visszavonulásunkat csak délután 3—4 óra között kezdhették meg. Hogy az ellenség reggel mutatott támadási szándékát mindaddig miért nem hajtotta végre, nem képzelhetem; vagy szándéka, vagy bátorsága nem volt arra, vagy talán a városból ment volt ki hozzá polgári küldöttség hódoló nyilatkozatot vive a város részéről s értesítve a bentörténteokről. Én e körülmény okát nem tudom.

Elég, hogy mi elindultunk, és estvefelé Felvinczre érkezünk, hol ismét az enyedi népvándorlás ismétlődését kellő szorongó szívvel látnunk. Kevés pihenés után folytattuk utunkat Torda felé, hová azon éjjel meg is érkezünk. Tordán alig egy napot töltve, éj idején, a legsietőbben Kolozsvár felé indítanak. A nemzetőrség még egy ideig Tordán maradt, kivéve a Tolnai Gábor vezénylete alatt levő két századnyi marosszéki székely nemzetőrséget, mely a székelységnek Maros-Vásárhelyen szétverése után a Maroson tul maradván: Tordának vette menekülő útját s most csapatainkhoz csatlakozott.

Zászlóaljunknak eddig őrnagya nem levén: most b. Bánffy János lön őrnagygyá és zászlóaljparancsnokká kinevezve, a kormány november 21-én erősítette meg *). November 14-én egy sergecske indult ki Kolozsvárról tábornok Baldacci vezérlete alatt Szamosujvár felé az előnyomuló császári ezredes Urbán ellen; állott ez a 11. zászlóalj öt századjából, (mivel ekkor még 6-ik századja nem volt) két század Mátyás-huszárból gr. Mikes Kelemen őrnagy vezénylete alatt, $\frac{1}{2}$ századnyi aranyosszéki székelyhuszárból főhadnagy Csulak vezénylete alatt, egy század kolozsvári vadász nemzetőrből és vagy két század kolozsvári polgári nemzetőrből — ha jól emlékszem, egy üteg hat fontos ágyuval. 14-én estvére Válaszutra érkezünk, hol a helységen áthaladva, az országutttól balra, szabad ég alatti táborozásra elhelyezteténk. Gondoskodás rólunk oly kevés volt, hogy alig tudánk ma-

*) Közlöny, 1848., 8608., kormányi — 168., lapszám.

gunk alá némi szalmát kapni, hogy fáradságunkat a nyirkos szántóföldeken kipihenhessük, élelmül alig kaptunk kevés kenyeret. A hosszú éjszakát félig sárbah fetrengve valahogy kihuzván: reggel sorakoztunk, és a tegnapi renddel elindítanak az országuton Szamosujvár felé azon különbséggel, hogy ma már a kolozsvári vadászok a csapat élén mentek, még pedig egészen csatárlánczba feloszolva, az egész Szamosvölgyet keresztül fogván egyik hegy-éltől le a Szamosig, mintha minden perczben a csata megkezdődését kell vala várnunk. Mindamellet egész csendben, fennakadás nélkül folytattuk utunkat közel Szamosujvárig. Itt miért-miért nem, egy ágyu előre rendeltetve, egy lövést koczkáztatott, tán hogy az ellenség győződjék meg, hogy ágyunk van; a mit azonban — a mint később bebizonyult — használni vagy nem tudtunk, vagy nem akartunk. Ezután folytattuk utunkat. Midőn Szamosujvár közelében azon pontra értünk, hol az országot egy hirtelen kanyarulatával láthatóvá lesz a Szamosujvárral átellenben fekvő erdős oldal, imé előttünk áll az ellenséges had, elfoglalva az erdős magaslatokat, s a mint mondani szokták, „farkas szemet“ nézve velünk jól fedezett állásából. Zászlóaljunk 2-ik százada rendeletet vett Szamosujvárra bemenni az ellenséget azon oldalról megközelítendő, a más három század tömegben nyomult elő az országuttól jobbra eső szűk teren. Az ellenségnek három fontos ágyuja levén: a hogy lőtávolba érkeztünk, azonnal üdvözlő golyókat röpitett felénk. Minthogy ez volt táborunk előtt az első ágyu-üdvözlés, nem csuda, ha itt-ott a meghatottabb kedélyűek némi hajlongásokkal fe-

jezték ki hódolatukat. Azonban az első meglepetés egy perczig sem akasztá meg előnyomulásunkat, már csak azon okból sem, mivel az ellenséges golyók sikertelen repülének el fejeink felett. Közelebb jutva az ellenség állásához, azon pontnál, hol az oldalról egy mély árok huzódik le az országutig, csatárlánczba rendelteténk azon utasítással, hogy azon árok széleit állanók el. Ennek végrehajtásában az ellenség a maga részéről hasonlólag csatárláncz alakításával kívánt akadályozni, s azonnal kifejlődött az apró fegyverrel való egymásra tüzelés; eredménye ugyan nem lehet, mert mint tapasztalásból mondhatom, a távolság közöttünk oly nagy volt, hogy egymás kára nélkül lövöldözhattük el golyóinkat. A mig mi csatárlánczba fejlődünk ki, a székely huszárok az országuton szemlére előnyomulván: az ellenség rájuk irányozta ágyulövéseit, s mivel egynek sikerült Máriaffi cadét lovába furódni, azonnal visszatértek.

A mióta ágyuink voltak — ez volt sorainkban a közhangulat — semmitől sem féltünk, de szinte vártuk az egybeütkezés alkalmát. Most előttünk állt az, s midőn Urbán három fontosai nekünk köszöngettek, mi hatfontosaink diadalmas viszonzásai reményével ringattuk magunkat. Valóban részünkről feszült volt a várakozás hatfontosaink működésére nézve. Minden szem kíváncsi-lag nézett az országut azon pontja felé, honnan ágyuinknak elő kelle bukkanni. S ime valahára egy ágyu mutatkozik! Halljuk jól a vezényszót: „Prosst ab“ (tüzéreinknél a vezénylet németül ment). De az ágyu nem sült el. Új vezénylet: „Prosst auf“ s az ágyu szépen

visszament oda, honnan jött. Mekkora csalódás! Mily ügyetlenség, vagy tán kiszámított roszakarat a vezénylő tábornok részéről. Hát nem tudta belátni, hogy egy ily tett az egész csapatot képes lehangolni s e mellet alkalmat ad mindenféle gyanusításokra, a mi akkor igen is napi renden volt . . . A gyanusítás, fájdalom! rögtön beis következett. Mintha csak a levegővel szivta volna be mindenki, szájáról szájra ment azonnal a gyanu, hogy Baldacci elárult s különösen minket honvédeket akar az ellenségnek martalékul adni. E gyanut erősítette az is, hogy azon hadállásból, melyben mi voltunk, csapatunkból semmi másféle testületet nem láthatánk, egyedül csak a Tolnai vezényelte 2 század székelly nemzetőrt, kik a csatárlánc megett jó távolra hátul az oldalban foglaltak volt állást, és ismét fenn a hegy-élen néhány kolozsvári vadászt. Baldacci ez eljárását később avval mentégette, hogy az ellenség magas táborállásán — positio — fel a völgyből sikertelen lett volna a lövöldöztetés. Ám de ez nézetem szerint még akkor sem lehetne mentség, ha való volna; mert a vezérnek megfontolva a körülményeket, azon erkölcsi hatást kellett volna számításba venni, melyet ágyuink működtetése sergünkre úgy, mint az ellenfél sergére gyakorolt volna, s nem kell vala elegendő ok nélkül kimélgetni port és golyót. Ágyuink dörgése között bizonyosan lelkesedve rohanja meg e sereg az ellent, mig így lehangoltan, maga körül mindenütt árulást képzelve, a megcsalás érzetével keblében, elkeseredetten, szinte ösztönszerűleg mint egy ember visszahúzódott hadállásából, semmit sem törődve még avval is, ha az ellenség

kineveti — a mire volt is oka. Pedig, hogy katonaságunk nem volt gyáva, azt későbben elég fényesen bizonyította. Vége a lett, hogy rövid sikertelen lövöldözés után azon az uton, melyen jöttünk, visszaindulánk. Senki még csak meg sem sebesült, Komáromi Sándor 11-ik zászlóaljbeli tizedes meghalt ugyan, de nem ellenséges golyó által. Timár Gábor, akkor őrmester, tulbuzgóságból, azért, hogy parancsa ellenére hátat mert fordítani az ellenségnek, keresztül lőtte.

November 15-én este Választnál voltunk, a honnan reggel elindultunk volt. S miután tegnap keveset, ma épen semmit sem ettünk, képzelhetni mily étvágyunk lett volna, ha lesz vala bármi enni-valónk. De semmi gondoskodás nem volt. A megelőző éjjel sárban háltunk, étlen-szomjan, a következő nap semmit nem ettünk, sem ittunk, vezényletünk a lehető legrosszabb volt. Csudálkozzék aztán valaki, ha ily mostoha bánásmód mellett, oly könnyen elhitte a honvéd, hogy vezérei elárulják.

Az éjet valahogy eltöltve, másnap reggel novbr. 16-án folytattuk visszavonulásunkat Kolozsvár felé. Ezen haszontalan, czéltévesztett, vagy tán igen is jól kiszámított, kirándulásnak elcsüggesztő hírét még azon éjjel Választról, hol gyalog, hol szekeren, a hogy lehetett, nagyon sok nemzetőr megvitte Kolozsvárra, s az mindenfelé megtette kártékony hatását.

Az ellenség Szamosujvárról való visszavonulásunk következtében vérszemre kapva, Kolozsvár felé kezdett mozogni. Előőrségünk Szamosfalvát megszállotta, hogy az ellenség mozdulatait figyelemmel kísérje; ide rendel-

tettem én is századommal, ha jól emlékszem november 17-én, Csulak főhadnagy tartotta székely huszáraival a legelébb tolt lovas őrszemeket.

November 18-án délelőtt jelentik a huszárok az ellenség közeledését, s egyszersmind azt is, hogy két oláh nemzetiségű huszár az őrszemről az ellenséghez átment. A történetekről jelentés menvén be Kolozsvárra a fővezérséghez: délfelé némi erősítést kaptunk. Feltűnő volt előttem az, hogy az ellenséges oszlopok és azoknak mozgulatai az országuttol éjszakra eső oldalakon már reggel kivehetők, s folytonos mozgásban voltak, a közbeeső völgyekbe el-eltűntek, újból előálltak, s mégis felénk egész délutánig oly keveset közeledtek. Több izben kivehető vala ágyulövés és sortüzelés. Mi célból történtek, előttem kimagyarázhatatlan volt. Délután mind több-több fegyveres csapat érkezett Kolozsvárról, míg végre midőn maga a vezénylő tábornok Baldacci megjött, úgy látszott, hogy minden rendelkezhető erő Kolozsvárról ide van összpontosítva; mert ekkor már itt láttam a tordai, aranyosszéki és enyedi nemzetőrök azon lelkeesebb részét, mely meg volt győződve, hogy Kolozsvár mellett éppen úgy védi hazáját és szabadságát, mint akár melyik más pontján a hazának.

Baldacci az egész összpontosított erőt a Szamosfalva előtti téren csatarendbe állítá fel, mintegy szemlét tartandó felette, hogy további intézkedéseit a szerint megtehesse. Az ellenség közeledése jól látható volt és minden ember át volt hatva azon gondolattól, hogy ütközetünk lesz. És még sem lett! Egyszer csak látjuk, hogy a kü-

lönböző testületek és ágyuk nem az ellenség, hanem visszafelé mozognak, míg rendre a helység ház-sorai között mind eltűntek.

Ez általános visszavonulás közepette, nekem meg lőn hagyva, hogy állomásomat megtartva, a zászlóalj két századával maradjak Szamosfalván. Az ellenség ekközben az országuttra leereszkedve, dobszó mellett kezdett előnyomulni. Intézkedtem, hogy illő fogadtatásban részesüljön; mert azt hittem, hogy sergünk visszavonulásával a helységen túl valamely előnyösebb hadállásba kíván jutni, honnan a netaláni megtámadást sikeresebben verhesse vissza. Midőn a helység ellenség felőli szélén csatárait elhelyezém, egy huszár azon parancsot hozta, hogy én is vonuljak vissza. Összehuzva tehát az alattam álló két századot, Szamosfalváról visszahuzódtam Kolozsvár felé. Azon ponthoz érve, hol az Kolozsvár felé egy emelkedettebb tért képez, a már szürkületi homályban láttam, hogy táborba szállt sergünk tábori tüzek gyújtásával foglalatoskodott. Minő rendelkezés eredménye ez most, — jegyzém meg én — mikor az ellenség megtámadása minden perczen várható volt. Bámulást kifejező felszólalásom a helyzet felismerésére vezeté a honvédeket, s néhány percz alatt a meggyújtott tüzek előnek oltva, a tüzcsinálási sürgős-forgásnak vége, s a zajt néma csend váltá fel. Parancsot vettem, hogy a magaslat élén az országuttól jobbra és balra csatárlánczot állítsak fel, mit teljesítvén: a legnagyobb csendre intettem honvédeimet, figyelmeztetve arra is, hogy tegyék magukat leguggolás és lefekvés által a közeledő ellenség

előtt láthatatlanná, felhasználva e végre a tábori tüzekhez átszállított hasábfákat is; végre szigorúan meghagytam, hogy senki vezényletem előtt tüzelni ne merjen. Ez szükséges volt azért, hogy Bánffy őrnagy által figyelmeztetve valék arra, hogy még czirkáló huszárok vannak hátra, nehogy véletlenül lelövöldözzük őket a már beállott éji homályban. Magam az országot közelében balra egy csatár mellett foglaltam helyet, különösen az országutra fordítva figyelmemet. Néma csend terült el az egész vidéken, csak az ellenség dobolását lehetne kivenni a távolban. Huzamosb időt töltheténk ily izgatott várakozásban, midőn egyszerre az országutat fürkésző szemem s figyelmem előtt úgy rémlett, mintha azon némi sötét mozgó pontok tünedeznének elé. Eleinte azt hittem, hogy visszatérő huszáraink, de a mint ezek közelebb-közelebb értek, azon idő-arányban az országuttól jobbra is balra is némi fekete apróbb mozgó pontok kezdettek feltünedezni. Nagyobb bizonyosság végett, mondom halkan a mellettem levő honvédnek, kiáltsa rájuk: „Megállj! ki vagy?” A honvéd megtette, de arra semmi felelet sem jött. Még egyszer megállj-t kiált s újból semmi felelet. Várjon főhadnagy ur — mondja honvédem — ki a Károly-Ferdinánd-ezredből jött volt át hozzánk — mindjárt egyebet kiáltok én nekik, s ezzel kiáltá: Halt! Wer da? Erre kivehetőleg hallám e szavakat: „Da sind die verfluchten Spitzbuben“ — mire én is azonnal vezénylem: Honvéd csatárláncz előre, löjj! sat. A lövöldözés megkezdődik, a magasabb fekete pontok az országutról hirtelen eltűnnek, de a kétfelőli apróbbak lövé-

seinket viszonozták. Erre egy pár perczig tartó csatárláncz-tüzelés állt be, mert fegyvereinket kisütve „Rajta!” kiáltással az egész csatárláncz szuronysegezve rohant a setétben nem is látható ellenre, de ez — úgy látszik a rohamot be nem várva, sietve hátrált. A roham eredményében a honvédek elfogtak vagy négy gallicziai Gränzjagert, találtak sok eldobott csákót, löfegyvert sat. A szerencsés előőrsi csatározás jeléül magam is egy ily eldobott fegyvert egész éjen át a vállamon czipelék. A csatárlánczat előbbi helyére alig állítva vissza, im megvilágosodik előttünk a tér, az ellenség futtában Szamosfalvát felgyújtotta, tán üldözőinek gátlása indokából, vagy tán azért, hogy az üldözők erejét az éji setétben kiismerhesse. De számítása hiú volt. Nálunk vezér nem volt. Én, mint a ki a legelső sorban állottam, belátásom szerint küldöttem elé egy szakaszt szemlére, megtudandó, mi törtért Szamosfalván, s vajjon az ellen visszahuzodott-e egészen és merre? Meg is tudtam, hogy az ellenség visszavonulásában Szamosfalván egy pár házat felgyújtott, s gyors menekülőben van Válaszut felé az országuton. Az egész csatározás alatt csak a kolozsvári szőlők felé hallottam vagy két tömeges lövést — decharge-ot — azután újból minden csendes lőn, mint annak előtte. Mi a csatárlánczba visszaállva s meggyőződve az ellenség visszavonulásáról, néztük a szép csillagos eget, s türelmetlenül vártuk a parancsot, mely felszabadít arra, hogy legalább dermedt tagjainkat jó tábori tűz mellett melegithessük. Éjfélután 2 — 3 óra lehetett, midőn gr. Bethlen Olivér százados Kolozsvárról kijöve, engem felkeresett s hozzám körül-

belől ily kérdéseket tett: „Tudom-e, hogy itt a mi zászlóaljunk csak magára van? hogy háta megül minden eltakarodott?“ Nem — lőn feleletem. „Hát azt tudom-e: mi történt a városban?“ Erre is nem-mel feleltem. „Elhatározottatott — úgy mond — hogy a város az ellenség előtt capitulál; nekünk tehát el kell vonulnunk. Rendet hozott — jegyzé meg egyszersmind — hogy magunkat összeszedve vonuljunk vissza a városba. Bámulásom leirhatatlan volt. Visszavonulni az ellenség elől akkor, midőn ő fut el tőlünk-- ezt a taticát magamnak megmagyarázni nem tudtam. De a parancs így hangzott, engedelmeskednem a katonai fegyelem kívánta, a mi nélkül a katona nem katona. A vezérnek kell tudni, miért rendelkezik így vagy másképpen, abba másnak beleszólása nincs. . . . Rendeztük magunkat szép csendesen s behúzódtunk Kolozsvárra. Itt a városházzal éppen szemben állítanak fel. Gr. Mikes Kelemen elénk áll s előadja, hogy vezérünk Baldacci le van tartóztatva, s a város házában fogságban őriztetik; e gyalázatos helyzetből vezérünket ki kell szabadítanunk stb. Egy szakaszt elrendelnek be az épületbe; s nem sokára b. Baldacci akadály nélkül ki lőn szabadítva. Mi e jelenetből szinte semmit sem értettünk; oka az, hogy míg mi az ellenséggel szembe állva, küzdöttünk, addig benn a városban sok mindenféle dolog történt, s csak most vala alkalmunk némi öszhangzás nélküli híreket megtudni, melyekből a tisztán látható való csak vezérünk fogsága és az a bizonyosság volt, hogy mi Kolozsvárt mindjárt el fogjuk hagyni. Ebben kételkednünk nem lehetett, mivel a lovas úgy, mint a gya-

log fegyveres nép Monostorutcza felé mozgása annak komoly valóságáról s megkezdett végrehajtásáról győzött meg. Már hajnallott novembr. 19-ke, midőn végre a mi zászlóaljunk is szép rendben a Monostorutcza felé kiindult.

Ha vizsgáljuk azon okokat, melyek ez időtájban az erdélyi sereg minden működését eredményében megsemmisítették, mignem végtére Kolozsvár odahagyásával rá a tehetetlenség bélyegét akarák sütni: mint minden egyéb okok szülő okát, a fővezérlet hiányosságát, erélytenségét és határozatlanságát kell kiemelnünk. Minő titkos tényezők folyhattak be különösen az utolsó előidézésére, mint sorban álló katonának róla bizonyos tudomásom nincs; ezt fedezzék fel a kik benn a városban voltak s a társadalmi mozzanatok figyelemmel kísérhették; csak annyit kívánok megjegyezni, hogy szinte csak azon fegyveres erő, mely Kolozsvárról oly csufosan menesztetett vissza Erdély határszélére, igen kevés idő múlva határozott, erélyes és hadtanilag helyes vezérlet mellett képes volt az egész császári erőt Erdélyből kiszorítani s ezalatt több eredménydús csatákban hazafias elszántságát, őseitől öröklött vitézségét igen fényesen bebizonyította.

Zászlóaljunkkal a Kolozsvárról Gyalu felé vezető országutra kiérve, elszomorító látvány lepett meg. Mind azon különböző apróbb testületek, melyek a várost előttünk hagyták el, minden rend nélkül, tökéletes feloszlásban, a mennyire a szem elláthatott, ellepték az utat, — egyik csoport előre haladva, a másik elmara-
dozva, uton-utfélen lövöldözve, s ez által is nevelve a zavart, rendetlenséget és erkölcsi szennyfoltot. Lehetett itt

látni pokróczba burkolódzott fegyvertelen honvédeket, kiknek más öltözetük nem lévén, a laktanyáról eljőve, a mi melegítőt hirtelenében találtak, azt akasztották maguk körül; lehetett látni magán szekereken menekülőket gyorsan tova haladni, sőt az ágyus szekerek is meg voltak rakva mindenféle menekülőkkel; gyalogság, ágyú, lovasság szintén haladott előre, úgy a hogy jónak latta — szóval: volt oly rendetlenség és fejtelenség, a milyenről mint katonának fogalmam sem lehet. A jelszó, az ígéret földje — honnan-honnan nem Bánffi-Hunyad volt, ide igyekezett mindenki, nem tekintve e végczélon kívül semmire. E nagy zavar közepette is sikerült a zászlóaljzat meglehetősen jó rendben Kapusig megtartanunk. Itt mint-hogy pihenésre és élelemre is szükségünk volt, a vendégfogadó körül megállottunk. A sok rendetlen csoport a mint magát kipihente, ismét kedve szerint utra indult, megérkezett és tovább haladt — a mint ösztöne vezette. Ily körülmények között és befolyások alatt zászlóaljunknál is meg lőn némileg ingatva az eddigi rend; azonban pár órai pihenés után még is türelőleg együtt maradva folytattuk utunkat. Az elharapozott rendetlenséget előmozdította a délután beállott zordon havas idő, a minek folytán végre nálunk is bekövetkezett az egymástól való elszakadozás, elannyira, hogy zászlóaljunk egy előbbre haladott része azon nap B.-Hunyadig ment, míg én annak nagyobb együttmaradott részével czélszerűbbnek hittem éji szálláson Körösfőn megmaradni, a hol már számos eddig elhatolt nemzetőrt találtunk. A honvédek s magamot a hogy lehetett elszállásolva, élelme-

zésökről annyiban gondoskodtam, hogy számukra a falusi előljáróság által marhát vágattam le, s azt kiosztottam. 20-án reggel korán, dobszó által egybegyűjtven zászlóaljunk velem maradott részét, a többi ott megvonult fegyveres nép is hozzánk sorakozott, kiket aztán mind együtt jó rendben B.-Hunyadra vezettem, s zászlóaljunk őrnagy br. Bánffy János vezénylete alatt — kit csak itt vala módunk Kolozsvártól fogva láthatni — megint együtt volt. Br. Kemény Farkas mint nemzetőri őrnagy itt Hunyadon szedte össze a tordai, aranyosszéki és enyedi nemzetőrök maradványait s alakította belőlök később felsőbb engedélylyel a 75-ik honvéd zászlóaljat, mely egy volt a jók közül, s különösen Szelindeknél tüntette ki magát a császári hadak ellen.

B.-Hunyadon a 4—5 napig tartó megállapodás tökéletesen elég volt arra, hogy a Kolozsvárról kivonult erő magát rendbeszedhesse és a reá káros befolyású elemektől végképpen megtisztulhasson. Az ingadozók s gyávák egy része Kolozsvártt és egyebütt hátramaradt. A fegyveres és fegyvertelen szájhősök — a sereg e mételyei — jónak látták a Királyhágón tul keresni tért, hol nem átalották mindent gyanusítani, csakhogy magukat és hős tetteiket annál nagyobb fényben tüntethessék elő. A menekülni kívánók — s közöttük nem egy gyáva fegyveres is — hasonlólag a Királyhágón tul keresték a biztos nyughelyet. Magára maradt tehát azon lelkesült kis fegyveres erő, mely a legmagasztosabb hazafiui érzet sugalta áldozatkészségtől áthatva, el volt határozva arra, hogy minden talpalattnyi földet csak drága áron bocsásson az ellenség birtokába.

A fővezérlet, melynek élén még mindig b. Baldacci tábornok állott, czélszerűnek látta, hogy sergünk, mely alig állott 3000-nél többől, két üteg hat fontos ágyúval huzódjék vissza Csucsáig, és itt erejéhez mért, a természet által erősített hadállást foglaljon. E terv czélszerűsége ellen nem lehetett szólani, és e biztosabb állomás elfoglalása a sereg csekély számát tekintve annyival inkább szükséges volt, mivel csak így volt remélhető, hogy a már előnyomulásban levő nagy szamu ellenségnek sikeresen ellenállani lehessen. Ez indithatta a fővezért arra, hogy november 25-én a Csucsára visszavonulást elrendelje.

A sereg zöme előbb Feketetóra lőnelhelyezve, honnan előőrseit egész Kis-Sebesig tolt előre. Br. Baldacci helyét azonban pár nap múlva Riezkó őrnagy foglalván el, a sereg és főhadiszállás Csucsára tétetett át, s erős osztályok tolattak elé Kis-Sebesre és Nagy-Sebesre. Zászlóaljunk itt egészítették ki a 6-ik századdal. Ugyanis Kolozsvártt alakuló félben levén a 32-ik honvéd zászlóalj, mikor onnan kivonultunk, annak már 3—400-ran menő népéből egy századnál több felfegyverezve nem volt; jónak látták tehát most e századot zászlóaljunk kiegészítése végett nekünk átengedni. Fordultak meg ez időben Csucsán többféle apróbb testületek, melyek Kraszna felé voltak irányozva; de mivelhogy én mindig az előtolt osztályoknál voltam, ezekről kevés tudomásom lehet. Közelebbi érdekekkel birt ránk nézve az, hogy midőn a Katona Miklós által vezényelt serget Urbán Déésnél oly csufosan szétriasztotta, annak rendbeszedésére a mi őrnagyunk b. Bánffy János lőn elrendelve, és

hogy ezáltal zászlóaljunknál az őrnagyi hely üresedésbe jöven, a miniszterium által Inczédi Samu Ill-ik honvéd-zászlóalji százados erdélyi ember, s egykor osztrák gyalogsági tiszt neveztetett ki őrnagynak. Szívesen üdvözöltük, mint ismerős földinket, csak egy társunk hitte magát mellőztetve e kinevezés által, s bizalmas körökben némi gyenge jelét adta méltatlankodásának; pedig hogy az mily kevésbé volt indokolva, későbbi magaviselete előttünk eléggé bebizonyította.

Csucsai táborozásunk ideje alatt lett Bem is az erdélyi hadak fővezérévé kinevezve. Erről a kormánynak egy hozzánk intézett kiáltványa értesített bennünket. Sokak előtt ismeretes volt a vitéz öregnek lengyel forradalomkori hősisége, bécsi barricade-harczait csak imént olvastuk. Bár idegen nemzet fia volt, kire az életünk feletti rendelkezés és féltett hazánk sorsa bizva vala, mégis egy belső előérzet sugallotta nekünk azt, hogy a kormány kiáltványában röviden jellemzett lengyel hős lesz azon ember, ki minket és ügyünket győzelemre fog vinni. Ily kedvező hangulatban talált bennünket Bem december első napjaiban kis- és nagy-sebesi hadállásainkra érkezésekor; tisztelettel fogadtuk mint vezérünket, s ha első fellépése kitörő lelkesedésre nem is ragadhatott, de a vezér tehetségei és jelleme iránt oly szükséges bizalmat már eleve megadta, eltávolított minden elárultatási gyanút, s teljes nyugalommal vártuk intézkedéseit, meglevén győződve arról, hogy azok czélszerűen fognak tétetni.

Itt meg kell említenem, hogy Bemet megelőzőleg

Vetter tábornok is fordult meg egyszer táborunkban s hadállásunkat megtekintve, azon — úgy hiszem észrevételei következtében — némi változás történt is, valamint azt is, hogy Bem tábornok benniünket utóbbi állásainkban hagyott. E szemle után Bem Kraszna felé huzódott kis seregével, magával vivén Csucsáról is mind azt, mit nélkülözhetőnek hitt, úgy, hogy elvonulása után a mi hadunkat Riczkó őrnagy vezérlete alatt csak a következő testületek képeztük: a 11-ik zászlóalj, melynek 2 századja 2 ágyúval Kis-Sebesen a legelső országut melletti fogadónál állott, onnan előőrseit Hunyad felé Sebeshelyig állítván ki; 1 századja Hodoson állt előőrson, míg 3 századja K.-Sebesen táborozott és előőrsöket állított ki B.-Hunyad és a havasok felé; továbbá a bihari 27-ik zászlóaljnak 2 századja, 2 század bihari lándzsás nemzetőr, százados Perecki egy jó szakasz olasz könnyű lovassal (*chevaux léger*) és 2 hat fontos ágyú; ezek benn Csucsán voltak, fenntartva velünk az összeköttetést és örködték a Kraszna felé vezető uton. Ez volt erőnk, melylyel a csucsai szorost megszállva tartók, ez hadállásunk, midőn a 19-én végbement csatát megelőzőleg december 18-án a császári sereg által hadállásainkban Hodosnál és Börvénynél egyszerre megtámadtatánk. Ezen előleges megtámadásnak célja lehetne egyfelől hadállásunk és erőnk lehető megsemmisítése, másfelől egy kísérlet: ha nem lehetne-e Börvény felől Cucsa felé előnyomulni s ezáltal minket hadállásunk elhagyására kényszeríteni? Ez be is következhetik vala, hogy ha sikerül az ellennek Börvény feőli csapatainkat Csucsára

visszanyomni. De honvédeink Urbán támadásainak vitézül megfeleltek s a célzott terv e napon kivihetetlennek bizonyult. Már estve is levén, Urbán jónak látta táborba szállani népével s másnap próbálni szerencsét tábornok Wardenerrel együtt. Hodosnál lévő századunk megtámadtatva az ellenség által, rendeletet vett tüzelve visszahuzódni, mi estve felé meg is történt, mindenütt fenn a hegyen az erdők között egész a csucsai szorosig. A Kis-Sebes és Nagy-Sebesnél levő századok is estvére vissza lőnek rendelve Csucsára.

Az előcsata 18-án délután főképpen a Kraszna felé vezető uton az ugynevezett Bőrvénynél folyt. Urbán hadállásunk balszárnyát megkerülve, erről intézte támadását. Részünkről ez oldalon a rendelkezés alatti erő csak 2 század volt, a bihari 27-ik zászlóaljból; ez fogadta az ellent, s midőn már kevéssé visszanyomatott, segítségül kapta zászlóaljunk egy századát; erre aztán az ellenség lőn viasszaszorítva, s miután az idő is estvére volt hajolva, tábort ütött egy erdős oldalon, ott, hol — ha nem csalódom, Hunyad felől — egy szűk völgyön mellékes ut vág be az országutba, s éppen szembe az orzzágos-uttal, nagy tábori tüzeket kezdett rakni. — A mi táborcskánk az ut mellett tanyázott tűz nélkül, a legnagyobb csendben, nézte az ellen számos nagy tüzeit s hallgatta a nagy zajt, melyet favágás, tüzcsinálás stb. által idézett elő. Itt a mi részünkről őrnagy Baumgarten vitte a vezényletet, minek köszönhetni egyrészt az ütközet sikerét is. Nagyon boszantotta őt, hogy az ellenség —ugyszólva— orrunk előtt oly kedélyesen táboroz; azon

gondolkozott: miként zavarhatná meg jókedvét. Egy vet-ágyunak kerekeit szalmával körülfonatja, eközben néhány ügyes honvédet küld elé, hogy az országuton levő ellenséges előőrsöket, ha lehet minden zaj nélkül hatalmukba ejtsék vagy leszurják. A szerencse kedvezett. Honvédeink az elfogott ellenséges előőrsökkel — ha jól emlékszem 3—4 volt — csakhamar visszatértek. Ez megtörténvén, az ágyut a honvédek által az országuton azon pontig előhuzatja, honnan az ellenség táborát jól beérhetni hitte; ezután gyors egymásutánal feles gránátot hányatott az ellenség táborába. Azok jól voltak vetve, s jól találtak. Hogy a csel tökéletesen sikerült, mutatta az ellenség táborában támadt hirtelen riadás, a nagy lárma, ide s tova szaladási zürzavar.

Nemsokára minden elcsendesült, a tábori tüzek lassan-lassan kialudtak, előre küldött őrjárataink hirül hozák, hogy az ellenség onnan nyakrafőre biztosabb éji szállásra távozott.

Én december 18-án N.-Sebesen voltam századdal, s a többiekkel együtt rendeletet kapva, este visszahuzódtam Csucsára; innen még az éjszaka éjfél-tájt kirendeltek Baumgartenhez Börvény felé. Szemmel-látó tanuja voltam a még itt-ott pislogó ellenséges tábori tüzeknek, láttam az elfogott öröket és akkor mindjárt hallottam a történeteket. De a fennebb előadott siker Baumgartent nem tette elbizakodottá, annyira nem, hogy alig engedé meg, hogy elrejtettebb mélyedésekbe egy-egy kis tüzet éleszhessünk fázó tagjaink melegítése végett. Ő maga is velünk türt, mint igaz katonához illik; nem

is zugolódott senki helyes szigoráért. Baumgarten gondolkozó, tehetséges fő volt, a szabadság embere egész odaadással, és e mellett tiszta hazafi, jó magyar. Nagy kár, hogy egy golyó ugyszólva a dicsőség pályája kezdetén megállította!

Másnap, december 19-én alig kezdett hajnalodni, őrzárataink előre indultak megszemlélni, merre s meddig huzódott vissza az ellenséges tábor. A mint az erdőségekbe bemélyedtek, több csoport ellenséges lándzsásra bukkantak, kik az éjjeli zavarban irányt tévesztve, ide s tova bolyongtak; ezekből 50—60-ig valót összeszedve, táborozási helyünkre bekisérték; elbeszéléseikből még jobban megértettük, mily rémitő zavart okoztak gránataink az ellenség lándzsásokkal bővölködő táborában. A honvédek egy egészen felszerelt segédtiszti lovat is hozának be az erdőből. December 19-én az ellenséges megtámadás a krasznai uton Börvény felől és a b.-hunyadi uton K.-Sebes felől előre látható lévén: részünkről is ennek megfelelő intézkedések lőnek téve. Két század a 11-ik zászlóaljból és két század a 27-ik bihari zászlóaljból két hat fontos ágyuval állást foglalt a krasznai uton Börvénynél, az őrnagy Baumgarten vezénylete alatt; négy század a 11-ik zászlóaljból hasonlóan két 6 fontos ágyuval elfoglalta a csucsai szorost; itt működtek mint vezetők őrnagy Inczédi Samu és százados Dobai. A tartalékot képezte a bihari lándzsás nemzetőrök 2-ik százada. A krasznai ut felől — hol én is századommal működtem — megint cs. ezredes Urbán vezette a támadást, Hodos felől egy völgyi uton nyomulva előre. Két

ágyunk éppen azon ponton volt felállítva, hol e völgyi ut az országos utba szakad. Midőn az ellenséges tömegek lőtávolba érkeztek, ágyuink működni kezdenek, a mi az ellen tömeges előnyomulását a szűk völgyön megakasztá; az erdőbe huzódtak tehát s ennek fedezete alatt igyekeztek hadállásunkat megközelíteni. Részünkről is megtörténvén az ellenintézkedés: csatáraink találkozásnak, s megkezdődék az apró fegyverrel tüzelés; több ideig tartó csatározás után sikerült az ellenséges balszárnynak egész az erdő széléig előre nyomulni, honnan golyóikkal már ágyuinkat is jól beérheték. Ekkor sebesült meg őrnagy Baumgarten is, a ki maga az ágyuk mellett állott, s intézte azok czélszerű működését; egy ellenséges golyó térden alól találván: mint csataképtelen lőn hátra vive. Az ellenségnek ezen előnyomulását látva, a 11-ik zászlóalj egész 3-ik századát a csatárláncz megerősítésére rendeltem. E század lövés nélkül rohant az ellenségre, ámbár az fedezve az erdőszéleken állt s az előtte elterülő oldal, le az országutig minden fa nélkül való kopárság volt. Ily elszánt előnyomás az ellenségre hatását megtette; mert látva, hogy lövöldözéseivel a derék honvédeket feltartóztatni nem képes, szaladásra vette a dolgot: honvédeink pedig az erdőbe felérve, lövöldözve kezdek a folyvást hátrálókat üldözni. Természetes, hogy evvel előnyomulásunk általánossá lett; mit az ellenség tökéletes visszavonulása követett. Így állottak dolgaink a krasznai utnál, midőn őrnagyunk Inczédi Samu délután 2 óra körül hozzánk Csucsáról kijött.

Látva, hogy itt a már egészen visszavonuló ellen-
nel több bajunk nem lesz, a további üldözést megállítja,
s elmondva, mily kemény harc foly még mindig Csucsá
felől, engemet századommal rögtön oda rendel segítség-
gül. Töstént utnak indultam, s a kitelhető leggyorsabb
menetben igyekeztem a másik csatatért elérni. Csucsán
keresztül menve, éppen azon perczben érkeztem a csata
színhelyére, midőn az ellenség lovassága utolsó rohamát
kísérve, ennek meggyorsulásával visszavonulását meg-
kezdette. Láttam az elesett ellenséges lovasok között
őrnagy gr. St.-Quentint három golyó által találva, mellette
volt lova hasonlólag golyó által leterítve; körülötte több
lovas és ló, kiket honvédeink golyói halálosan találtak.
A csucsai szorosnál a császári hadak vezényletét maga
tábornok Wardener vezette. A harc itt elkeseredettebb
és hosszabb is volt; honvédeink a harc folyama alatt
gyakran gázoltak át a Körösvízen, hogy a számosabb
ellenség megtámadásait a körülmények szerint vissza-
verhessék. Az ellenség a maga részéről többször kísérelt
meg gyalogsági rohamot a végre, hogy hadállásunkat
áttörje, míg végtére belátva, hogy sem ágyuival, sem
gyalogságával nem képes honvédeink elszánt bátorságát
s hősiei vitézségét megtörni, mint utolsó eszközhez lo-
vassági rohamhoz folyamodott, ennek főképpen erkölcsi
hatására számítva, mert különben lovassági roham ott,
hol csak négyesével nyomulhat előre, ugyiszólva négy
kar működhetik, nem igen indokolható. Azonban egy-
előre némi sikere lett, mert honvédeink a meglepetés
első benyomása alatt vissza kezdettek futni a lovasság

előtt, annyira, hogy az osztálya élén rohanó gr. St.-Quentin kardjával szinte beérte őket; — azonban az ut egy hirtelen kanyarulatánál az előszökellő sziklák által némileg fedeztetve, gyorsan tömeggé alakultak, s az üldöző ellenséggel szembefordulva, azt egy hatalmas lövéssel köszöntötték. A roham-oszlop elején levő lovasok vezérökkel, lovaikkal együtt egyszerre összeomlanak, a honvédek tüzelése ismétlődik, sőt folytonossá válik; erre a rohamában feltartóztatott lovasság zavarba jő, visszafordulása a szűk uton kellő sebesen nem volt végrehajtható, az országot magas, erdős oldalára állított honvédek a pillanat és helyzet szerencsését felhasználva nem kimélik a golyót és követ: most ők rohanták meg a visszafordult lovasságot s lövöldözéseikkel tova üldözték. Ez előrohanáskor egy ellenséges löszertár-szeker jutott birtokunkba. Dicsőségesen vissza levén verve az utolsó ellenséges roham is, megkezdették az általános visszavonulásukat B.-Hunyad felé, melynek én magam szemtanuja voltam, előnyomulva azon fogadóig, honnan tábornok Wardener támadásait rendezte. A halottakon kívül, melyek hátrahagyattak, az itteni zsidó fogadóstól hallottam meg, hogy az ellenség lovasságában sok sebesült érkezett vissza.

Ezalatt beállván az est, midőn aggodnánk, hogy mit tegyünk, Dobai százados Csucsáról lóháton kérkezett s a visszavonulásra rendeletet hozott. Ez általános elégtelenséget okozott; mindenki azt kérdezte: miért huzódjunk vissza, mikor az ellenséget megvertük? Megint úgy tesznek, mint Szamosfalvánál. Midőn Dobainak

e rendelkezésén való megütközésemet nyilvánítottam, azon magyarázatot adta felőle, hogy egy elfogott lovas őrmester tárczájában megtalálták az az napi jelentést — Rapport — s az abban látható nagy létszámból a vezérség új támadástól tart; s miután a mi csekély sergünk e nap küzdelmeiben nagyon kifáradhatott s e mellett a Körösön többszöri átgázolás által — mint látja — el is van ázva, nem hiszi, hogy egy ismételt támadást hasonló sikerrel visszaverhessen; azért a visszavonulást czélszerűbbnek látja. Ez okok minket sem meg nem győztek, *sem meg nem nyugtattak, de végre mégis engedelmesskedtünk* s a honvédeket a visszavonulásra valahogy rábirtuk. Nagy tábori tüzeket gyújtottunk tehát miis s bementünk Csucsára, hol már minden erőnk egybe volt gyűlve. Diadal feletti örömünket nagyon lehangolta e visszás rendelkezés s azon ritka esetek egyike állott elő, midőn nekünk tisztékül meggyőződésünk ellen, parancs által kellett végrehajtanunk az elrendelt visszavonulást. Késérő érzéssel távozott el e hős sergecske fényes győzelmének színhelyéről, s csak úgy vontatva folytatta utját Feketető felé. A maradazók száma nagy volt.

Mikor éjszaka Csucsára érkeztünk, azon rendeletet vettem, hogy századommal és a 27-ik zászlóalj egyik századjával ott helyt maradjak. Kiállítva az előőrsöket, az ut melletti fogadóban ütem fel tanyámat. Egész éjen át szállingóztak az elmaradott honvédek. Ily elmaradások által és a csucsai lelkész írásbeli jelentése folytán jöttem tudomására annak, hogy a fővezérség még annyi időt sem vett magának, hogy a Csucsán összehal-

mozott élelmi szereket (különösen a sok szalonnát) és italokat onnan elszállíttassa. Rendelkeztem tehát, s 21-én reggel egy hadnagyot egy szakasszal századomból — egy néhány szekérrel ellátva — előre küldöttem a végett, hogy Csucsáról a mit lehet ide visszaszállítsanak s egyuttal illő elővigyázat mellett igyekezzenek az ellenségről bővebb tudomást szerezni. Midőn a kiküldött csapat jól megrakodott szekerekkel estvefelé visszaérkezett, a vett jelentésekből meggyőződtem, hogy az ellenség nem hogy új támadást kísértett volna, de sőt még czirkáló őrzáratok által sem mutatkozott az általunk elhagyott vidéken, és tökéletes tudatlanságban látszik lenni az élmés taktikai mozdulatok végrehajtásáról, melyek a csucsai szorost most oly könnyen birtokába juttathatják vala. Azonnal elhatároztam, hogy másnap 22-én reggel jókor a rendelkezésem alatti két századdal és négy huszárral Csucsára nyomuljak elő — ha még késő nem lenne — elhagyott hadállásunkat elfoglalni. Másnap reggel — a mint határozám — akadály nélkül megszállottam Csucsát s czirkáló őrzárataimat mindkét uton előbocsátva, meghagytam, hogy igyekezzenek mentől messzebb előhaladni, s mindent jól megnézni, ha nem vesznek-e valamely ellenséges mozdulatot észre. A bejött jelentések tökéletesen megerősítettek azon hitben, hogy az ellenségnek hadállásunk elhagyásáról még semmi tudomása nincs. Előörseimet kiállítva, a fővezérlethez önfejűleg végrehajtott előnyomulásomról és szerzett tapasztalataimról jelentést tettem. Éppen a maga idejében lőn ez előnyomulásom végrehajtva, mert alig lehettem még egy pár óráig

Csucsán, a midőn a B.-Hunyadon tanyázó cs. had parancsnokától odavaló ember által egy átírat jutott kezembe, melyben a magyar csapatok parancsnokát megtalálja az őrnagy gr. St. Quentin érdekében: ha vajjon csak sebesült vagy elesett-e? s utolsó esetben holt testét eltemettetés végett kiadatni kéri. Rendelkeztem tehát a hulla beszállítása iránt a csatahelyről, hol az addig másokkal együtt feküdt; mialatt egyszersmind az átíratot a főparancsnoksághoz hátra küldöttem.

Szinte egy időben érkezett meg Bem tábornoknak egy sürgönye Kraszna felől lovas nemzetőrök által, kik annak átadására nézve Csucsára voltak utasítva. Szerencse, hogy ott voltam, különben a fontos sürgöny sorsa bizonytalan lesz vala.

December 23-án tán jelentésem következtében, de tán főleg az említett sürgöny tartalmánál fogva — mivel ez az ellenségnek B.-Hunyadon azonnali megtámadását rendeli — hátravonult csapataink kezdenek Csucsára érkezni, úgy, hogy 24-én délelőtt az egész rendelkezhető erő 4 ágyuval Riczkó vezénylete alatt újból Csucsán volt. Dél tájt Csucsáról kiindultunk a b.-hunyadi úton, s Kis-Sebesen történt rövid idei megállapodás után folytattuk utunkat. Már egészen be volt setétedve, mikor harczkész rendben B.-Hunyadot elértük.

Én századommal előcsapatunk jobb szárnyán voltam, egy részét csatárlánczban felosztatván. Az estharmály által fedezve és az ellenség hanyag örködése következtében közeledésünk csak akkor lőn felfedezve, midőn már csak ágyu lőtávolságban voltunk B.-Hunyadhoz.

E távolban megállítatánk, innen hallgattuk az ellenség dob- és trombita-riadóját; igen jól kivehettük a nagy zajt, lármát, melyet nem várt megjelenésünk okozott, különösen pedig a lovasság által okozott dobogtatást a fagyos földön, melynek sebes távozása az ellenség siető visszavonulásáról meggyőződött. Ekkor indítanak előre, de már későn, mert az ellenségnek elég ideje volt ágyuit gyorsan tovább szállítani, s a várost megkerülő csapataink csak akkor érkezhetének a helység tulsó részén kivezető ország-utra, mikor már utolsó gyalog csapatjai is elhaladának. Más eredménye tehát ezen előnyomulásnak nem volt, mint az ellenség kiűzése s néhány elkésetteinek elfogatása.

Mindamellett örömünk nagy volt a felett, hogy a csucsai szorost elhagyva, valahára már támadó harcához kezdünk, s az első kísérlet sikerét igen jó jelnek tekintők; fokozta örömünket azon körülmény, hogy karácson szombatja levén, a derék hunyadiak örömükben nem győztek eleget hálálkodni, hogy őket az ellenségtől épen most szabadítók meg, s lelki nyugalommal ülhetik meg a szent innepeket; örömkönnyeket hullattak, s talán soha őszintébb fohászok nem jutottak a mindenhatóhoz fegyverünk további győzedelmét kérve, mint ezen egyszerű emberek áhítatos ajkairól. Oly kedves érzés fogott el e környezetben, mit kifejezni lehetetlen; boldognak éreztem magam, hogy e honfitársaim boldogításában én is némileg részes voltam; csak az zavart meg, hogy szüleim és testvéreim még az ellenség hatalma alatt állottak, s ki tudja mily körülmények közt töltendik a karácsoni innepeket.

B.-Hunyadon egy napot mulatva december 26-án este rút havazó időben Kolozsvár felé indultunk; éjjel Kapusra érve itt már Sándor ezredbeli gyalogságra találunk, kik Kolozsvárról valának előre küldve, miután dec. 25-én tábornok Bem e várost, — az ellenséget belőle kiűzvé — megszállotta; 27-én reggel elértük Gyalut, hol br. Kemény Farkas is volt zászlóaljával, másokkal együtt, kik hasonlólag Kolozsvárról azelőtti napon valának ide küldve. Rövid pihenés után folytattuk utunkat Kolozsvár felé, hová déltájatt érkeznünk be.

Itt voltunk tehát ismét szinte hat héti távollét után, azon város falai közt, melyből némely vezetők kétes magaviselete által oly gyáván távolitatánk el; s ámbár nem hiányoztak a szíves fogadtatás jelei: zene, kitörő éljenzések, koszorúk s egyéb tüntetések, még is valami fájdalmason keserű érzetet elfojtanunk lehetetlen volt. . . . Csucsai táborozásunk alatt a lelki fájdalom mellett anyagi szükségekkel is folyvást kelle küzdenünk; zászlóaljunk alakítása, felszerelése erélytelen kezekben levén letéve, a kiállítás a lehető leghiányosabb volt. Bakkancs, kék nadrag, szürke köpeny, egy kis kék sapka volt a 11-ik zászlóalj öltözete, melyben egy erős téli táborozást kellett kiállania, nem fűtött szobákban, nem is sátrak alatt, hanem künn a szabad ég alatt, a hó hátán, az ellenséggel folytonosan szemközt állva, a szünetnélküli előőrsi szolgálat fáradalmainak alávetve. Gyakran láttam, hogy kényesen nevelt ur házból származott honvédek a hó hátán tábori tűz mellett ülve a rossz bakkancsból kikandikáló lábaikat melengették. Ehez járult még különösen táboro-

zásunk kezdetén a hiányos élelmezés; szerencsés volt, a ki bár kevés húst só nélkül s hozzá sovány kenyeret kaphatott. Ezen profont forma kenyeret a helybeli oláhnék sütötték oly rozs-lisztből, hogy akár tapasztani lehetett volna vele; szalonna, pálinka, bor, dohány s egyéb efféle nem volt, szó sem lehetett róla mindaddig, míg három hét elmultával rendre a szükségeseket Magyarországról kapni kezdtük. Még is mind e nélkülözések, szenvedések mellett a honvéd nem panaszkodott, nem zugolódott, jó kedélyét megtartotta s lelkesedve teljesítette fáradalmas és veszélyteljes éjj-napi szolgálatát. A 11-ik zászlóalj számára a csucsai táborozásnál jobb hadi iskolát kigondolni sem lehet vala. Gyakorlatilag tanulta itt meg a honvéd mi a hadi szolgálat; nagy előnyére volt azon körülmény is, hogy tisztei mint szintén altiszteinek nagyobb része is szolgált katonák voltak, sőt a közhonvédek között is több sorkatonaságtól átjött egyén volt. Oktatás, jó példaadás nem hiányzott, a lelkesedés ügyünk iránt mindenkiben megvolt. A szükség és sanyaruság, mely a testet megedzi, bőven kijutott. Midezekből következett, hogy az öt héti táborozás zászlóaljunk honvédeit kitanult, jól begyakorolt, fegyelmezett, harczedzett katonákká alakította át.

Zászlóaljunknak nem lévén még zászlója: a kolozsváriak által tisztelteténk meg egygyel, mely talán a kolozsvári polgári vadászok részére készült volt. Szép nemzeti lobogó, selyemkelméből, rajta Magyar- és Erdélyország czimere aranyfonallal díszesen kivarva, ha jól emlékszem e felirattal: „Éljen V-ik Ferdinánd Magyarország királya!“ Mind végig megtartottuk.

December 28-kát Kolozsvárat töltöttük, de már 29-én egy kis dandár alakittatván alezredes Czecz parancsnoksága alatt, zászlóaljunk mint annak egyik alkotó része, délután Torda felé indított, havá estvére a tordaiak nagy örömeire meg is érkeztünk. Mekkora különbség korábbi és mostani megjelenésünk közt: most nem mint futók, hanem mint felszabadítók érkeztünk ide; örömmel fogadta a honvédet házához: mindenki s szívesen osztotta meg legjobb falatját. Itt, ez egyszerű polgárias nép között kimondhatlanul jól éreztük magunkat. Tordán 1849. januarius 17-éig mulattunk, főképpen előőrsi szolgálattal levén elfoglalva. Ezalatt történt N.-Enyed és Jára felprédáltatása a császáriak és főleg oláhok által. Részünkről ezen szerencsétlenségek megakadályozására nagyon kevés történt, bárha parancsnokságunk módjában áll vala többet tenni. Ha a vezénylő alezredesnek tán hatalmában nem is áll N.-Enyedet előre megszállani, de miután a gyászos esemény kezdetéről bizonyos tudomást vett, nem kellett volna csak félszázad honvéddel kísérletet tenni, mivel előre láthatólag ez kívánt eredményhez nem vezethetett, a mint hogy nem is vezetett; hanem azonnal oly erőt kellett volna oda szállítani, mely képes legyen az ellenséges dulást végképen megszüntetni s a sok szerencsétlen áldozatot megmenteni. De még az első sikertelen kísérlet után sem küldött többet egy századnál a 11-ik zászlóaljból N.-Enyedre. Igaz, hogy ez a mit lehetett, megtett, mert Tordáról lószekerekre levén Enyedig szállítva, onnan a rabló, gyujtogató csoportokat kiverte s a még életben maradott szerencsétlen lakósokat

a város romjai közül elékeresve, kiábálva a szekerekre felrakta és Tordára átszállította. Jára megvédéséről hasonlólag csak akkor rendelkezett, mikor már késő volt.

1849. januarius 17-én az alezredes Czeecz alatti dandár a 11-ik, a 31-ik zászlóalj, egy század Mátyás-buszár és négy ágyu, elindították Tordáról déltájt Kosárd felé; itt a befagyott Maroson átkelvén folytattuk utunkat Elekes felé, hová éjféltájt megérkezhénk. Reggel Balázsfalva felé indultunk és az nap estvére csak Szancesalig érkeztünk, ámbár egész nap folytonos állingálás közt utban voltunk. Szancesal körül ellenség mutatkozván, századommal csatárlánczba rendeltetém, s így haladtam a falun át Balázsfalva felé, mig rendeletet vettem a megállásra azon utasítással, hogy az éjet csatárlánczban töltsük; szerencsére nagyon közel voltunk a faluhoz s így lehetséges volt, hogy többszöri felváltás által magunkat a faluban rendre felmelegithessük, mire a nagy hó és hideg miatt csakugyan szükségünk is volt.

19-én reggel folytattuk utunkat Balázsfalván át, honnan az ellenség — két század határőr — éjjel eltávozott Moneráig, hol e. napot töltöttük. Én századommal egy szomszéd helységbe valék kiküldve, honnan midőn estve visszaérkeztem, bámulva értettem meg az indulni kész utócsapat vezénylőétől, hogy zászlóaljunk a többi csapatokkal együtt már rég elindult Szeben felé. Hirtelen a mit lehetett falatozva — mivel egész nap éhezénk — én is elindultam századommal s zászlóaljunkat egész éjszakai menet után reggel Holdvilág nevü helységnél csakugyan elértem.

Január 20-án egész napi folytonos menet után éjjeli 12 órakor beértünk Vizaknára, N.-Selyken már tábornok Bemhez tartozó csapatokra találtunk, kiktől megtudtuk, hogy ők az ellenségen mindenütt és különösen Gálfalvánál diadalmaskodva azt mindenütt maguk előtt üzve Szeben felé kergették, maga Bem már N.-Csűr felé nyomult előre.

Mielőtt éjji szállásainkra bocsáttatánk, ki lön a rendelet adva, hogy reggeli hat órakor az első jeladásra a dandárt vezénylő alezredes szállása előtt kell lennünk. Képzeltetni, hogy nem kevésbé voltunk kifáradva ily erőltetett menet után, de felejtve lön minden azon tudatban, hogy valahára holnap a reactio fészke, a gyűlölt, és birni sovárgott Szeben előtt leszünk.

Januar 21-én reggel pontban 6 órakor az egész dandár a parancsnok szállása előtt volt felállítva, türelmetlenül vártuk a vezényszót, mely az ellenség felé indítson; de az idő haladt, egyik óra a másik után telt el, s mi még mind mozdulatlanul állottunk; türelmünk valóságos kőpadra lön helyezve, mert a futó ellenséget nyomon üldöző Bem által vezényelt fősergünk ágyui már kora reggel óta bőmböltek Szeben alatt, s nekünk órákig kelle azt Vizakna utcáján tétlenül hallgatni.

Végre-valahára miis megindultunk mintegy 11 óra körül, s jó nagy kerülő utat téve Kis-Csűr felé elfoglaltuk hadállásunkat a jobb szárnyon éppen egy ellenséges redouttal szemben. A mint lőtávolba érkeztünk, nem kimélték tőlünk a golyót; részünkről is ágyuink állást foglalva, felelgettek vissza. Zászlóaljunk arcba fejlődve

állott szembe a redouttal ágyu lőtávolban, jobbszárnyunkon egy század Mátyás-husár, balszárnyunkon két működő ágyunk; két századnyi ellenséges lovasság próbálta két ízben is felénk jöni, de látva, hogy mi mindannyiszor tömeget alakítva, nem sok félelmet mutatunk, jobbnak látta visszahuzódni. Két órai ágyutüzelés után hire jő, hogy Bem a középpel előnyomulásban van, mire mi is vezényeltetünk az ellenséges földerődítvények megrohanására, de alig haladtunk mintegy két száz lépést előre, ellenkező rendelet jő a fővezértől, hogy nem előre, hanem vissza kell vonulnunk, mivel az egész sereg megkezdte visszavonulását. A legjobb rendben megkezdettük a visszavonulást és folytattuk a nélkül, hogy az ellenség követett volna. Veszteségünk nem volt, ámbár mindig egy helyben állva, az ellenség ágyugolyóinak folytonosan ki voltunk téve; de a híres osztrák tüzérek nagyon rosszul lőttek; jól löve elég kárt tehettek volna bennünk. Az ellenség csak derék sergünket követte egész Szelindekig, mi visszavonulásunkban csak a kölcsönösön váltott ágyulövéseket hallottuk, s már jól be volt estvéledve, midőn ezek elhallgattak, s mi Hásság közelében egy rongyos kis oláh faluba, hol egy élő lény sem volt, beérkeztünk. Itt éji tanyánkat felütvén, kipihentük a nap fáradaimait, természetesen éhgyomorral, mert egész nap nem ettünk s enni valót itt sem kaptunk; — el is mentünk volna azon éjjel még Hásságra, de egy átkozott fagyos sik hegyen ágyuinkat kivontatni lehetetlen lévén, meg kelle maradnunk. Itt velem az a kis tréfa történt, hogy éjjel több tisztársaimmal s egy pár hon-

véddelel egy oláh viskóba betelepelve, véghez vitt kutatások után sikerült egy kis málé-lisztet felfedezni, miből jó puliszkát kavarintva, hatalmas étvágyunkat lecsillapítottuk, következőleg a szalma derekaljakon igen jól el is aludtunk. Reggel felébredve kiléptünk a viskóból, s hát az egész falu üres, sehol egy honvédet sem lehet látni. Ott valánk felejtve. Merre mentek? az volt most a kérdés. Csak hamar nyomukra akadva, követtük s még több ott felejtett honvédeket utolérve, egy félórai jó menet után beértük a serget, mely N.-Selyk felé tartott.

Január 22-két N.-Selyken töltöttük el, hol a szász atyafiak vendégszeretetét borzasztó éhségünk miatt ugyan csak igénybe vettük; itt jól ki is pihentük magunkat. Alkalmunk volt a tegnapi meleg nap elől ide huzódott sok gyáva szaladót s köztük több tisztet is látnunk.

Bem tábornok visszavonulását csak Szelindekig folytatta, ott estve állást foglalva ágyuival a helység szélén, az őt üldöző ellenséget golyóival visszariasztotta, s hadiszállást a helységben foglalt. Ide rendelteténk tehát, s január 23-án reggel be is érkeztünk a főhadiszállásra, s ezáltal legalább egy időre alezredes Czegez közvetlen parancsnoksága alól is felszabadultunk. Zászlóaljunk ötletet soha sem szerette, mert hiányzott benne az elszánt hazafiúi erély és férfiasság.

Január 23-án délután három felől támadták meg a császáriak hadállásunkat, s bár ha létszámunk meg volt apadva, az épen az napon történt székely gyalog zászlóalj és 2 század szintén székely huszár hazabocsátása által, mégis vitézül visszavertük a támadásokat. Zászló-

aljunk a N.-Selyk felől jövő országuton, a helységen kívül, fenn a hegy élén foglalt állást, szemben a Várhegy felől közelgő ellenséggel, velünk volt egy század Mátyás huszár és két ágyu. A Vizakna felőli támadás nagyobb részt láncsás oláhok, ugynevezett landsturm által történt, azért is ezek ellen Bem csak 2 század szathmári önkéntest rendelt őrnagy Zsurmai vezénylete alatt, kinek volt még egy néhány huszárja és két ágyuja. A Szeben felőli támadást főleg a Kemény Farkas zászlóalja fogta fel; azonban itt volt Bem maga is ágyuival és a többi rendelkezés alatti testületekkel, melyeket cél és szükség szerint használhatott, és fordított oda, a hova kellett. Legkönnyebb feladata volt őrnagy Zsurmainak, mivel a Vizaknafelőli támadók egy pár ágyulövésre mint a csirkék úgy szétfutottak. Nekünk már nehezebb feladatunk volt: ágyuink hosszason működtek az ellenséges ágyuk ellen, csatáraink az ellenséges csatárokkal jó ideig váltogatták a golyókat, míg végre honvédeink megunva a haszontalan lövöldözést, szuronyra vették a dolgot, s midőn már az ágyukat is megrohanták, kereket oldott az ellen, s ágyustól mindenestől tova nyargalt, két ágyuja szinte kezünkre került. Legnehezebben tudtak a Szebenfelőli támadókkal elbánni; itt a munkához képest nagy volt a működő erő. Míg az ellenség egyre új csapatokkal erősítette támadó sorait, miéink a golyók által elhullottak helyét sem tudták pótolni; még sem tudtak tért nyerni, míg végre, estve felé gránátos zászlóaljával kísérlette meg utolsó rohamát. A Kemény Farkas zászlóalja ezt látva, nem várta be a rohamot, hanem magát összeszed-

ve „Éljen a haza,“ „Éljen Bem!“ kiáltások között lelkesen szemberohant az ellenséggel s dicsőségesen visszaverte. Én épen ekkor érkeztem oda zászlóaljunk két századjával segítségre, mikor már az ellenség teljes visszavonulásban volt. Egy jó darabig az országuton előhaladva, mi is visszarendelteténk Szelinekre.

Január 27-én kaptam meg a századoská kineveztetésem felőli rendeletet s azonnal átvettem a zászlóalj 3-dik századát.

Január 24-én reggel az ellenség új támadást akart kezdeni, de tábornok Bem a helyett, hogy ellenintézkedéseket tegyen, egybegyűlt egész sergét kiindította Szelinekről a Szeben felőli részen, de az országuttól eltérve jobbra a kopár hegyeken, mintha egyenesen Szebennek tartana. Ugy kell lenni, hogy e mozdulatok az ellenséget nagy zavarba hozták, mert láttuk mint omlik ki a helység feletti erdőségből az ellenséges gyalogság, s mily sietve igyekszik Szeben felé tért nyerni. Mi ez irányban csak addig haladtunk, mig vezérünk meggyőződött, hogy az ellenség támadási szándékával felhagyva, nagy sebességgel igyekszik Szebenbe visszahúzódni, s azonnal előbbi állásunkra visszarendeltetvén: ha jól emlékszem, csak százados Pereczi kísérte kevés lovasával az országuton N.-Csürig a hátráló ellenséget.

Ezután békében voltunk az ellenséges támadásoktól, de részünkről azon elővigyázati szabály lön életbe léptetve, hogy mindennap reggel az adott jelre az egész seregnek csatakészzen kelle a fővezér szállása előtt megjelenni, hol egy ideig szemlére kiállva, később rendszeren

szállásainkra bocsáttattunk; az öreg úr — így neveztük el Bemet — néha szemlét tartott, s ilyenkor aztán jól meg éljen-eztük.

Január 30-án reggel harckészen állottunk a rendes gyűlhelyen. Az öreg úr a szokásos szemlét megtartva, rendeletet adott a seregnek, épen azon a nyomon elindulásra, hol 24-én jártunk volt. Egyelőre azt hittük, hogy most már csakugyan Szebennek megyünk, hanem a hegy élére felérve, hirtelen irányt változtattunk, s eltértünk Vizakna felé, hová délre beérkeztünk, mint táborunk ezutáni főhadiszállására.

Mielőtt elszállásoltatánk, zászlóaljunk rendeletet kapott magát úgy készen tartani, hogy 2 órai pihenés után utra indulhasson. Midőn az adott jelre újból összegyűltünk, hozzánk csatlakozott még egy század Mátyás-husár és négy ágyu s ezekkel együtt alezredes b. Kemény Farkas parancsnoksága alá rendeltettünk, azon utasítással, hogy azonnal utnak induljunk Déva felé, mivel a fővezér értesítést vett, hogy Magyarországról Déva felé egy csapat van utban alezredes Beke József vezénylete alatt, csatlakozandó Bem seregéhez. E csatlakozás biztosabb s gyorsabb végrehajtásáért volt e küldetés. Utunkat akadály nélkül folytattuk, mivel a kisebb ellenséges csapatok Szászsebes- és Szászvárosról közeledésünk hallottára elhúzódtak, úgy szintén Déváról is — hova február 2-án érkeztünk — kiköltözött az ellenség, csak a várban hagyott hátra őrséget kapitány Runkán parancsnoksága alatt, de ez is jobbnak látta még azon éjszaka odahagyni a várat.

Déván voltunk tehát; s a feladat még mindig teljesületlen volt, hasztalan volt minden puhatolódzás, mert itt még semmi jelét nem vették észre magyar csapatok közzelétének, csak némi kósza hir hordozta szét több napokkal ezelőtt, hogy magyar csapatok mutatkoztak volna Brád környékén. Ily körülmények közt, és mivel alezredes Bekének Brád felől Dévánál kelle Erdélybe bejöni, a parancsnokság elhatározta Déván megmaradni s egy felkereső csapatot küldeni be Zárándvármegyébe az ott létező magyar csapatokkal egyesülés végett. A veszélyes feladat teljesítésére engem jelöltek ki. Közöltetvén velem a terv: beláttam annak fontosságát s a kiviteli veszélyeit, de elhatároztam magam s biztam honvédeknek elhatározottságában. Februárius 3-án délben a parancsnoktól alezredes Bekéhez szóló egy irattal ellátva, s egy hadnagyot és 60 honvédet századomból magam mellé véve, utnak indultam, két polgári lovas egyén által vezettelve, mivel az utat és vidéket nem ismertük. Solymosnál a befagyott Maroson átkelve bizonyos lettem, hogy itt már egészen ellenséges földön állunk s folytatandó utunk az oláh tábor torkába vezet. Embereimet a szükséges utasításokkal ellátva folytattuk utunkat akadály nélkül a Kájáni szoros kezdetéig, hol egy összerongált fogadó pinczejében 4 lándzás oláh előőrsöt elfogtunk. Kevés pihenést tartva, az est beálltával beléptünk a Kájáni szorosba. Lehető legnagyobb csendben és gyorsasággal haladtunk előre. Egy idő múlva a szorostól jobbra eső hegy-éleken mozgó oláhok vettem észre, kik mozdulatainkat az éji homályban figyelni

látszottak; többször ismételt kiabálásaikra — „kik vagytok? hová mentek?” végtére egy mellettem menő oláh ajku tizedes által feleltem: „tiétek vagyunk, ne ordítózatok annyit ránk!” — „Ha miéink vagytok, hová mentek abban a szorosban tovább?” Miután kiabálásaikra többször nem feleltünk, hanem gyorsan haladtunk előre, lövésekkel kezdének háborgatni; a lövések elhangzottak, mi csendben maradtunk, tovább haladva utunkon, mintha semmi sem történt volna. A lövések időközben ismétlődtek hasonló eredménnyel. Magunk viselete zavarba kellett hogy hozza őket, annyival inkább, mivel észrevehették, hogy mi alulról őket jobban és biztosabban célba vehetnők, ha rájuk löni akarnánk; felhagytak tehát a lövöldözéssel s csak a hegy élén előhaladva kísérték mozgulatainkat még jó darab ideig, míg végre úgy látszott evvel is felhagytak. Négy-öt órai menet után elérve a szoros végéhez, hol egy meredek hegyi uton kell Brád felé térni, még egy lövéssel idvezeltettünk az erdőből, s már hinni kezdettem, hogy szándékuk itt a hegyen utunkat állani; de csalatkoztam, mivel zavartalan értünk a hegy tetejére, és ott a Brádra vezető országos utba, midőn a hold is teljes pompájában feljövén, utunkat és környékét megvilágítja. Kevés megállapodás után a legnagyobb csendben haladtunk az országos uton Brád felé. Közel az uthoz volt egy malom, melyet midőn az elővédek kikutattak, abban egy magát magyarnak vallott molnárt találtak, — kikérdeztetvén a vidék ez egyedüli lakója, erősítette, hogy az nap reggel nála magyar katonák jártak, kiknek főtanájuk Brádon lenne. Reményleni

kezdém, hogy Brádon oláh tábor helyett magyar csapatokra fogok találni. Ezután $\frac{1}{4}$ órai előhaladás után csakugyan magyar hangok által lönek elővédeim megkiáltva; csak az a furcsaság történt, hogy a két kiábáló magyar őrszem feleletre sem várva visszanyargalt. Erre én utamat tovább folytatám, egész az őrtanyáig. Innen Brádra magunkat mint szökevényeket bejelentetvén, szabadalmat nyertünk a bevonulásra, hová éjjeli 12 órakor érkezünk meg. Alezredes Bekét Brádon találtam, előmutatva irásomat s szóval is előadva idejövetelem okát, megígérte, hogy másnap reggel azonnal Dévára fogunk indulni. Nem is remélt megjelenésem több kételyekre szolgáltatott okot különösen a székely zászlóaljnál, melyet még a tisztikar egy része is osztott; sehogy sem tudták elhitetni magukkal azt, hogy én a Bem seregéből jövök, és hogy honvédeim nem az osztrák bérenczei, kik ezt a kis magyar serget veszedelembé vezetik. Én mindezekből semmit sem sejtettem, hanem Bekének elég kellemetlensége volt, míg reggel elindulhattunk, és végre estvéli 9 órakor Dévára megérkezünk. Alezredes Bekének osztálya mintegy 3000 lehetett — gyalog és lovas, 11 ágyuval, többnyire apró hegyi ágyuk és taraczkok.

Februárius 4-én éjjel kísérlette meg Salamon oláh táborával, ha nem gyilkoltathatna-e le bennünket Déván. A merénylet kezdete igen jól sikerült, mert dévai kémek által értesülve levén, hogy az Árki tető felől bevezető mély ut, részünkről nincs illőleg előőrsökkel megrakva, csoportjait észrevétlenül vezette be a városba egészen a piaczig. Ez kezdetnek némi előnnyel járt, de megnyerve

általa még semmi sem volt. A házokra tett első berohasásra a zajt kikerülni nem lehetett; hirtelen nagy lövöldözés lőn, ezt gyorsan követte a riadó; mire a tömötten elszállásolt századok azonnal összeállva, mint a szélvész az oláhság nyakán termettek s azokat szuronynyal kezdettek a városból kiszorítani. Mikor én egy félreeső utcából századommal a piacon megjelentem, még találtam ott néhány szaladó oláhot, kik egy mellék utcán igyekeztek menekülni, de többet közülök kézre kerítettünk; még a boltok előtt kereskedő-ládákban is voltak elrejtőzve. Az egésznek vége a lett, hogy 100-nál több oláh halva maradt Déva utcáin; részünkről ők is a legszélső házaknál hét alvó honvédet legyilkoltak, a mint emlékszem, kettő székely, a más öt magyarországi volt. Egész délelőtt folyt a lövöldözés a szőlőgyepükben és más alkalmas helyekre elrejtőzött oláhokra.

Februárius 6-án reggel értesülve levén már a vizaknai szerencsétlen csatáról s ennek következtében tábornok Bem Déva felé visszavonulásáról, kiindultunk Déváról. Piskit meghaladva rendeletet vettünk a Szászváros felől közeledő Bem tábornoktól, hogy a piski-i hídig vonuljunk vissza és őt megmaradt kis seregtöredékével ott várjuk be. Kijelölt állásunkat a hidon túl, az az Déva felől, a Strigy balpartján elfoglalva, nem sokára kezdetek érkezni sergüink megrongált és megapadott csapatjai; a mire zászlóaljunkat megpillantották, örömteljes éljenkiáltásokkal üdvözöltek, melyet mi szívényből viszonztunk és mikor végre az öreg úr is megérkezett lóháton, kitoró éljen-ekkel köszöntöttük, s látszott mennyire meg-

hatotta az öreg urat e szives fogadtatás, mosolygó képpel bolingatott fejével s köszönte a kedvesen hangzó üdvkiáltásokat.

Minden visszahuzódott innen egész Déváiig, mivel a székelő zászlóalj a közbenső Szántóhalma és Szent-András nevű falvakat felgyújtotta. Csak zászlóaljunk maradt a piski-i hidnál egy század Mátyás huszárral és négy ágyuval. A Bemet üldöző ellenség hamar mutatkozott a folyón túli magaslatokon, de belátva, hogy vannak, kik készen várják támadását, jobbnak látta visszahuzódni. 7-én, 8-án mutogatta magát az ellenség, de rájuk irányzott egyes ágyulövések után eltávozott. Február 9-én reggel 7 óra tájatt egész erővel megtámadtatánk, az ellenség több ágyuból kezdte ránk szorni tüzét, míg mi csak négygyel felelgethetünk. Piskit különösen sok gyalogsággal szállta meg, s csatárait egész a folyam partjáig tolta elő a helység kerítései megett. Mi ezzel megfelelőleg a folyam balpartján az ott elterülő egeres és fűzes fedezete alatt hasonlólag csatárlánczot képezünk, heves apró tüzelés folytattatott mind a két részen. Midőn már vagy két óra hosszat tartanók e helyzetben az ütközetet, s remélnünk lehete, hogy nem sokára a főserég is kikerkezik Déváról, egyszerre minden képzelhető ok nélkül rendeletet kaptunk Kemény Farkastól ágyuinkkal együtt a visszavonulásra, csak egy század a 6-ik zászlóaljból hagyatván hátra a hídfőnél. Ez nagy hiba volt az alezredes parancsnoktól, mert a nélkül, hogy személyesen meggyőződött volna azon hiányos és nagytörtént jelentés következtében, mintha az ellenség minket

megkerült volna, a visszavonulást elhirtelenkedte. Alig néhány száz lépést hátrálva a cserepes fogadóig — honnan a jelzett megkerülő ellenség jól kivehető vala — egy századnyi gyalogság valami kerítések között a Maros balpartján fekvő helységben — ő maga is belátva tévedését, megállított és azonnal vissza rendelt a hidhoz előbbi állásunkba. Épen ekkor érkezett egy törzstiszt is — talán alezredes Beke — Bem által előre küldetve, hogy közeledését jelentse. Ez is nagy megütközéssel vette ily csekély ok miatti visszavonulásunkat s sürgette a visszatérést, — mire azonban már szükség nem volt, miután — mint említém — maga Kemény is ezt elrendelte. Mi tehát a leggyorsabban siettünk elhagyott állásunkat újból elfoglalni, — hanem a míg ezek történtek, az ellenség sem volt rest a nekie kínálkozó jó alkalom felhasználásában; nagy erővel nyomult a hidra, úgy, hogy ott hagyott egy századunk minden vitézsége mellett sem volt képes feltartóztatni a nagyon is túlnyomó erőt, sőt nagy veszteséggel hátrálni kényszerült, jobbra a hidtól a fűzesbe vonulva; mire a hidnak általunk fel nem szedett egyik felén az ellenséges gyalogság átjődegelve jobbra-balra hirtelen kifejlődni kezdett. Ekkor érkezett meg Kemény Farkas a megtérített osztály élén menő Mátyás-husár századdal azon pontra, honnan a hid előtti kis pusztá térfelátható; szemeivel meggyőződve hibás intézkedéseinek káros következményéről, azzal akart hirtelen rajta segíteni, hogy az épen kéznél levő lovasságnak a hidon sebesen és folyton jövő ellenség megrohanását elrendeli. Horváth Miklós századosnak azon észrevételét, hogy lovasság ro-

hanása hidra szabály elleni. — „Gyávák vagytok“ felelettel elnémitja. E közben az ellenség az ut hosszában felállított Mátyás-huszárokban nagy pusztítást tévén: ezek is jobbnak látták egy gyors és sikeres rohamnak habár káros végrehajtását, mint céltalan egyenkénti lelövöldöztetésöket. A lovassági roham megtörténik, a század élén rohanó Horváth százados a hidfőnél két golyó által találva lováról lerogyott, 4—5 huszár a rohamoszlop elején elesett, többen megsebesültek, de az ellenség vissza lőn verve és a hiba helyre ütve. E fényes eredmény az által lőn elősegítve, hogy mi is az ágyukkal a lovassági roham kivitele perczében megérkeztünk s szuronytszegezve rohantunk fel a hidra és azon át az ellenséges gyalogságot előttünk elseperve. Hogy az ellenség felett kivivott ez előnynek kellő hasznát vegyük, zászlóaljunk egyedül nem volt elég. Visszavonultunk tehát a hid megé, újból elfoglaltuk a folyó balpartján elhagyott hadállásunkat, s miután ágyuink is helyeikre visszatértek, új erővel kezdődött a fegyver-táncz. Az ellenség rendre 35-re szaporítá ellenünk működő ágyuinak számát, míg részünkről is csapataink Déváról megérkezvén, végre 24 ágyu szorta öldöklő golyóit. — A csata mindig hevesebbé vált, az ellenséges csapatok előzőnlőtték Piski helységét, csatárlánczuk oly tömött lett, hogy szinte ember ember mellett állt a kerítések megett, míg egy második csatárláncz vadászokból alakitva a helység felett uralgó magaslatokról intézte felénk lövéseit, később az ellenség még ágyut is hozott be Piskibe, s onnan kartács-töltéssel lödözte csatárlánczunkat. A mint egyes csapataink kez-

dettek a harczy térre megérkezni, a szerént lön zászlóaljunk is előbb tolva; mig végre egészen a folyó balpartján csatárlánczba oszlott el. Mi is érkező csapataink által folytonosan erősbülve, az ellen terjeszkedéséhez képest terjeszkedtünk s tüzelését keményen viszonzottuk; ő fedezve voít a helység kerítése és épületei által, minket védtek a folyam mellett hosszan elterülő egeres és füzes. A Strigy vize nagyon sebes folyam levén, közepén a kemény tél daczára sem volt befagyva, s ez legyőzhetetlen akadályt képezett köztünk és az ellenség között egész a Maros folyamáig. Csak két pont vala e szűk harczy téren, hol a folyamon átkelni lehetett, egyik és a főpont a hid, melynek csak egyik felét szedtük fel s így az minden fegyvernem átkelésére használható volt; a második egy malomgát jobbszárnyunkon, melyet a gyalogság ügygyel-bajjal átkelésre használhatott. Meg is lön ez utolsó oly czélból kísértve, hogy ez oldalról megkerüljenek; de zászlóaljunk közel levő 1-ső századja vítéül visszautasított minden merényletet. Az ütközet megnyerésére tehát főfeladat volt a hid elfoglalása. Itt összpontosult minden erő kifejtés. Nagy előnyére volt az ellennek a hid közvetlen közelében és épen a folyó partján elterülő falu-helység, honnan jól fedezve alig 100 lépés távolra közelítheték meg hadállásunkat, mig nekünk csak a fák és bokrok nyujtának némi fedezetet. Ágyui ott valának felállítva, hol az országuttra lenyuló hegyláncz azt egy hirtelen kanyarodásra kényszeríti. A mi ágyuink pedig a hidtól hátrább vagy 100 lépésnyire kezdődő füzes szélén a dévai országuttól, a hidat tekintve,

balra. Képzeltetni, hogy a természeti akadályok által annyira összeszorított szűk harczy téren mily kemény csata fejlődhetett ki. Itt a szó teljes értelmében lehet venni a golyózáporhullást, mert a fák és bokrok között állva, mint nyári zápor alkalmával a fák leveleire hulló eső, úgy ütődött szünet nélkül a fák törzseibe és ágaiba a fegyver-golyó, míg a mindkét részről működő ágyuk folytonos durrogásával összeolvadva egy végnélküli morajt képezett, mely mellett az apró fegyverek ropogása kivethető sem vala. Dőlt félre, alá hullott lováról-lábáról az ember mint a kéve, ágyu- vagy fegyver-golyó által találva, s közbe néha egy-egy roppant élőfa terült el recsegve-ropogva derekán elszakítva. S mind ezen rombolások közepette bátorságunk nem csökkent, elszántan néztünk a minden perczen bekövetkezhető halállal szembe.

Én éppen a hid közelében állottam századommal a folyam partján csatárlánczot képezve, s jól láthatám a dévai utat és azon érkező csapatainkat. Midőn a csata leghevesebben folyt, s az ellenségnek sikerült ágyui közül némelyeket a hid közelébe előtolni, s onnan szorni golyóit különösen ágyuinkra: érkezett hátunk megé egy új zászlóalj a 24-ik, Hrabovszki őrnagy alatt; ez még tűzben nem lévén, nem nagy segítségünkre volt, pedig éppen most kelle leginkább a bátorság, mert az ellenség eléltolt ágyuival kezdé ágyuinkat elnémitni, míg egyszermind a hidon átrohanó gyalogságát is fedezé. Már a hidon innen látók az ellenséget. Itt csak a szurony segíthet — volt mindnyájunk meggyőződése. Zászlóaljunk közelebb eső része hirtelen összeszedi magát, s

éppen azon perczben, midőn szuronyt szegezve rohan a hid felé, érkezik a Máriási-zászlóalj oszlopa, s látva a történeteket, egyenesen a hidnak tart s velünk egyesülten arra felrohan. Az ellenség meglepetve e hirtelen roham által, menekülni nem tud s a hidon velünk összekeveredik. E perczben hangzik szájról szájra: „Ne bánts! mert megadják magukat!“ Az ellen részéről fejtér kendő lőn kitűzve, mi által sikerült a rohamot megállítani. Az e ponton ellenünk működő gyalogság főképpen a Bianchi nevet viselt gallicziai serezből való volt. Br. Kemény Farkas lőháton a hidra felsiet; hasztalan figyelmezteti vagy két tiszt: vitessen ágyut a hidra és ne higgyen nekik, mert meg akarnak csalni; ő egyre kiabálja: „Ne bántsátok, mert ezek meg akarják magukat adni.“ — Mint egy varázsütésre megszűnik minden csatazaj s elkezdődik a fraternizálás. Máriási-ezredünk hosszason levén Gallicziában elhelyezve, emberei a lengyel nyelvet elsajátították; most kezét szorítanak a polákokkal s beszédbe elegyednek. De a honvédek kevésbé hiszékenyek s a nyelvet sem értve inkább bámuló résztvevői a történeteknek, míg tisztjeik közül kettő-három az osztrák tisztekkel beszédbe elegyedik, kezét szorít, s halljuk a barátságos megszólítást: „Herr Kamerad! jetzt sind wir keine Feinde mehr“, „Hast du früher gedient s t. b.“ Azonban a barátságos hang hirtelen megváltozott. Tisztjeink közül egyet három osztrák tiszt is körülvéve, barátság színe alatt, kardját véletlenül kikapják a gyanutlannak kezéből, s midőn hallja: „Sie sind unser Gefangener“ — egy ugrással szerencsésen megmenekül. Ez történt zászlóaljunk-

beli százados Szentpéterivel, ki hadnagy levén a Károly-Ferdinánd-ezredben, mint főhadnagy jött át zászlóaljunkhoz, igen derék tiszt és bátor katona volt, — Szeben bevételénél esett el később, márczius 11-én. Ehez hasonló eset történt még más zászlóaljunkbeli és Máriásitisztekkal is. De Kemény Farkas is hamar belátta tévedését, mert a hogy a hid közepére felérkezve ott megállott, egy ellenséges tiszt lova kantárszárát megragadva, azt kérdi: „Sind Sie der Bem?“ mire Kemény feleli? „Ja, ich bin der Bem“ — „So sind Sie mein Gefangener.“ Ezt Kemény Farkas sem veszi már tréfára, hanem lováról hátrafelé hirtelen leugrik s kiabálni kezdi — „Rajta fiúk! Ne hagyjatok! engem is el akartak fogni, lovam is elvették s. t. b.“ — Mindezek nagy sebességgel történtek, de elég időt engedtek arra, hogy az ellen szinte a hidig eléolt ágyuit onnan megmenthesse, kivéve egyet, mely éppen a mi, Vizaknánál elvesztett ágyuink közül való volt, az ugynevezett debreczeni 6 fontos, a mikor avval együtt részünkről egy tüzérfőhadnagy is fogolyul esett, és a melynek visszafoglalása dicsősége éppen századom egyik részét illeti.

Mi okozhatta e megfejthetlen intermezzot — nem tudom; sokan azt mondták, hogy az ellenség rászedett; én azt hiszem, hogy vagy számításból cselt használt ellenünk, vagy pedig egyesek jó szántokból vagy félclemből hozzánk akarván pártolni, fejér kendőt mutattak. Okom rá az, hogy a csata folytán sok lengyel katona hozzánk pártolván, Bem előtt álliták, hogy még többen átjönének, de félnek, hogy a honvédek, ha közelednek, lelövik

Bem ezt megértve, Szelindeken vagy kettőt közülök megajándékozva azon utasítással bocsátotta el: — mondják meg társaiknak, hogy bátran átjöhetnek, csak fejér kendőt lebegtessenek, — nekünk pedig napi parancsban ki lőn adva, hogy ügyeljünk, a hol ilyest látunk, senkit se bántunk. Irományaink a vizaknai csatában mind az ellenség kezébe kerültek, tudomása lehetett tehát mind ez intézkedésekről, és azt alkalmilag felhasználhatta. Ha ezt tette Piskinél, rutul megadta az árát, mert tévedésünket s törbe ejtetésünket belátva, kettőztetett dühvel tört ki a harcz: minden a mi utban állt, irgalom nélkül le lőn kaszabolva, az ellenség vad futásban keresett menekülést. — Losenau ellenséges ezredes a Piski utcáján kilovagolva, már honvédekre és Máriási ezredbeliekre talált az országutnál; futtában töredezett magyarsággal hozzájuk szól, ezek egyelőre azt hívék, hogy hozzánk tartozik; de mikor látták, hogy az utra kiérve az ellenség felé nyargal, utána lövöldöztek; lova elvitte, de bekövetkezett halála bizonyítja, hogy futtában a golyó halálosan érte.

A hidra történt roham alkalmából minden csapatmozgalmak e pontra lőnek irányulva; zászlóaljunk is, mely a folyam hosszában csatárlánczba vala eloszolva, sebes menettel igyekvék azt elérni; természetes vala tehát a rendezetlen állapot, melyben a hidra feljutánk, a mi különben nem is volt baj; de helyzetünkben, midőn a már visszavonulásban levő ellent tovább üldözni kellett, szükségessé vált a zászlóalj rendes csapatokba összeállítása. Kezdők tehát a zászlóaljat rendezni az országuton éppen

a piskii fogadó-épülettel szemben, midőn egyszerre több puskalövessel üdvözölteténk az épület helyiségéből, melyet az ellenség megrakott volt katonasággal. Honvédeink azonnal megrohanták s irgalom nélkül lőn leterítve minden, a ki ellent állani mert, — golyó vagy szurony által. Midőn e munka is be volt végezve, megérkezett tábornok Bem Déváról a Würtemberg-huszárokkal. Itt meg kell említnem, hogy e csatát megelőző napon érkezett Dévára Arad felől 1 zászlóalj a Máriási-ezredből 4 századdal, a 24-dik honvéd zászlóalj, 2 század Würtemberg-huszar és 6 ágyu, őrnagy Hrabovszki vezénylete alatt.

Tábornok Bem a csatatérre érve átvette a rendelkezést; ágyukat hozatott elé, melyeket a Piski feletti hegyláncz végénél az országuton a kanyarulatban állított fel, 2 század Würtemberg hátrább fedezetre maradt, míg mi csatárlánczba küldeténk fel a jobbra eső hegylánczra. Az ellenség visszavonulását folytatva, ágyuival Pad és Piski között egy, az országut felett uralgó ponton foglalt állást, honnan ágyuinkra irányzá lövéseit, gyakorsága és lovassága is megfelelő állást vevének úgy, hogy a csata folytatása azonnal megkezdődék. Zászlóaljunk reggel óta csatárlánczban levén, töltései nagyon elfogytak; szükséges volt tehát oly csapatokat állítani helyébe, kik elegendő töltéssel ellátva, az ellen tüzelésének megfelelhessenek. El lőn tehát rendelve, hogy a székely zászlóalj előnyomult egy százada és a 24-ik zászlóalj felváltsanak. Ezen felváltásnak végrehajtása folyamában a Würtemberg- és Mátyás-huszárok egy szép és sikeres lovas rohamot hajtottak végre, a Marosnak dülő téren felállított császári

könnyű lovasok (Chevaux legers) ellen, miután sebes futásban előbbi helyökre megtértek. Zászlóaljunk is felváltatván, honvédeink a meredek hegyen lefelé akarva nem akarva sebesen jöttek az országútra. A hidon még folytonosan ájtjövésben levő csapataink a hely állásánál fogva az ellenségből semmit sem, részünkről a két oldalról visszafelé mozgást látva, azon tévhitre jöttek, hogy mi az ellen elől hátrálunk, vissza kezdettek tehát a hidon fordulni. A magaslaton levők e visszafelé mozgást észrevéve, azon hitben, hogy az ellenség az országúton a hid felé előnyomulásban van, nehogy visszavonulásuk veszélyeztessék, a hid felé kezdettek le sietni; szóval a nem láthatás és a helyzet félreismerése oly zavart idézett elő, melyből a legneveltségesebb látvány fejlődött ki; minden ember minél gyorsabban igyekezett elérni a hidat, holott rá semmi ok nem volt; míg végre a hegyen még folyvást tüzelő Bem is kénytelen lett azt ágyuival oda hagyni s mindenestől a hidon át visszahuzódni. Hasztalan volt minden igyekezet és fáradság a neki iramlott tömeget észreteríteni; idő kellett rá, míg önmaga belátta balgaságát, mi egyébiránt hamar be is következett; mert alig egy pár száz lépésre a hidat elhagyva, megszűnt a nagy sietség s lehetővé vált a csapatok lassanként rendezése, mit elősegített azon körülmény is, hogy a székely zászlajnak tartalékban maradt része komoly csendben s jó rendben állott—élén őrnagyával—a fák között. A cserepes fogadóig érve már lehetett a sereggel rendelkezni. Bem tábornok — úgy látszik — nem találta czélszerűnek a serget újból visszavezetni a hidhoz, melyet különben már

az ellen is megközelített volt, hanem egy előnyös állást választva Szt-Andás és Piski között a Maros partján fekvő **Tompa** helységgel szinte egyvonalban, ágyuit és sergét felállítá, az ellenséget ott bevárando. Estvefelére hajlott már az idő, midőn az ellen a hidón átkelve hadállásunk felé kezdett nyomulni; ágyuink keményen és sikeresen működének; ő is felállítá ágyuit a fűzes szélein s viszonzá lövéseinket. Midőn egy darabig így folyna az ütközet, az est is már beállván, Bem általános rohamot parancsolt az ellenségre, mit az egész vonal egyszerre oly sikerrel hajtott végre, hogy az azonnal minden ponton hátrálni volt kénytelen, és azután tökéletes futásban igyekezett a hidon oda vissza jutni, honnan jött. Mi követtük a sebesen hátrálót a z országuton, míg Pad nevű falut elértük, hova tábornok Bem éji főhadiszállását tette, s csak lovasság által kísértette még egy darabig az ellenséget.

E csatában működött sergünk létszámát 6000-nél többre nem becsülöm; tekintve e számot, szenvedett veszteségünk elég nagy volt, mert merem állítani, hogy egyre-másra minden 10-ik ember vagy elesett, vagy megsebesült. Aránylag legtöbbet veszített a 11-ik zászlóalj, minthogy az állott eleitől fogva mind végig a csata derekán s eleinte hosszasan csak maga a Mátyás-huszárokkal állott az egész ellenséges haddal szemben. Az ellenség vesztesége sem lehetett csekély, sokat láttam közülök, néhol a miéinkkel együtt békésen, örök álmra szenderülve. Február 10-én reggel felé czirkáló huszárajaink jelentették, hogy az ellenség az éjjel Szászvárost is oda hagyta.

10-én reggel korán Padról kiindulva Szászvárosra értünk, hol a sereg vagy 3 óra hosszat pihent a piacon megállva, részint azért, hogy az elmaradozókat, könnyű sebesülteket, apróbb osztályokat Déváról bevarja -- a nehéz sebesültek Déván hagyatván, részint pedig hogy 24 óra ótai éhségét enyhítse. Az ellenség könnyű sebesülteit Fejérvárra szállította, de a nehéz sebesültekkel különösen a Casino-épület tömve volt.

Innen kiindulva folytattuk utunkat az országon a nélkül, hogy az ellenségből valamit láthatnánk egész estvig, midőn Alvinczhez érkezve, megértettük, hogy ott egy dandárja van elhelyezve, 8 ágyuval.

Mennyire nem várták ily hirtelen előnyomulásunkat, kitűnik azon körülményből, hogy csak egy őrszemők volt a város végére kiállitva, s közeledésünket csak akkor vették észre, midőn már a város végénél állottak előcsapataink. Sergünk élén ment a Máriási-zászlóalj, utána a 11-ik honvéd zászlóalj, ezek után az ágyuk és a sereg többi részei. A székely zászlóaljnak feladata lett volna -- a várost a Maros mentin megkerülve -- az ellenségnek utját állani a Maroson átkelésnél, mert a Maros még tökéletesen be levén fagyva, átjárható volt. A Máriási-zászlóalj már benn volt a városban, és zászlóaljunk is meghaladta az első házakat, midőn az ellen riadó jelei hangzani kezdettek s igen valószínű, hogy nagy kárt okozunk az ellennek s ágyuit elfoglaljuk, ha a székely zászlóalj feladatának megfelel; de ez a helyett, hogy a Maros mellett előmenne, benyomult oldalról a városba, s megpillantva a Máriásiaknak még ekkor fejr szijjokat, azokat ellen-

ségnek vette s reájok intézte lövöldözéseit, melyekből előnyomuló zászlóaljunknak is elég jutott. A míg e félreértésből a székelyeket ki lehetett ábrándítani, az alatt az ellenség nagy sietséggel, a szabadon hagyott átjárónál, minden ágyuit a tulpartra szállította s mindenestől szerencsésen Fejérvárra menekült, nekünk pedig megkelle elégednünk egynehány összefogdosott késedelmezővel. Éjjelre a sereg nagyobb része táborba szállt a Szász-Sebes felé elterülő magaslaton.

Febr. 11-én reggel csatarendbe állita tábornok Bem a Szász-Sebes felé nyuló fennsíkron s megindita olyformán, mintha egyenesen Szász-Sebesnek tartanánk. Mindnyájan e hitben valánk, mivel az ellenséges had nagyobb része ott volt elhelyezve. Midőn azonban Lámkerék irányáig értünk, hirtelen irányt változtatva, elkanyarodtunk le az országutra, és most egészen ellenkezőleg a portusi hid felé folytattuk utunkat; a hidat megkerülve Limba felé a Maros balpartján feltértünk. A Szász-Sebesen volt ellenség előküldött lovasai által figyelemmel kísérte mozdulatainkat, míg a Fejérvárba szorult más rész ellenség a vár fokáról nézte a végrehajtott hadműveletet, és most folytatott utunkat a Maros balpartján, míg végre Limbán túl jó fenn a hegyek közé bemerültünk. Egész napi és éjjeli nehéz menet után, — mely alatt többször kelle az ágyukat a jégborított sík hegyeken ki honvédekkel vontatnunk, — havazó zivataros időben beérkeztünk reggelre Bervére. Itt jól megpihelve utarkeltünk és 13-án estvére beértünk Csanádra, hol 14-ét is töltöttük. Estvefelé riadót vertek s a remélt éjji nyu-

galom helyett utnak indulánk Medgyes felé; mert Bem mondata szerint 15-én Medgyesen kellett lennünk, különben nem lesz méltó eredménye Piskinél kivívott győzelmünknek. Vezérünk óhajtása teljesült, mert egy egész éjji fáradalmas menet után, február 15-én reggel jókor már megpillantottuk Medgyes magas tornyát s azon a kitűzött nemzeti lobogót.

Medgyesen egész márczius 1-éig csendesen voltunk, csak előőrsi szolgálattal levén egymást felváltólag elfoglalva. Életmódunk jó volt, mert volt pénzünk elég, s Medgyesen sok jó bort mértek a szász atyafiak, bár ha jó drágán.

Márczius 1-én, midőn huszár portyászaink az ellenség közeledését jelentették, egyedüli aggodalmunk csak a volt, hogy tábornok Bem nincs velünk.

Megtörténvén Beszterczénél a szerencsétlenség Riczkó alatt, Bem magával véve mind azon testületeket, melyek erősítésünkre a székelyföldről hozzánk Medgyesen csatlakoztak volt és még sergünkből némely csapatokat, jelesen a 12-ik zászlóaljat és Mátyás-huszárok I-ső osztályát, napokkal azelőtt Besztercze vidékére távozott, hogy a betört ellenséges hadakat az országból kiverje, nekünk parancsnokul hátrahagyta Czecz alezredest, kiből bizalmunk nem volt. Innen eredett jelenlegi aggodalmunk; s minthogy másnapra az ellenséges támadás előre látható volt: lesve-lestük Bemnek mára jelzett visszaérkezését. Nagy volt örömünk, midőn végtére estvéli 8—9 óra között szerencsésen megérkezett. Oly vidám lett minden honvéd arcza, mintha kedves vendégségbe készülne más

napra. Vége volt minden aggodalomnak. Emelte a jó hangulatot azon hirtelen elterjedett öröm-hír is, hogy Bem a Beszterczénél Riczko által vallott kudarczot fényesen visszatorlotta, s a betört ellent csufósan üzte tul a határon.

Márczius 2-án reggel indulókészen állt az egész had a medgyesi piacon; de minekelőtte az ellenség elébe indittatnánk, tábornok Bem tulajdon kezeivel díszítette fel zászlóaljunk zászlóját az érdemjellel, a zászlóalj elismert vitézségének jeléül, és különösen a piskii csatában kitüntetett bátor s önfeláldozó magaviseleteért.

Br. Bánffi János alezredes 2 zászlóaljjal és 2 ágyuval s 1 század lovassággal Kis-Kapusnál várta be az ellenséget azon utasítással, hogy megtámadtatása esetében csatázva huzódjék vissza, mialatt a sereg is kiérkezve hadállást foglalhat.

Mikor Medgyesről kiértünk, már hallhatók valának az előcsapatunk és az ellenség ágyuzásai. Bánffi feladathoz hiven, csatázva szép renddel huzódott vissza, az ellenség követte, és különösen a mi balszárnyunk ellen igyekezett nagyobb erőt kifejteni. Sergünk a csata színhelyéhez közel jutva, azonnal kezdé erejét kifejteni a balszárnyunkon nagyon elényomult ellenség ellen. Zászlóaljunk ide lőn rendelve, s részben csatárlánczba feloszolva kemény tüzelést indított az ellenségre, folytonosan előre nyomulva az erdővel fedett oldalon. — A mint érkező csapataink a csatában résztvenni s ágyuink működni kezdenek, az ellenség visszafelé kezdé mozogni, mig Kis-Kapuson innen egy magaslaton — melyet az ország-

utra levonuló mély völgy s patak választ el az innen eső oldaltól és cserepes fogadótól — ágyuival állást foglalt. Ágyuink szemben az innenső oldalon, a fogadón feljül állítottak fel, — gyalogságunk pedig az ellenséget viszsanyomva, ezen elválasztó mély völgynek innenső gerinczén állapodott meg, azt egész hosszában fel csatárlánczczal ellátva. Zászlóaljunk szélső balszárnyunkat tartá, hol az ellen legtöbb erőt fejtett ki sergünk megkerülhetésére.

Ily állásban hosszason folyt a csatázás a nélkül, hogy az ellenség legkisebb előhaladást tehetett volna. Egy izben nagyon sikerült a középben csapatainkat hadállásukból kimozdítani, de minthogy sergünk más pontokon egy talpalattnyi tért sem engedett, hamar visszafoglalta a közép is előbbi állását, — míg végtére szerepet cserélve mi léptünk fel támadólag s minden ponton előnyomulva, a Würtemberg-huszárok egy sikeres rohamot intéztek az ellenséges gyalogságra, — mire az egész ellenséges had megkezdette visszavonulását és meglehetősen siettséggel folytatta nyomban üldöztetve általunk. Asszonyfalvánál foglalt utoljára állást, melyből estvéli 10 órakor szuronynyal vertük ki, s evvel a napi munkát bevégezve, mi is megtértünk Kis-Kapusra, hol Bem tábornok rendelete szerint megint Bánffí alezredes maradt egy dandárral. Én, mint legidősb jelenlevő százados — őrnagyunk Inczédi Samu megsebesülvén — zászlóaljunkat éjfélután bevezettem Medgyesre, hova a sereg egyéb testületei is visszahuzódtak.

Márczius 3-án reggel jelentve lőn, hogy az ellen-

ség előnyomulásban van és új támadásra készül. Megperdült a dob, és mi hamar a szokott gyűlhelyen a piacon állánk rendben. Mint jelenleg zászlóalj-parancsnok a vezénylő tábornok Bemhez siettem jelentést tenni a zászlóalj töltény-szükségéről, minthogy azelőtti napon folytonosan tűzben levén, annyira kifogyott, hogy alig rendelkezhetik egyenkint 2—3 töltéssel. „Töltényünk van mondá a tábornok, de gyutacsunk nincs.“ A zászlóalj pedig ilyenmü fegyverekkel volt ellátva. „Nem tesz semmit, veté utána; oly helyre állítom önt zászlóaljával, hol nem lesz szüksége töltésre. Ma ágyu-harczot fogunk folytatni“ — így végzé szavait az öreg ur, jóízűen mosolyogva.

Az előintézkedésekből látható volt, hogy a tábornok jelenlegi hadállásunk minden áron megtartására nem számít. A könnyű sebesültek, minden podgyász, társzerek stb. mi közvetlen a sereg működéséhez megkívántató nem vala, még reggel mind M.-Vásárhely felé lőn elindítva, úgy hogy Medgyesen semmi egyéb nem maradt, mint az ellenség ellen működő sereg.

A tegnapi csata színhelyére kiérve, hadállást foglaltunk Kis-Kapus és Medgyes között, a már megnevezett cserepes fogadónál. Ágyuink mind a fogadótól balra eső oldalba helyeztetek el. Engemet a 11-ik zászlóaljjal az ágyutól jobbra eső térségre állított Bem, hol sokat mutatva egész a Küküllő partjáig nyújtottam ki a zászlóalj jobb szárnyát. Utasításom a volt, hogy csak addig maradjak ez állásban, míg az ellenségnek a szemben levő magaslaton sikerülni fog ágyuit felállítani, ekkor huzód-

jam a fogadó mellé az országutra ágyuinktól jobbra. Hátunk megett a téren állt a Würtemberg-lovasság, gyalogságunkból egy rész az ágyuk közelében, a többi a felnyúló völgy magaslatait tartá megszállva.

Br. Bánffí alezredes ma is épen úgy mint tegnap csatázva vonult visszafelé K.-Kapusról, az ellen által nyomban kísérve. Midőn csatavonalunkba beérkezett, 2 ágyuja sorakozott a többiekhez, a vele volt Máriássizászlóalj ágyufedezeten megmaradt, a többiek hátrább foglaltak helyet.

Mikor az ellenség a szembeeső magaslaton kibukkant, ágyuink megszólalának, s hosszason megakadályoztatták az ellenség abbeli fáradozását, hogy ágyuit felállítsa, mi végtére még is sikerülvén, én is a vett parancs szerint a zászlóaljat a fogadó megé visszavezettem. Most már hatalmas ágyuzás kezdődött mind a két részen. Nekem nagy szerencsém volt az előttünk álló szilárd anyagból épült fogadóval, mivel az részt eltakart az ellenség szeme elől, míg másfelől az ágyugolyóknak nagy számát felfogta, s így zászlóaljunk tekintve a veszélyes helyzetet, éppen az ágyuk mellett aránylag keveset szenvedett. Nagyon hosszason tartott e borzasztó ágyu-harcz a nélkül, hogy az ellenség egy talpalatnyi tért is tudott volna nyerni, míg végre délután 2–3 óra között tábornok Bem, ki folytonosan az ágyuk mellett nagy gyönyörrel vezette ez ágyu harczt — rendeletet ada a visszavonulásra. Ágyuinkkal az utánunk nyomuló ellenségre visszaköszöntgetve, illő renddel huzódtunk Medgyes felé azon pontig, hol Czecz által Medgyesen időzésünk

alatt ágyutelep volt felhányatva. Itt előre küldött ágyuink állást véve, ezeknek fedezete alatt új hadállást foglaltunk. Az ellenség előnyomulása megakadt, s új harcz fejlődött ki. Itt az oldalvást balra eső hegyek nagy erdővel és éziherekkel levén elborítva, a gyalogság fedett előnyomulására igen alkalmas volt; el is özönlötte az ellenséges gyalogság ez oldalokat, s kemény csatározást indított ellenünk; mi kevés töltéssel rendelkezhetvén, nem felelhettünk meg illőleg e támadásnak; azért Bem két ágyut rendelt az oldalba és kartácsgolyókkal igyekezett az ellenség előnyomulását akadályozni, míg végre a szathmári önkénytesek 2. századja — kik csatában nem levén — elegendő töltéssel rendelkezettek, megérkezett, s csatárlánczba feloszolva tüzelését megkezdette. Eddig két izben is csak szuronynyal tudta zászlóaljunk az ellenséges gyalogságot visszanyomni, minthogy töltésünk már éppen nem vala. — Balszárnyunkon fenn a hegyen az ugynevezett Torontálmegyei zászlóalj állt; közben más csapatok; jól láthatók, hogy balszárnyunk az ellenségnek tért engedve, lassan mindig hátrább huzódik annyira, hogy az már jóval hátunk megett, fenn ugyan a tetőn volt látható, mignem egyszer azt vettük észre, hogy balszárnyunk az ellentállással egészen felhagyva, sebesen nyomul le a hátunk megett országútra. Ezt követték a többiek, míg rendre az egész sebes futásban igyekezett hátrálni, nehogy a lenyomult ellenséges gyalogság által útja elvágassék. Bem e zavart látva, elrendeli az ágyuk visszavonulását is, és a Würtemberg-huszárokat rendetlenül hátráló hadunk fedezésére felállítja.

Ezek igen jeles magokviseletének számítható fel dicsőségül, hogy sergünk Medgyesre háborítatlan visszavonulhatott. Óvatossá tehette különben az ellent azon körülmény is, hogy Zsurmai őrnagy egy csapatocskával balszárnyunkon tul volt kiküldetve a végre, hogy annak ez oldalról megkerülését megghiusítsa, — jobbszárnyunk természetesen a Küküllőre támaszkodott. Mikor ez utolsó állásunkat elhagytuk, már estve volt, úgy, hogy Medgyeshez érve, csapatainkat setétben állítottuk össze. Zászlóaljunk — minthogy még az ágyuknál is előbb állt a középben úgy, hogy ágyuink magas helyen való állásukból fejünk felett lövöldöztek el az ellenségre — e rendetlen visszavonulásnál az ágyuk és gyalogság által megelöztetett, s az országuttra felérve, csak a Württemberg-huszárok maradtak megettünk; látva, hogy ezek az ellenséges lovasság előnyomulását vitézül visszaverik, s a gyalogság nem is követ, nyugodtan haladtunk Medgyes felé, hol az első házaknál a zászlóaljat megállítva, azt a beállott setétben sorakoztatva, Medgyes piaczára bevontam. Itt a zászlóaljat szokott helyére felállítva, láttam, hogy a Máriássi-zászlóalj itt áll rendben, még eddig minden további parancsolat nélkül. Nekem sem levén parancsolatom, s nem tudva mi történt sergünk más csapataival, ellovagoltam a Bem tábornok szállására további rendeletét megtudni. A künn álló vendéglöstől megértettem, hogy a tábornok eltávozott, s sergünk kihuzódott Medgyesről. Megjegyzendő, hogy a városon oly setét volt, alig lehetett látni; sehol még egy háznál sem volt gyertyavilág. Visszaérkezve a zászlóaljhoz, hallom, hogy

kiából valaki a 11-ik zászlóalj után; hát a kiáltók két nyargoncز Mátyás-huszáร, kik rendeletet hoztak, hogy kövessük mi is a serget a M.-Vásárhely felé vezető uton, átmenve a nagyhidnál a Küküllőn. Figyelmeztettem erre az itt álló Máriássi-zászlóaljat is; mire aztán egymásután mi is elhagyók Medgyest s a Küküllő jobb partján megállapodott sergünkhöz csatlakoztunk. Együtt levén az egész sereg: folytattuk utunkat azon éjszaka egész Almásig, hová mi éjjeli 12 óra tájt érkezünk meg. — Reggeli 7 órától éjfél 12 óráig a lóról le nem szállottam, sem nem ettem, sem nem ittam.

Márczius 4-én reggel elindultunk Ebesfalva felé, utunkban találtuk Kiss Sándor alezredest a segítségünkre hozott székelyekkel s 6 ágyuval. Ebesfalván egy pár órai pihenőt tartva, Segesvár felé indultunk, hova délután be is érkezünk.

Segesvárt zászólajunkbeli legidősb százados—gr. Bethlen Olivér a megsebesült őrnagy Inczédi Samu helyébe őrnagynak lőn kinevezve.

Segesvárra érkezve, Bem tábornok sánczokat kezdé hányatni Dunnesdorfnál, — mely munkára a testületek felváltva lőnek kirendelve, mintha itt akarná magát sergével élet-halálra védeni. Az ellenség ez által tévutra vezettetve, nagy, kerülő utakon igyekezett hadállásunkat hátulról és oldalt támadni meg, s mozdulatainak eltakarásáért maga is cselhez folyamodott. Márczius 7-én délután ugyan is riadóra perdültek meg a dobok s mi azon hirre, hogy az ellenség közeleg, Segesvárról kisértünk sánczaink elfoglalására; láttuk ugyan az ellenséget

Dunnersdorfon tul, de támadást nem kezdett, hanem az est beálltával táborba szállt és nagy tüzeket kezdett gyújtani. Én előcsapatunk legszélső balszárnyán foglaltam helyet századommal s előőrseimet kiállítva, néztem a nem nagy távolságban előttünk gyújtott tábori tüzeket. Az ellenséges tábor felé kiküldött őrzárataim mindig azon jelentéssel tértek meg, hogy ők az ellen táborában semmi mozgást észre nem vehettek, csak egyes alakokat láttak, kik a tüzeket éleszeni látszanak. Éjfélután a tábori tüzek gyengülni látszottak. Én egy ügyes altisztet küldöttem ki őrzárra azon rendelettel: igyekezzék az ellenséges tábort lehetőleg megközelíteni s meggyőződni, ha van-e ott ellenséges tábor, vagy csak cseltüzek égnek előttünk. A vett jelentés utóbbi sejtelmünket erősítette meg s tökéletesen meggyőződünk felőle, midőn a tábori tüzek rendre mind elalvának s reggelre viradva magunk előtt semmi ellenséget nem láttunk. Bemnek tiszta tudomása volt e cseletről; mert még estve a sereg nagyobb részét visszarendelé Segesvárra. 8-án mi előőrsön állottunk Dunnesdorfnál s láttuk a magas oldalról, hogy sergünk csapatjai Segesvárról kifelé jönnek, de mesze hátunk megett balra az erdők és hegyek közé bemélyedve, szemünk előtt eltűnnek. Délután 3-4 óra körül lehetett, midőn ezen csapatok újból megjelentek hátunk megett, s szépen visszatértek Segesvárra. Azután tudtam meg, hogy ezen csapatokkal maga a tábornok volt, s úgy látszik, meggyőződést akart magának szerezni az ellenség valóságos tervéről.

Márczius 9-én reggel már jókor kezdetek csapa-

taink Segesvárról hozzánk kiérkezni; míg végre az egész tábor együtt levén, minket is lerendelének előrs állásainkból. A térségen lőn az egész sereg ágyukkal, lovassággal együtt felállítva. Bem egy kis szemlét tartva, kiadá rendeleteit s az egész mozgásba jöve Medgyes felé. Elöl huszárok, ezekután a debreczeni vadászok, utánuk a 11-ik zászlóalj, ágyuk s. t. b. Megindulásunk után csak hamar azon eset adta magát elé, hogy huszárjaink egy ellenséges lovast fogtak el, ki üzetve a Küküllőn át akart menekülni; ennél állítólag egy irat volt Puchnerhez, melyben Haydte értesíti Segesvárról történt kivonulásunkról.

Délben pihenőt tartánk egy falu közelében, honnan számunkra bor és élelmi szerek szállítatának. Itt a főse regtől különvált egy dandár, melyet alkotott a 11-dik honvédzászlóalj, egy székely zászlóalj, egy magyarországi honvédzászlóalj, ha jól emlékszem — a Würtemberg-huszárok és 4 hatfontos ágyu — alezredes gróf Bethlen Gergely vezérlete alatt. Bem tábornok a főse reggel a medgyesi uton ment, mi pedig e dandárral balra kitérve más irányba indultunk. Csuf, zivataros havazó időben, a felengedett rossz utakon, nagy sárban, egész éji menet után beértünk reggelre Musnára. Itt megállapodva, jó pihenőt tartottunk, étellel és itallal magunkat megerősítettük. Déltájt megindulva még rosszabb utakon s nagyobb sárban, néhol a hegyeken ágyuinkat vontatni alig tudva, estvére elérkeztünk Eibesdorfra, hol éjjeli szállást tartottunk. Ezen dandárnak feladata lett volna, azon esetre, ha az ellenség Segesvárról történt elvonu-

lásunkat észrevenné s visszafordulna, azt feltartóztatni s Bem tábornok előnyomulását Szeben felé mindenesetre biztosítani.

Márczius 14-én reggel a szép fagyon kiérkeztünk Kis-Kapusnál az országutba. Itt meghallottuk, hogy Bem a Medgyesen hagyott ellenséges apróbb csapatokat onnan kiverte, s azokat mindig maga előtt üzve már Szeben felé elhaladott. Folytattuk tehát mi is utunkat és délután beérkeztünk Szelindekre, hol találtuk némi apróbb csapatokkal együtt a zászlóaljunk számára hozott 800 székely ujonczot is csak botokkal fegyverkezve; megtudtuk itt azt is, hogy Bem már Szeben előtt áll és azt mind eddig eredmény nélkül vívja. Engedelmünk volt a fővezértől, hogy Szelindeken egy pár órát pihenjünk. A Württemberg-huszárok ezt igénybe nem véve, azonnal ügetve siettek Szeben alá, mi alig $\frac{1}{4}$ órai pihenés után követtük.

Mikor mi a Nagy-Csűr feletti magaslatra érve Szeben völgyét beláthatók, egészen be vala estveledve. Ágyuink hallgattak, csak tüzét láthatók az esti homályban. Vigan danolva, dobszó mellett ért le zászlóaljunk a Szeben előtti térre. Már ekkor tökéletes setét volt. A fővezér rendelete megállit és csendet parancsol. Őrnagyunkat gr. Bethlen Olivért magához hivatja. Őrnagyunk hamar visszatérve, elmondja az öreg urrali párbeszédet. „Szebenbe akar ön ma vacsorálni?” „Igen is a zászlóaljjal együtt.” „Menjen hát be Szebenbe és állítsa fel zászlóalját a piacon.” — Csak ennyiből állt a parancsolat. Megindult tehát zászlóaljunk elől, úgy a hogy

állt, az országuton félszázadokba szakadva tömegben Szeben felé, a nagy sötétségben semmit sem látva. Minden a legnagyobb csendben volt, csak tőlünk balra lehete egyes apró lövéseket hallani. A mint így a legnagyobb csendben előre haladtunk, egyszer csak megvillan előttünk az eldördült ellenségi ágyuk tüze. A hatás annál sikerültebb volt, minthogy a kartács-golyók jól találtak, sorainkból sokakat leterítették, zászlóaljunk azonnal ösztönszerűleg huzódott le jobbra-balra az országút mellé, mely mozdulat által a még nagyobb veszteséget kikerülte. Az ellenség működtette ágyuit. Mi a nagy sötétségben magunkat tájékozni nem tudva, előnyomulásunkban megakadtunk. Zavarólag hatott ránk azon körülmény is, hogy balra eső csatáraink, kik most hátra estek tőlünk az ellenség tüzelése felé kezdék irányzani lövéseiket, illetőleg pedig zászlóaljunkra, minthogy a sötétben nem láthaták, hogy már jódarabbal előttök állunk. Részünkről nagy békétlenség és zaj támadott a lövöldözők ellen. Kiss Sándor alezredes észrevevén a zavart, hirtelen elélovagol s kérdi: „Mi baj 11-ik zászlóalj? Rajta előre.“ — Egyik baj a volt — mondák — hogy a sötétben azt sem tudjuk, hol vagyunk, a másik pedig, hogy saját katonáink ránk lövöldöztek. „Mindjárt segítünk rajta“ — feleli s avval elnyargal. Alig távozott, midőn fejünk felett süvöltést hallunk. Egy nagy durranás, s egyszerre minden világos lett előttünk. — Gránátot vettetett a külvárosra s az szerencsésen meggyújtott egy szalmás fedelű épületet. Most látók, hogy tán 100 lépésre sem vagyunk az ellenséges sánczoktól éppen

szembe a nagy palissade-kapuvál. „Rajta magyar. Éljen a haza!” hangzék végig a lángoktól veresre festett sötétségben; e kiáltással az egész tömeg szuronyal rohan előre s megfoghatatlan sebességgel sánczokat mász meg, nagy kaput beront, az ellenséges tüzéreket saját ágyui mellett kaszabolja le, hosszú köpenyeges muszkákat csip el. . . S mindez mint egy varázsütésre történt azonnal, a mint előttünk a hely megvilágosodott. Nyomban volt a Máriási-zászlóalj, tovább a debreczeni vadászok, egy székely zászlóalj, ezek is más pontokon mind felrohantak a sánczokra s elűzték onnan az ellent. A futásnak eredt ellenséget sebesen kelle követnünk, nehogy időt nyerve eszébe jusson a város kapuinak lezárása s eltorlaszolása. Hirtelen csapatokba alakulva nyomultunk tehát nyomban utánna. Én — a helyet ismerve — egy csapat élén egyenesen a vizaknai kapuhoz tartottam, a mi csak be volt hajtva. Kinyitva ezt, beléptünk a rég óhajtott városba; gyorsan haladtunk fel egészen azon sötét átjárásig, mely akkor még az alsó várost a felsővel egybekötötte; itt egy háztól gyertyát hozva ki, annak világítása mellett mentem fel a mészáros-utczába és onnan ki a nagypiaczra; utánunk nyomban jött egy fél század Würtemberg-husár, kik általunk előre bocsáttatva, a disznódi utczán ki elrobogtak. A nagypiaczra legelől érve fel még szaladó muszkákat fogtunk el; fáradságomba került megakadályozni, hogy a honvédek le ne szurják. Itt láttuk őket legelsőbbben hosszú köppenycikben és sárga-rezes sisakjokkal. Nagy volt a méltó elkeseredés iránnyukban, hogy ellenünk támadva, hazánkba betörték.

A piacon sorba felállítva találtuk Vizaknánál elvesztett ágyuinkat, közöttük sok csatákban hű bajtársunkat — lovas ütegünket, számszerint 15 — 16 darab ágyut. Épen a disznódi utca szegletén volt egy tölténynyel terhelt társzekér feldölve, melyet azonnal helyreállítva, onnan elvontattunk.

Első gondunk volt a magyar foglyok kiszabadítása, a Stockházból, Ferencz-rendüek zárdájából, hova tiszték vezénylete alatt csapatok indultak.

Éppen estvéli 10 óra lehetett, midőn a hold a szebeni piacot megvilágítva, azt mindenfelől elényomuló testületeink előzőlneni kezdék. Zászlóaljunk pedig már sorakozva a br. Bruchenthal-ház előtt állt s Bem parancsolatja betű szerint teljesült.

Egyes magyar lakosok kezdettek mutatkozni, kiknek utmutatása nyomán sok elrejtett katona fegyverzetre akadtunk, úgy, hogy utánunk jövő 800 ujonezunkat még azon éjjel teljesen fel tudtuk fegyverkeztetni.

Benn valánk tehát valahára az erdélyi reactio eme híres fészkében.... S mit tett a nemzete neheztelését szívében hordozó magyar honvéd — a kevés kivételt számításba nem véve — haragjában is e néppel?! Bement a házakhoz s megelégedett ha jól enni és inni adtak. Két esetet kivéve — tudtom szerint — senkinek bántódása nem lett. Egyik az elhírhedett Benigni volt, ki mint lapszerkesztő a leggyalázatosabb módon bujtogatott ellenünk írásaiban, kigyói mérget csepegtetett a nép szívébe; kisebbitett, folyvást gyanúsított a világ előtt, szitotta a nemzetiségi viszálykodás tüzét, kiirtásunkat prédikálta. Ezt

éppen akkor fogták el, midőn menekülendő, szekérébe akart felülni. A bűnnek büntetése lőn. Itt nem volt kegyelem helye. Kik által s mikor volt a szurony-ítélet végrehajtva — kitudni nem lehetett. A másik egy szappanyossal történt az alsóvárosban, ki elég vakmerő bátorsággal birt, ablakából az utcán előnyomuló honvédekre lőni. Hogy vakmerőségének áldozata lett, természetes dolog.

Szeben bevétele márczius 11-én épen azon napon lőn végrehajtva, a melyen a „Siebenbürger Bote“ fennhangon hirdette olvasóinak, hogy a Bem alatti magyar hordák (Bem, der Horden-Anführer) Segesvárnál egészen körül vannak fogva és most végképpen meg lesznek semmisítve. Ezen a maga nemében remek cikket — ecclatans bizonyítékát a szebeni lapok igazságmondásának — a szászok bánatára s a mi szerencsénkre, mi már Szebenben olvastuk, s jóízűen neveltünk rajta.

Szebennek gyors és véletlen bevétele az erdélyi reactio fejét egy csapással szétzúzta. A cs. hadsereg működési vonalát derékon áttörvén, a részek és ahhoz csatlakozott elemek összhangzatos tevékenysége lehetlenné vált. A központ nem vala többé, honnan az együttes működésre megkivántató közös intézkedések kifolytak, minek természetes következése lett a rendetlenség és nagy zavar, mi gyorsan be is következett. E volt fényes győzelmünk erkölcsi és katonai eredménye.

De anyagi nyereségünk is nagy volt Szeben bevétele által, mert igen sok készletet találtunk ott felhalmozva különböző fegyverzetben, ruhaneműben, feldolgozatlan kelmékben stb. Elvesztett ágyuink birtokunkba mind visszakerültek, s még vagy hét-nyolcz azon feljül.

Bem tábornok sietett a kivivott előnyöket gyorsan felhasználni s a Segesvár alól most sebesen Fogaras felé húzódó ellenségnek semmi időt nem engedni a megállapodásra. Egy napi pihenés után a sereg nagyobb részével annak felkeresésére indult.

A 11-ik zászlóaljat hátrahagyta Szebenben főképen azért, hogy a 800 ujonczot a zászlóaljba beoszhassuk és begyakorolhassuk. Erre nagy szükségünk is volt, mivel a sok csatázások alatt létszámunk szerfelett meg volt apadva. Tíz napig volt zászlóaljunk ott helyben, és ez idő alatt is a katonai laktanya és serház közötti téren táborozva az ujonczokat tanítottuk s előörsi szolgálatot tettünk a város körül.

Márczius 23-án rendeletet vett zászlóaljunk Fejérvárfelé indulni, és még az nap estvére beértünk N.-Apoldra, honnan másnap 24-én Szász-Sebesig mentünk, hol egy napot töltve s ez idő alatt Portus felé portyázva meggyőződünk azon állítás igazsága felől, hogy a Maroson átvivő portusi hid a császáriak által le van égetve, s átkelésre alkalmatlanná téve; azt is megtudtuk, hogy a portusi parton levő hajók is mind haszonvehetetlenné vannak téve, tehát a Maroson átkelés hajón is csak Alvincznél eszközölhető, ott levén még egy használható komp. Nem maradt tehát más mód fenn, mint hogy Alvincznél keljünk át a Maroson, hogy Fejérvár alá juthassunk, s a várat ez oldalról is elzárhassuk.

Márczius 26-án átment zászlóaljunk 2 ágyuval és 1 század Károlyi-huszárral Alvinczre, honnan én még délután zászlóaljunkbeli 3 századdal, 2 ágyuval és az 1

század Károlyi-huszárral a Maroson átkelvén Fejérvár felé nyomultam.

Poklos felé ellenséges gyalogságra találtunk, de megtámadtatva, sebesen huzódtak vissza Fejérvár felé. Poklost elérve, láttam, hogy Portuson ellenséges gyalogság van, úgy szintén a várt környező magaslatok élén is. Egy századot küldöttem Portus felé, hogy onnan az ellenre támadást intézzon, míg magam a szemben levő ellen felé irányoztam a támadást. E mozdulat által az ellennek a várba bevonulhatása veszélyeztetve levén, nagy gyorsasággal igyekezett Portust elhagyni és a várba bevonulni. A lovas századot is Portuson helyezvén el, magam a 2 ágyuval és 2 századdal Poklosnál maradtam s előőreimet a vár felé mindenütt kiállítottam.

Éjszaka megérkezett zászlóaljunk más három századja is gr. Bethlen Olivér őrnagyunkkal, őrnagy Herkalovics a maga zászlóaljával; de ezek azonnal átmentek Borbándra, mely oldalról ezredes Kemény Farkas Torda felől jöve, már azelőtt két nappal bekerítette a várost.

Őrnagyunk ez alkalommal másfelé lőn elrendelve és én, mint legidősb százados, a zászlóalj vezényletét átvettem.

Főteendő vala most a Maroson át a közlekedést Portusnál minel előbb lehetővé tenni. E végre a Portuson talált, kifurogatás által rögtöni használatra alkalmatlanná tett hajókat, ki kelle javíttatni, s oda törekedni, hogy mielőbb hajóhid állíttassék össze. Anyagot, mesterembereket, ügygyel-bajjal előteremtve sikerült néhány nap múlva a közlekedést helyreállítani.

Ezalatt új csapatok kezdének érkezni, melyek Portust alezredes Beke József parancsnoksága alatt megszállották. Végre Bem tábornok is a császáriaknak és muszkáknak Verestoronynál és Tömösnél az országból kiűzése után bánáti hadjáratára kiindulva, április hónap első napjaiban sergének egy részével Portusra betért meggyőződni a felől: ha nem volna-e hajlandósága a bennlevőknek, azt — a dolgok mostani fordulatával — egyszerű ostrom-kísérletre feladni?

Csak hat fontos lövegekkel és röppentyűvel rendelkezhetvén Bem: ezeket egy délután a Portus feletti magaslatokra elhelyeztetve, a vár lövöldöztetését megkezdette. A borbándi őrségnek is parancsa volt a várat megközelíteni és ágyuit lehetőleg használni. Poklosról én is előnyomultam a zászlóaljjal s a Portus felett elvonuló magaslat gerincze megett fedezett-állást foglaltam a várral szemben; jobb szárnyunkon valának a Bem által, felállított ágyuk és röppentyük.

Ágyuink és röppentyűink keményen kezdének működni, természetesen — a mint előre látható volt — eredmény nélkül, míg a várbeliek nagy caliberű lövegeikkel és felénk szort gránátjaikkal sok kárt okozhatnak vala, ha a hegy gerincze megett fedezett állásban nem leszünk. Így minden látható siker nélkül folyt le a nagyszerű ágyuzás, mely különben a beállott esti homályban nekünk nézőknek gyönyörű látványt nyújtott. Ugy tudom, hogy Bem egy parlamentair által a várparancsnokot a vár feladására szólította fel, s tagadó választ kapva, egy lövést sem tétetett többé, hanem mindnyá-

junkat azonnal visszarendelt elhagyott hadállásainkba. Bem maga visszatért Szász-Sebesre, hol még folyvást érkező csapatait bevárta s onnan tette meg intézkedéseit Déva vár bekerítésére és a bánáti hadjáratra, úgy, hogy tán 4—5 napot mulatott ez alkalommal Szász-Sebesen. Itt nyújták át nekie a kormány küldöttjei az első rendű magyar érdemjelt. Ekkor ápril 7-én neveztettem én is a 11-ik zászlóalj őrnagyává. E napokban lőn az is elrendelve, hogy zászlóaljunk tisztjei közül 8, az altisztek és közhonvédek közül 16 a 3-ik osztályu érdemjellel díszíttessék fel; mi végre zászlóaljunk tisztjei, altisztjei és honvédei közül egy bizottság alakíttatott ezeredes br. Kemény Farkas elnökle alatt Szász-Sebesen; ez nevezte ki a tisztek, altisztek és honvédek közül azokat, kiket az érdemesek közül legérdemesebbeknek talált arra, hogy e megkülönböztetett kitüntetésben részesüljenek.

Mig én a poklosi hadállást tartottam, három ízben is kísérelték meg a várbeliek: ha nem lehetne-e csapatainkat Portusról könnyű szerrel elűzni; de a hogy én Poklosról előnyomulva oly oldalmozdulatokat tettem, melyek visszavonulásunkat veszélyeztethették, azonnal igyekeztek mindannyiszor gyorsan a várba visszavonulni.

Poklosról több rendbeli kirándulást tettem, részint a Maros mentén le Bokajig, részint fel a havasok felé Zalathnáig, hol 2 század napokig detachirozva maradt, és a havasokban tanyázó ellenség támadásait visszaverve mind addig helyén állott, mig általam vissza lőn rendelve. A közlekedést erős őrzáratok tartották fenn.

Április közepe táján helyemet Pokloson más csa-

patok foglalván el, zászlóaljammal Portusra rendeltettem be, hol parancsnok alezredes Bekének főhadi szállása volt.

A várbeliek megszüntették sikertelen kirohanásait, igyekeztek a várból gránátok által Portust felgyújtani, hogy ott kényelmes tanyánk ne lehessen. El is szolgáltak a kilőtt apró gránátok Portusig, némelyike még a Marosba is hullott, de gyújtási tervök nem sikerült; mert majd minden gránát a légben pattant szét; felhagytak tehát e kísérlettel is, és mi csendesen töltők napjainkat, Portuson csak előőrsi szolgálatot téve a vár körül, míg végre április 25-én Bem tábornok rendelete megérkezett, melynek következtében azonnal a Bánátba kelle zászlóaljammal indulnom.

Április 26-án elhagytam Portust és az nap Szászvárosig vittem a zászlóaljat. Egy éjszaka érkezett sürgöny rögtön visszatérést rendelt Fejérvár alá Portusra, ennek következtében másnap 27-én estvefelé megint Portuson voltunk.

Április 29-én ismét sürgető parancs érkezett Bemtől, mely azonnali elindulásunkat rendelte. Késedelem nélkül újból utra keltem, estve megint Szászvároson voltunk. Másnap folytattuk utunkat Déván át, 31-én Dobrán, május 1-én Facseten, 2-án Lugoson voltunk, hol 3-án nyugnapot tartottunk.

Május 4-én Szinerszegre, 5-én Dentára, 6-án Verseczre értünk, hol Károlyi alezredes csapatjához csatlakoztam, a Temesvár alatt időző Bem tábornok utközben vett rendelete szerint.

E gyors előhaladásban nagy segítségünkre voltak a lelkes bánáti svábok, kik a mellett, hogy igen szívesen fogadtak, önkéntesen tették azon ajánlatot, hogy a zászlóaljat lószekereken tovább szállítják. Így vált lehetővé Károlyi alezredes csapatjához Versetzen, nem pedig — a mint a fővezér számítása szerint kell vala történni — Fejértemplomon való csatlakozásom.

Károlyi alezredes feladata volt az ellenséget Fejértemplomból kiverni és a várost megszállani; közölte velem is feladatát s el lön határozva, hogy másnap reggel mindjárt e város ellen indulunk.

Május 8-án reggel az egész rendelkezhető erő össze levén gyűlve, kiindultunk Versetizről. Délután volt már az idő, midőn a fejértemplomi sánczokat megpillantók. Mikor annyira közeledtünk, hogy immár támadási előkészületeket kelle tennünk, Károlyi alezredes megbízott engem, hogy zászlóaljammal belátásom szerint rohanjam meg a sánczokat. Három ostrom oszlopot alakítva zászlóaljamból azt egyenesen a sánczoknak vezettem; míg a vezénylő alezredes a többi testületek és ágyuk helyes elrendezését intéző. Ágyu lőtávolban már megközelítvén a sánczokat, bámultam, hogy az ellenség nem fogad golyóval; mindig közelebb jutva, igen jól láthatám a sánczok megetti ellenség mozgását. Midőn aprófegyver-távolba érkeztünk s még semmi lövés reánk nem történt, azt hittem, hogy a rohanás perczére tartja fenn az ellenség biztos golyóit, hogy hatása annál rombolóbb legyen; de csalódtam, mert a hogy a sánczok három ponton egyszerre meg lőnek rohanva, a megettők

rejtőző ellen futásban keresett menekülést. A szerbek igyekeztek a városon át a Duna felé menekülni, elválva a császáriaktól; ezek pedig a Szászka felé vezető uton illantak tova nagy sietséggel. A futó szerbek közül egy-nehányat honvédeink a városban kézre keritettek; lovasságunk igyekezett jobbszárnyunkat megkerülve a városon túl utjokat állani, de ezek is már csak az elkésett futókat kaszabolhaták le, vagy üldözék tovább. A szászkaí uton haladók ellenben négy lovas-ágyu és lovasság által üldöztetve nagyon sokat szenvedtek s üldözésüknek csak a beállott éj vetett véget. Zászlóaljunk is ez uton nyomulván az üldözöttek után, ha jól emlékszem 160 foglyot — köztük vagy két tisztet is — szállított be Fejértéplomra; a zsákmányul esett fegyver pedig számtalan volt, úgy, hogy a zászlóalj azon része, mely Szebenben kovás puskákkal volt kiállítva, itt mind csattantus fegyverekkel cserélé fel azokat. Éjjelre visszatértünk Fejértéplomra.

Április 10-én megérkezett Bem tábornok is egy csapattal és ágyukkal. Ez alkalommal felszólítva lévén általa: ajánlatomra többeket nevezett ki a zászlóaljból más zászlóaljához tisztekké, azokat, kik németül tudtak, egy ott helyt alakítandó német ajku zászlóaljhoz.

Május 11-én kiindultunk Fejértéplomról Bem személyes vezérlete alatt a szászkaí uton az ellenséget felkeresendő. Szászkaí innen egy magas hegyen utunkat elállva, jó hadállásban találtunk egy ellenséges csapatot. A hogy lőtávolba értünk, megszólaltak ugyan ágyui, de midőn a mi ágyuink felállítva, őket keresztüzbe kezdék

venni, azonnal sietett hadállását gyorsan oda hagyni, s ezzel a harci mulatságnak e napra vége volt. Jobbszárnnyunkon volt egy kis csatározás is. A míg én az uton hosszan elnyúló zászlóaljzat a középben az ellennel szembe állithattam, már nem volt kivel csatázni. Az ellenség Szászka felé elsietett s visszavonultában a Szászkánál levő hidat utócsapata fel akarta szedni, de e műtét végrehajtásában a miéink gyorsasága által meg lőn akadályozva; a hidbontás helyett szaladásban keresett menedéket.

Május 12-én Szászkán maradtunk; 13-án folytattuk utunkat Méhadia felé, hova 15-én délután érkeztünk be a nélkül, hogy az ellenség feltartóztatásunkat valahol megkisérlette volna; csak egyes maradozókat szedtünk fel imitt-amott az ellenségből.

Május 16-án Méhádiát elhagyva Orsova felé tartottunk, semmi kétségünk nem volt benne, hogy Magyar-Orsováig az ellenséggel valahol meg kell ütköznünk; én, ki ez utat és vidéket jól ismertem, bizton számítottam a harcra, hanem minden természeti előnyök daczára ellenségünk jobbnak hitte ütközetet nem kockáztatni, s mikor mi egyik felől Orsovára bevonultunk, akkor ő a másik felől hasonlólag bevonult Oláhországba. Előre küldött Mátyás-huszáraink egy szakasza oly gyorsan érkezett a Duna partjára, hogy egy élelmi czikkekkal rakott szállítóhajót elfogniok sikerült, a mi a kifáradt husároknak és lovaknak nagyon is alkalmas időben jött. És így azon a helyen, melyen alig egy órával azelőtt még b. Puchner serge tanyázott, egész jó kedvvel táborba szállottunk.

Bem tábornok a szükséges intézkedések megtétele után még az nap visszament a méhádiai fürdőbe roncsolt testét ápolni. Mi táborban maradtunk, előőrseinket Szerbia és Oláhország felé kiállítva. Én zászlóaljjammal az Oláhország felőli előőrséget tartottam; két századom Török-Orsovával szinte szemben tanyázott, s a Magyarországot Oláhországtól elválasztó hidnál két honvéd innen, két török katona túl állott őrt.

Május 17-én ezredes b. Bánffi János vezetése mellett több tisztársakkal együtt átkeltünk a Dunán Török-Orsovára a várparancsnok basánál tiszteletünket tenni, ki előre értesítve levén e tisztelgésről: átszállításunkra csinosan kiállított csónakokat rendelt át az innenső partra. A csónokokból kilépve, elénk küldött török tisztek fogadtak s tűzér katonák diszben lépdelve előttünk, elvezettünk a parancsnok lakására. A mint egy nagy terembe beléptünk, a Basa divánjáról felkelve fogadott s a vele szemben kirakott sor széken helyet foglalni tolmácsa által kéretett, mire ő maga is újból a divánon foglalt helyet; mellette a mufti a divánon lábait maga alá keresztbe téve, hatalmas füstöt eregetve csubukkolt; fogadtatásunk nagyon szivélyes lehetett, mivel csubukkal, fekete kávéval, szerbettel s más édességekkel mind sorban kínálattak meg. A török tisztek ez alatt csak székeink megett állottak. Körülbelől egy félóraig tartó — tolmács által folytatott — beszélgetés után megköszöntük a szivességet s kértük a basát, engedje meg a várat megismerlélnünk. Örömmel engedett e kívánságnak, és tiszteket rendelt mellénk, kik mindenütt vezessenek. Ez is

megtörténvén s a piaczt is megjárván, búcsut vettünk török barátainktól. Annak kell mondanom, azért, a mint most minket fogadtak s azért, a miket később nemzetünk legjobbjaival tettek. A katona csónokosak visszaszállítottak a Dunán s mi megtértünk magyar-orsovai táborunkba.

A törökök a Duna melletti táborozásunkban folyvást nagyon barátságos indulattal viseltettek irányunkban: árucikkeikkel átszállva táborunkba, dohánynyal, kávéval s egyébekkel elláttak. Magyar bankjegyeinket minden akadály nélkül használhattuk a velek folytatott bevásárlásoknál. Török tiszték barátságos látogatást tettek előrsön álló zászlóaljainknál, s tisztjeinkkel néha igen jól mulattak. Orsován időzésünk alatt Bem tábornok is tett látogatást az orsovai basánál, de én kíséretében nem voltam, nincs tehát tiszta tudomásom e látogatás részleteiről. A török basa által Bemnek ajándékba küldött pompás török dohányból ugyan én is részesültem, s merem állítani, hogy annál izletesebb dohányt soha életemben nem szívtam.

Orsován egy állandó katonai parancsnokság lőn berendezve, melynek élére alezredes Herkálóvics állítaték, alája rendelvén minden ott ezután elhelyezendő katonaságot. A hogy azon testületek rendre beérkeztek, melyeknek maradandó állomási helyül Orsova vala kijelölve, zászlóaljam is végre fel lőn váltva, ha jól emlékszem, egy — Endes őrnagy alatt álló — akkor érkezett székelly zászlóaljjal. Én Bem tábornok rendeletére zászlóaljamat felváltatásom után május 24-én minden

késedelem nélkül a méhádiai fürdőbe vezettem, hogy — a mint az öreg ur kívánta — vagy 2—3 napig magát jól kiferedhesse.

A méhádiai fürdő Bem tábornok roncsolt testének igen jól esett, kedélyét is nagyon felvidította, mire nagy befolyással volt a szép eredménnyel végrehajtott hadjárat. — Nagy meglepéssel mutatta nekem Méhádián egy alkalommal az öreg ur asztalán kiterített térképén, azt a nagy darab földet, melyet az ellenséges hadaktól megtisztítottunk. Az oroszok közeledéséről is megemlékezett, de nem leverten, hanem örömmel nézett az interventió elébe; látszott, hogy alig várja az alkalmat régi gyűlölt ellenével megmérkőzhetni. Erős volt előttem kifejezett meggyőződése az iránt, hogy mi az oroszok felett új diadaloikat fogunk aratni. Egy eset hatott reá ez időben boszantólag és háborította élvezett lelki-tesi nyugalma — ez a Hatvani Abrudbányánál vallott kudarcza volt; nagyon ingerült volt ellene, s tudom bizonyosan, hogy ha közvetlen parancsnoksága alatt lesz vala, rögtön éreztette volna vele hatalmának egész súlyát. Elmondá az öreg ur akaratját, mely szerint a havasi ellenséget vagy szépszerével, vagy hatalommal le kell csendesíteni még minekelőtte az orosz határainkon átjöne. E végre meg is tette -- ugymonda — intézkedéseit: ezredes Kemény Farkasnak elegendő embert és ágyut adand rendelkezésére, hogy e feladatnak sikeresen megfelelhessen; engem zászlóaljammal, ágyukkal és lovassággal két napi pihenés után be fog Erdélybe indítani Dévág, hol őtet bevárva további rendeleteit meg fogom hallani tőle személyesen.

A méhádiai fürdön ez időben több testületek fordultak meg, rendre ott pihenőt tartva. A tisztek addig, míg Bem tábornok is ott időzött, mind az ő vendégei voltak, szabad asztal állott mindig rendelkezésükre a vendéglőben. A legénység ellátása is kielégítő volt, a különben csaknem megszokott hiányokat tekintve. Például felemlítem itt, hogy Szászkáról az ellent Méhádia felé üldözve, két napig szinte semmi élelmet nem kaptunk, úgy, hogy a második nap délutánján honvédek az éhség miatt alig mehetének; kénytelen voltam a tábornoknak eziránt jelentést tenni, kinyilatkoztatva, hogy zászlóaljam tovább menni alig képes, az öreg ur azt mondá: „a 11-ik zászlóalj éhen nem mehet, meg fogunk állani.“ A legelső falunál táborba szállította sergét, az élelmezési főbiztost akasztófával fenyegette, ha azonnal élelem nem lesz a tábor számára. Nem tölt belé egy pár óra, volt kenyér, hus elég. — Ennyit említenem kelle élelmezési biztosaink eljárásáról. Egyes kivételek természetesen voltak. — Így tehát vígan töltött el zászlóaljunk egy pár napot a méhádiai fürdön, minden gond nélkül engedvén át magát a nyugalomnak. Bizonyynal mondom, ez volt a legelső eset a 11-ik zászlóalj alakulása óta.

Május 24-én reggel zászlóaljjammal, a Würtemberg-huszárok 2 századjával és 11 ágyuval kiindultam Méhádiáról, a tábornok azon rendeletét véve, hogy Dévára menjek, és ott megérkezését várjam be.

Május 28-án Lugoson tartottam nyugnapot, honnan 29-én kiindulva május 31-én beérkeztünk Dévára.

Junius 2-án megérkezett Bem tábornok is Dévára,

s midőn magamat nála jelentettem, kiadta rendeletét, melyszerint másnap a Maroson át egyelőre Boiczára megyek, s további rendeletig ott fogok maradni.

Junius 3-án kiindultam Déváról zászlóaljammal, 2 hat fontos ágyuval és $\frac{1}{2}$ század huszárral. A Maroson Solymosnál átkelve, délután minden akadály nélkül Boiczára érkezve, junius 7-ig Boiczán maradtam. Ez idő alatt a havasi ellenség Bukuresnél álló 1 század előőrseit megtámadta egy ízben; jelentésüket véve, egy századdal segítségökre siettem, de mig oda érkeztem, az egy század is elbánt volt már a támadókkal és azokat sebes futásra kényszerítette. Rendeletet véve, hogy 2 századot Boiczán hagyva a többiekkel Brádra huzódjam: junius 8-án Boiczáról kivonulva még az nap csatlakoztam Brádon azon sergecskéhez, mely ezredes b. Kemény Farkas és ezredes Forró parancsnokságuk alatt ottan táborozott, bevárva a különböző oldalról gyülekező testületeket, melyek megérkezte után öregünk a havasokban tanyázó ellenség irányában kitűzött feladatát szándékozott végrehajtani.

Három napi táborozás után együtt levén a sergecske, junius 12-én kiindultunk Brádról az abrudbányai úton. Egy, némileg elsánczolt helységnél oláh csoportok utunkat akarák állani, de egy ágyulövést intéztetvén rájuk: szerte-szét szaladtak, s mi akadály nélkül folytattuk utunkat; hanem délután elővédeink azon jelentéssel leptek meg, hogy a rendes út, bevágások, torlások által annyira el van zárva és megrongálva, hogy azon különösen ágyuinkkal elhatolni teljes lehetetlen;

szorgosabb vizsgálat után csakugyan kitűnt, hogy az utunkba gördített akadályok eltávolítása ha nem is éppen lehetetlen, de nagyon sok időnket venné igénybe, megkiváncsító eszközökkel egy századnál több nem rendelkezhetvén — más ultra térénk tehát, az ugynevezett régi ultra. Ez elhagyott járatlan uton is sok akadálylyal kelle küzdenünk ágyuink tovább szállítása végett; de ez még is sokkal biztosabb volt, mivel mindenütt a hegygerinczen vezetettve a fedezett ellenséges megtámadástól sem lehetett tartani, míg a másik, melyet elhagyánk, mély eltorlaszolt völgyben kényelmes támadási pontokat nyújthatott az ellennek. Három napi vesződés után elértük végtére június 15-én déltájt Abrudbányát. Az oláhok által felgyújtott, összerombolt szép kis városkán áthaladva a zalathnai oldalon két táborba szállottunk. Délután az oláhok megtámadták táborunkat, de egy pár század elég volt őket visszaverni. Azután is szinte minden nap történtek az ellenség részeről támadások, mi nem sokba vettük, egy pár század mindig szétűzte.

Június 18. vagy 19-én nagyobb és általános támadást kíséreltek meg. A főtámadás Topánfalva felől történt; ekkor még ágyuink közül is vagy kettő működhetett a topánfalvi uton. Én zászlóaljammal ekkor a város nyugoti részén emelkedő magas oldalon táboroztam, előőrseim éppen arra voltak az erdőkben kiállitva, a merről a támadás jött. Vagy két századot csatárlánczba előküldve, megkezdődött a tüzelés. A balszárnyon a Bocskai-csapat nyomult az ellenséggel szembe. A városból kivezető topánfalvi uton éppen a város szélén két

ágyu foglalt állást, ettől jobbra gyalog testületek álltak. Az erdőségek által fedezett előnyomulása az ellennek azonnal megszűnt, mihelyt részüinkről az ellenintézkedések megtörténtek. A város előtti téren ágyulótávolban sem merte megközelíteni hadállásunkat, hanem az erdővel fedett oldalba vonulva igyekezett felénk közelíteni; ezért felállított két ágyunkból kartács-töltéssel tevénk néhány lövést az erdőben tömegesen előnyomulni akarókra. A hogy ágyunk és csatáraink teljes működéseket megkezdették, az ellen azonnal vissza lőn nyomva, s nekünk egyéb dolgunk nem volt, mint azt visszavonulásában követni, és a mennyire az erdővel fedett magas hegyek engedték, gyorsan üldözni Topánfalva felé. Ha a támadás nem délután történik, valószínűleg egész Topánfalváig nyomulunk; de így az éji setétben üldözésünkől megtérítette, állomásainkra visszarendelteténk. Az én zászlóaljamból csak egy ember esett el golyótól találva, sebesült egy sem volt. Az ellenség részéről többeket láttam elesve, míg huszárjainknak is volt egy kis alkalmuk, kardjaik élet megmutatni az ellennek egy meglehetősen meredek kopár oldalon, hol hasonlólag láttam egy néhány ellent hatalmas kardvágások által leterítette.

Brádról történt előnyomulásunkkal egy időben különböző pontokról — ha jól értesültem — Enyed Toroczkó, Gyalu, B.-Hunyad felől kisebb-nagyobb testületek lettek mozgásba téve közreműködendők a havasokban tanyázó ellenség ellen. Ezen összhangzatos egy időbeni előnyomulásnak azon eredményt kell vala előidézni, hogy az ellenséges erők összeszoríttassanak egy

ponton, még pedig főtanyájukon Topánfalvánál, hol aztán őket a fővezér terve szerint vagy békés uton lecsendesíteni s a törvényes utra visszavezetni, vagy hatalommal engedelmességre kell vala szorítani. Mi feladatunknak egy részét teljesítettük, az ellent ez oldalról Topánfalváig visszaszorítván, de a más csapatok közreműködését napokig ok nélkül vártuk. Abrudbányán táborozásunk alatt tudom, hogy ezredes b. Kemény Farkas írásbeli érintkezésbe tette magát az ellenséges tábor egyik nagybefolyású agitatorával, de ez eredménnyre nem vezetett. Ha jól emlékezem, Hatvani és Drágus esete arra volt felhasználva, hogy azzal bizalmatlanságukat a magyar kormány iránt jelenleg már igazoltnak tekintsék és semmi további békeajánlatnak hitelt ne adjanak. Ha nem szenvednek hajótörést a különböző pontoknál megindított havasi expedíciók, valószínűleg más hangon beszélnek vala, mind a mellett, hogy az orosz intervenció sem vala előttök titok; de ilya kívánt siker elérhető többé nem vala, hanem azért mi megkezdett működésünket még sem hagytuk volna annyiban, ha egy súlyos körülmény a visszavonulásra nem kényszerít. Negyedik napja már hogy élelmünk tökéletesen elfogyott. Abrudbánya egészen lerombolva, mindenéből kipusztítva, kevés élelmet szolgáltatathatott, requirálni nem volt mit, mert az egész vidékről, melyen ájtottunk és a melyen jelenleg táboroztunk, minden marha el volt távolítva, másnemű élelemre a havason ugy sem leheté számitanunk, a Zalathna felől várt élelem pedig mind nem érkezett.

Előre meg valának az intézkedések a végre téve

hogy ha egyszer Abrudbányát elértük, élelmeztetésünk Zalathna felől történjék, hol táboraink számára előre már elegendő készlet vala egybegyűjtve, — addig pedig mig Abrudbányát elérhetnők, élelmezésünk Déváról volt eszközözlendő. Két századát zászlóaljammak Boiczán hátrahagyva, midőn Brádról elindultunk, utasítva lőn Déváról utánunk élelmet szállítani; ennek következtében meg is indult e két század élelemmel terhelt szekerekkel az abrudbányai uton hozzánk csatlakozandó, de nem lévén tudomása a történetekről, követte a régi utat, mely mint említém a nagy akadályok miatt még általunk is ki lőn kerülve, — eljutva a torlaszolóshoz, lehetetlen volt útját tovább folytatni, az ellenséges támadást, melylyel itt találkozott, visszaverte ugyan, de útja tovább folytatásáról le kelle mondania s Dévára visszatért. Az igaz, hogy ha a vezénylő százados kissé több ügyességgel bir, feltálhatja az általunk követett utat s azon bizonyosan utánunk jöhetett volna, hanem ez nem történt, s mi ez oldalról is mind hiába vártuk az élelmet.

A zalathnai közlekedés megnyitására egy század kiküldetett, hogy az élelem szállítása folyamatba jöheszen, de ez még második nap sem következvén be, egy székely zászlóalj Simon őrnagy alatt vőn rendeletet Zalathnára menni s élelmezésünkről gondoskodni. — Hiába vártuk az élelem megérkezését, az nem érkezett, s június 20-án arra ébredtünk fel, hogy már negyedik napja mióta teljességgel semmi élelmet nem tudtunk szerezni. Ha Brádon elővigyázatból szekeremre annyi kenyeret nem rakatok, a mennyit csak birt, ugy már

napok óta egy befaló falat kenyérünk sem lesz vala, — így zászolóajlam tisztjeinek s a honvédek közül is sokaknak legalább egy darabka kenyeret nyujthattam; de már 24 óra óta ennek is vége volt; attól kelle tartanom, hogy honvédek az éhség miatt mind lehullanak lábokról. Ily aggasztó körülmények között elmentem ezredes Kemény Farkashoz s előtte a sereg szomorú helyzetét fejtegetve azon nézetemet nyilvánítottam, hogy vagy menjünk azonnal az ellenséges Topánfalvára, hol remélhetőleg, ha mást nem, legalább marhát ejthetünk zsákmányul, vagy huzódjunk vissza Zalathnára, hol elegendő élelemre találunk, mert különben éhséggel tesszük semmivé a népet. Forró ezredessel tartott parancsnoki tanácskozás következtében csakhamar rendeletet vettünk a visszavonulásra Zalathna felé.

A sereg menetrendjében zászolóajlam itt levő 4 századjával az ágyukat mind két felől hosszában fedezve foglaltam helyet. Midőn a Zalathnára vezető ut azon pontjára értünk, hol egy hegyen kimászva csakhamar egy mély árkon hid vezet át, úgy találtuk, hogy a hid az ellenség által le van rombolva, s utunkat az ágyukkal mindaddig tovább nem folytathatjuk, míg a seregnél levő árkász század a mély árok oldalait a hidon alól levágva az átkelésre utat nem nyit. Megállott tehát az egész menet s az árkászok gyorsan munkához láttak.

Ez vala épen azon hely, hol az oláhok Hatvanit oly csufosan törbe ejték, s ártatlan abrudbányai menekülőkön elkövetett kegyetlenségeik által vitézségöknek és gyalázatjoknak maradandó emléket emeltek. Jelenleg

is azon hitben levén, hogy velünk hasonlót tehetnek, mikor menetünkben megakadtunk, az erdős oldalakról lerohanva utócsapatunkat megtámadták. Nem sokat tördöve e megtámadással, csendesen vártuk az árkások működésének bevégezését, hogy utunkat folytathassuk. Egyszer csak látom, hogy a hátrább elhelyezett testületekből mind több-több ember tolakodik közelünkbe, mig végre egy nagy veres tollas egyéniség lóháton nyargalva, azon rémhirt hozza Kemény Farkashoz, hogy utócsapatunknak vége, azt a hegyekről lerohant oláhok körülfogták, s ha azonnal segítséget nem küld, mind elvesznek stb. Ezredes Kemény egészen megütődve hozám siet vissza, minthogy a munkát vezetve az árkásoknál elől volt, — s elmondva a hallottakat, rendelkezik, hogy zászlóaljammal rögtön segítségre menjek, mert különben porul járunk. Elég lesz azoknak két század — feleltem én s az 1-ső — és 2-ik századot visszavezetve, a hegy tetejéről beláttam az utócsapat helyzetét: meg volt támadva és az országuton egy csoportba összehúzódva felénk hátrált. A két századot jobbra és balra előküldve, azok rendes csatárlánczot képeztek, s midőn tüzelésöket megkezdették, gyönyörűséggel néztem, hogy üzik az elbizakodott ellent vissza Abrudbánya felé és fel az erdős hegyek közé. Nehány percz alatt semmi ellen többé látható nem vala. A mig ezek megtörténtek, elkészult az átjáró, s további alkalmatlanság nélkül folytattuk utunkat Zalathnára, hova délután érkezünk be s a város mellett táborba szállva, valahára annyi szenvedett éhség után elegendő ételmet

találtunk. Nagy ideje is volt, mert állithatom, hogy ez utolsó csetepaténál az 1-ső századból egy emberünk elhalt, nem golyó, hanem a szenvedett éhség által. Miért nem tudott Simon őrnagy zászlóaljával nekünk Abrudbányára élelmet szállítani? ezt megvilágositandja némileg következő eset. Zalathnán szó volt arról, hogy újból Abrudbányára visszamenjünk, és ezen zászlóalj előre megalapozta az engedelmisséget, kijelentvén, hogy nem fog menni, s készen állt a piacon tisztjeivel együtt, hogy a seregtől elszakadva, tán haza vagy hová menjen. Kemény Farkas azonnali lefegyverzéssel fenyegetvén, megmaradásra kényszerítette őket, — különben az oroszok már megtörtént belörése következtében a fővezér rendelete mindnyájunkat visszaparancsolt volt. Leindult tehát az egész had Igenbe, hol a zászlóaljam Déva felé került két századja is hozzám csatlakozván, június 22-én Portusra rendeltettem Bem tábornok által csak azért, hogy zászlóaljamat átutaztában megtekinthesse. Örömmel tartott felettünk szemlét, s nagy meglepetéssel emlékezett meg a zászlóalj e havasi hadjáratban tanúsított magaviseletéről. Miféle testületek vettek részt e havasi hadjáratban, tisztán nem emlékszem — a 11-ik zászlóaljon kívül ott volt a már említett székely zászlóalj Simon őrnagy alatt, továbbá a Déván 48-ban alakult honvéd-század, mely a 11-ik zászlóaljhoz tartozott volna, ha a Bánátba ki nem szakad; a Bocskai-csapat Recsegi százados alatt, máramarosi vadászok talán 2. század — Zanini olasz ezredbeli nemi töredék s más apró testületek: $\frac{1}{2}$ század Károlyi- és Würtemberg-huszár,

mint egy 10 darab hegyi löveg, meg 3 fontos és 6 fontos.

Junius 23-kán visszatértem zászlóaljammal Borbándra, hol a parancsnokságot átvéve a várat ez oldalról körül fogva ostrom alatt tartottam. A 11-dik zászlóalj a szőlők felett a puska poros toronynál és Borbánd közelében a vár körül volt elhelyezve, $\frac{1}{2}$ század Igenben, benn a városon a 75-dik zászlóalj négy századja. Az Ompolyicza-völgyben Zalathna felé 2 század vadász tartotta az előőrsöt; Tövisen 1 század Sándor-gyalogság, alkalmilag 1 századdal a 11-ik zászlóaljból erősítve. Parancsnokságom alatt volt még a Bocskai-csapat, egy századnyi Károlyi-husár, két 3 fontos ágyu és három löveg röppentyű.

Junius 24-én folyt le a vár bombáztatása minden eredmény nélkül. Az avatatlanok Stein ezredest, ki ekkor parancsnok volt, s a vár lövöldöztetését intézte és vezette, még az ellenséggeli egyetértéssel is vádolták azért, mivel nem tudta a várat amugy kutya futtában bevenni. E vád czáfolatot sem érdemel, tekintve az eszközöket, melyek rendelkezésére állottak. Egy 18 fontos sugár ágyu és két bomba vető mozsár, hat fontos és három fontos ágyuk, 5 – 6 löveg röppentyű nem elegendők arra, hogy azok segélyével egy rendesen épített és védett várat feladásra lehessen kényszeríteni. Ő a próbát megtette, mivel parancsolták, röppentyűvel gyújtott, bombáival rombolt, s még többet gyújthat és rombolhat vala, de azzal a vár még sem lett volna bevéve; felhagyatott tehát a lövöldözéssel, minekutána meggyő-

zódott, hogy a parancsnok nem hajlandó egy kis bombázásra a várat feladni

Julius 26-áig a vár-czernirozási unalmas szolgálaton felejtettek; nem szívesen vettük, hogy a fővezér ezuttal elhagyott magától, holott mindeddig egy hadjárat sem folyt le a mi részvételünk nélkül; talán sajnált elvinni, mivel látta, mily fáról-szakadt rongyosok vagyunk. Minden kérésem, panaszom daczára nem tudtam annyira menni, hogy a zászlóalj számára bár egy darab ruhát nyerhessek. Alakittatásakor úgy a hogy ki volt állítva, de ez már megfoghatólag mind leszakadt róla; a márczius 11-én felavatott ujonczok még mind azon öltözékben voltak, a melyben hazulról eljöttek, csak bakkancscsal s bocskorral tudtam egyszer nagy nehezen ellátni; változójuk nem volt több egy rendbelinél. Csuda-e ha a férgek szinte megették? Midőn végre julius közepén változót és nyári öltözetet nyerhettem s zászlóaljam a régi rongyokat levethette, halomba kelle azokat rakni, mivel nem lett volna a világon az a vállalkozó mosóné, ki csak egy darabnak is tisztítását magára vállalja. De nem zugolódunk s nem panaszkodunk, pedig lett volna okunk elég; mert míg az ujoncz zászlóaljakat czifrán kiöltöztették, diszes csákóval ellátták, addig minket, kiknek soha egy szünnapunk nem volt, folytonosan a legfáradalmasabb hadjáratokban résztvettünk, mikor kellett az ellenséggel vitézül megküzdöttünk — minket veres sipkánk mellett a rongyokban felejtettek.

Fejérvári táborozásunk ideje alatt multságok volt

a honvédeknek a várból kilövöldözött nagy ágyugolyókat felszedegetni; a puskaporos toronynál jócska rakás volt ebből, mivel ez oldalra röpitették a legtöbb golyót; nem egyszer löttek rám is, mikor kilovagoltam a századat megvizsgálni. Az ellenséges lovasság gyakran kijött a várból a szőlő és a vár közötti térre, ez ingerelte a honvédeket, s ha leszállottak a térre, a lovasság elnyargalt, mire aztán őket a vár ágyui köszöntötték. Egy ízben a Portus felőli részen oly merészekké lettek, hogy a hegy élén álló röppentyűsökre rontottak, hanem e komédiának aztán azzal vetettünk véget, hogy a lovasságot kézügybe helyeztük el, s mikor még kijöttek, lovasságunk két oldalról rontott rájuk, ezután nagyon óvatosak lettek, s nem igen hegykélkedtek többé.

Julius 26-án hajnalban, a havasi ellenség a zathnai uton elénymulva az Ompolyicza völgyében előőrseimet megtámadta azon szándékkal, hogy Fejérvár alá törhessen. Jelentettem, hogy az ellenség nagy tömegekben nyomul előre és hogy a 2 század vadász hátrál előlük. Zászlóaljamnak Borbándon levő egy századját kirendelve, egy 3 fontos ágyut és a Károlyi-huszárokat magam mellé vettem s kisiettem az ütközet színhelyére. Az Ompolyicza-völgy torkolatához érve, látom nagy bosszúságomra, hogy a 2 század vadász a torkolat egyik oldalába tömegesen felszorulva ott egy velők volt röppentyűvel bajlakodik s nézi miként halad az ellenséges tömeg feltartóztatás nélkül az országuton előre. Hirtelen kelle a dolgon segíteni; mert ha az ellenségnek sikerül e völgyből kijöve, a Fejérvár előtti téren bontakozni ki,

a várbeliek is felhasználva az alkalmat, nagy zavart csinálhatának. A 11-ik zászlóalj Igenben állomásozó $\frac{1}{2}$ századját a völgy egyik oldalán, a vadászokat a más oldalon elő rendelve a középén a különben is már türelmetlenkedő Károlyi-huszárokat rohamra bocsátottam. A hatás nagyszerű volt. Az ellenséges tömegek a huszárok rohamára megfordulva, s az országot sánczain jobbra-balra átvergődve az oldalakra siettek kifelé; az egész ellenségi támadó-csapat felbomlott s rendetlen futásban a merre lehetett, menekülni igyekezett; szerencsés volt, ki a huszárok kardja elől menekülhetett. Az ágyuval előre sietve egy pár lövést tétettem az uton szaladó tömegekre, s ezután a gyalogságnak más feladata nem volt, mint az erdőségbe menekült ellenséget még egy darabig követni, s visszarendeltetve, előbbi előőrsi állomását elfoglalni. A huszárok által lekaszabolt ellenség nagy száma borította az utat és környékét; eldobott fegyver is volt elég. Részünkről a huszár századot vezénylő igen derék főhadnagy — nevére nem emlékszem — esett áldozatul, egy oldalába kapott lövés pár nap alatt életétől fosztá meg.

Ekközben a tömösi szorosnál és Beszterczevidéken szerencsétlenül vívott csaták következtében az oroszok mind bennebb nyomulának az országba; minden rendelkezhető erőt ellenek kelle fordítani, hogy előnyomulásuk s egyesülések megakadályoztassék. A dolgok ily állásában a fejérvári megszálló seregre is más feladat várt: rendelet érkezett annak odahagyására s Szász-Sebesnél táborba szállásra.

Julius 26-án vettem a parancsot, hogy még azon éjjel minden rendelkezésem alatti testületekkel a Maroson átkelve Szász-Sebes felé induljak. Ennek következtében a szükséges intézkedéseket megtéve, a Maroson átkelést úgy vezettem, hogy bár ha egy kompnál többel nem rendelkezhettem, még is midőn megviradt, minden testületekkel, ágyukkal stb. a Maros balpartján voltam s a várőrség csak ekkor vette észre, hogy nincs többé bekerítve.

Lámkerékre érve táborba szállottam csapatommal; idősb Woronitzki herczeg alezredes csapatjával Váralyánál táborozott, mind ketten ezredes Beke József parancsnoksága alatt állottunk. Stein ezredes mint az egész had parancsnoka Szász-Sebesre tette főhadiszállását, az előcsapatokat Szeredahely felé állítván ki, Forró ezredes vezénylete alatt.

Augusztus 1-én az oroszok már Szebenig előnyomulván, Szász-Sebes felé kezdenek terjeszkedni és e napon Szeredahely és Szász-Sebes közt felállított előcsapatainkat megtámadva, azokat vissza is verték, e megtámadás következtében azonnal Szász-Sebesre elrendeltem, de ütközetre ezuttal nem került a dolog, mivel az oroszok úgy látszik csak egy erőszakos szemlét kísérlettek meg s ennek sikerülte után visszahuzódtak. Én előbbi állomásomra még sem tértem vissza, hanem Szász-Sebes előtt táborba szállva előőrsi szolgálaton maradtam zászlóaljammal.

Augusztus 6-án délben, midőn épen Stein ezredesnél benn Szász-Sebesen voltam, érkezett egy század

huszár Szeben alól Bem fővezér által küldetve, ettől megértettük, hogy Bem tábornok augusztus 5-én az oroszokat egy csatában legyőzvé, Szebenből kiverte, de mivel az egész orosz sereg Lüders tábornok vezérlete alatt utban van utána, hogy ezzel is sikeresen megvívasson, szükséges a szász-sebesi had azonnali előnyomulása. A szükséges rendeletek azonnal ki lönek adva, és mi a lehető legrövidebb idő alatt utban valánk Szeredahely felé; de még nem értük el e várost, már utban találtuk tábornok Bemet szekeren jöve Szeben felől; Stein ezredessel szekéréhez lovagoltam s hallottam panaszt az öreg urnak az az napon Szeben alatt Lüders ellen vívott szerencsétlen csatáról, -- rendelkezett, hogy tovább ne menjünk, hanem itt megállva, várjuk be a Szeben alól menekült testületek töredékeit s azokat vegyük fel, — ő maga Temesvár alá siet, reméli, hogy rövid időn nagyobb sereggel térhet vissza Erdélybe. — Én zászlóaljammal elől levén, helyt maradtam, a más testületek szinte mind visszamentek a szász-sebesi táborba. Nem sokára kezdettek Szeben alól menekült csapataink érkezni. Szomorú látvány volt ez! A különböző testületek töredékei össze-vissza keverve, minden rend nélkül, lovas, gyalog, kisebb-nagyobb csoportokban haladtak el mellettünk, csak a 31-ik zászlóalj maradványa Varju százados vezénylete alatt és a 12-ik zászlóalj maradványa hasonlólag egy százados vezénylete alatt — nevét elfelejtettem — voltak azon testületek, melyek rendben együtt maradvá értek hozzánk, míg végtére más nap reggel Kálnoki Sándor őrnagy a maga csapatját tán

két hat fontos ágyuval szép rendben vezette be táborunkba; ő a Szebenből 5-én kivert Engelhardt orosz tábornok ellen volt küldve Veszten felé s csapatjával ennek előnyomulása ellen küzdött; midőn 6-án Lüders sergünket Szebennél megtámadta, már Szebenben volt az ellenség; ekkor ő is folytonos tüzelés közt visszavonulását a csata elvesztése következtében hasonlóan megkezdeni kényszerült, — egyedül ügyes vezérletének lehetne köszönni, hogy két ellenség közé szorult csapatját szerencsésen meg tudá menteni s épen juttatá hozzánk.

Szász-sebesi hadállásunkban megmaradva, naponta vártuk az ellenség megtámadását, de ennek szokása volt nagy óvatossággal haladni előre, s csak tulnyomó erővel kezdeni meg a csatát, míg végre augusztus 10-én az észlelt ellenséges mozdulatokból ítélve másnapra a megtámadást bizton lehetne várni. Egyedül hadparancsnok Stein ezredes nem vala hasonló nézetben, minthogy a következő nap vasárnap vala, nem hitt az ellenség támadásában, makacsul állítván, hogy az oroszok vasárnap csatát nem kezdenek, s e hitben Dévára távozott, a vár gyors felszerelését siettetni és rendezni, a hadparancsnokságot ez idő alatt Beke ezredesre ruháztván.

Augusztus 12-én, mikor az ellenség előnyomulása bizonyossá vált, Szász-Sebesről minden podgyász stb. mi a serget működésében akadályozhatá, Szászváros felé lőn kirendelve. A vezénylő ezredesnek nem volt tervében a szász-sebesi positiót a tulnyomó ellenséggel szemben minden áron megtartani, hanem visszavonulni harczolva

és nem gyáván. A Szász-Sebes előtti fennsíkron állította fel az 1-ső csatavonalt. Én zászlóaljammal, 2 század Sándor-gyaloggal, 1 század Károlyi-huszárral, két 6 fontos ágyúval a csatavonal balszárnyát képeztem a szőlők felé eső völgyben. Az ellenség közeledésére ágyuink megdördültek. Én a balszárnyunkat a szőlők felől megkerülni törekvő ellenség ellen intézkedtem, s ez oldalon a csatározás megkezdődött, míg ágyuimmal a tömegekben előnyomuló ellenséges gyalogságot lőttem. Egy néhány ágyulövést váltva, a közép megkezdette visszavonulását; mire én is rendeletet vettem a visszavonulásra. Előküldött századaimat magamhoz vonva, a külvároson át visszavonulásomat megkezdtem, s midőn a város Szászváros felőli részébe kiértem, sergünk már egy új csatavonalt alakítva jó hadállásban várta az ellenséges támadást. A városból kiérkeztemkor a kozákok kezdtek benn a városban mutatkozni. Rendeletet vettem, hogy az első csatavonalt meghaladva, csapatommal a 2-ik már képződő félben levő csatavonalban foglaljak helyet, de minekelőtte még az 1-ső csatavonalt meghaladhatnám, az ellenség Szász-Sebest megkerülve előnyomul a térségen s a támadást megkezdi; az országutól nem messze felállított ágyuink is megszólalának s jól láttam, midőn az első ellenséges golyó ezen útegre irányozva a fedezeten álló lengyel lovassaink felett elrepült, hogy fordult meg a 2 század zsidás mintegy vezényszóra, és sebes futásban elnyargalt, — a tüzerek ágyuikkal nyakra-főre követék. Ehez hasonló futást láttam az egész vonalon bekövetkezni, lovasság, tüzéség mind futásnak

eredt, míg remélém, hogy tán a 2-ik csatavonalnál megállapodnak; de még mielőtt a 2-ik vonalhoz érnék, még általánosabbá vált a zavar. A hogy az ellenség mutatkozni s ágyuival lövöldözni kezdte, a még valamennyire tartható rend is felbomlott: a lovasság elrohan, a tüzérség az ágyukat úgy a szekereket felborítja, — semmivel nem törődve — a hámistrangokat levagdaldják s ágyut, szekeret ott hagyva a lovakon elnyargalnak, míg végre a gyalogságnál egyéb nem marad. Hasztalan volt minden igyekezet ez ok nélküli gyalázatos futást feltartóztatni; mert a kozák csapatok sergünket a hegyek felől megkerülve, elrémitették a már önbizalmában megrendített hadi népünket. Huszárjaink egy része eme kozákok ellen küldetve, rájuk rohant, s irányt változtatva, Szászváros felé elrobogott. Gyenge rá tollam, hogy e szerencsétlen nap eseményeit hiven rajzolni tudja. Gyalogságunk lovasság és ágyu nélkül magára maradva, egy darabig még az elhagyott ágyuk vontatásában is fáradozott, de e sikertelen erőlködéssel fel kelle hagynia, mert csak hamar az egész ellenséges lovasság nyakunkon vala. Az ellenséges ágyuk által folytonosan lövöldöztetve haladtak a gyalog tömegek az országon a nagy hőségben, ellenséges lovasság által mindenfelől körülvéve; a ki a tömegtől elvált, az el volt veszve; többször kísérelte meg a lovasság a tömegek közé bevágni, de e hős gyalogság mindannyiszor visszaverte támadását. Egész a kenyérvízi fogadóig tartott ez üldöztetés. Itt huszárjaink egy része is magához térve, bevárta a gyalogságot s az oldalról fenyegető kozákokat elriasztotta.

A tetőről még egy pár lövést küldött utánunk az ellenség, azután visszahúzódott és mi a Kenyérmezőn egy perczig pihenheténk. Veszteségünk nagy volt Zász'baljamnak egy része odaveszett, tisztjeim közül 11 hiányzott, kik vagy elestek, vagy fogságra jutottak.

A Kenyérmezőn megpihenve, rendbeszedtük magunkat s behúzódtunk Szászvárosba, hol az éjjel táborban töltöttük. Itt találtuk Stein ezredest is.

Augusztus 13-án kiindítottunk Déva felé s Piskinél megállapodva, Stein ezredes hadállást akart itt foglalni. Ennek híre nagyon felfokozta az ingerültséget a már különben is erősen gyanúsított parancsnok személye ellen; s minthogy előterjesztéseknek sem engedett, kitöréstől lehetne tartani s bajosan vala lecsillapítható a sok felizgatott kedély. Ekközben egy közbejött esemény egészen más tárgyra irányzá a közfigyelmet. A jól kivehető dévai várat füstfelleg borítá el, s hallhatók valának az azt követő robbanások; látszó segítségével láthatók, hogy a vár légbe repült s falainak nagyobb része romba dőlt. Minden ember tudta, hogy ott temérdek lökészlet van felhalmozva; ennek most már mind vége; honnan vegyük már most hamarjában a szükségeseket? A sereg levertségét Dévavár fellobbbanása csak nevelhette, a parancsnokra is megtette hatását, mert nem szabadkozott többé a visszavonulás ellen, hanem azt azonnal elrendelve, estvefelé Dévára beérkeztünk. Egyébiránt Stein ezredes terve mellett a czélszerűség szól; ő a Piskinél foglalt hadállás által biztosítani akarta számunkra a hátszeget utat, melyen még csapatok is valának bejövendők a Bánátból. De mind hasztalan! Stein már lehetetlenné

vált ezen seregnél s csak hamar nagyon is kelle ezt tapasztalnia. Másnap azaz 14-dikén reggel Déván nála voltam szállásán, s midőn épen okait fejtegetné, melyeknélfogva nem engedhet azon kívánságnak, hogy Dévát elhagyva a lesnyeki szorosba visszahúzódjék, és én azokat igen helyesnek ítélve, a „maradjun“-kat kimondám — imé a testületek szép rendben megkezdették visszavonulásukat. Mit tegyek már most -- kérdém. Menni a többiekkel... ez állott egyedül előttem. Az utczára leérve, megtudtam, hogy zászlóaljam is megkapta ezredes Bekétől a rendeletet míg én jelen nem voltam, s induló készen állt. 14-én e szerint Dévát is elhagyók s Lesnyekig visszahúzódva, a szoros torkolatáál táborba szállottunk, ott maradvá egész augusztus 17-éig

Stein ezredest széltében árulással vádolták, de helytelenül, mivel ő árulója az ügynök, melyért fegyver fogott, legkevésbé sem volt; tudományos miveltséggel, jeles rendező tehetséggel birt, tulságosan szigorú fegyelmet követelt; miniszteriumnál, vezérkarnál kitünő szerepet vihetett volna, de hadvezér, legalább forradalmi hadsereg élén — ez nem tudott lenni. Vissza is húzódott, s Beke ezredesnek engedte át helyét.

Lesnyeki táborozásunk alatt élelemben nagy hiányt szenvedtünk; ha a tejes törökbuza nem nyújt táplálékot, nem tudom hogy álljuk ki a 3--4 napot, melyet ott tölténk. E napokban már szállingóztak a szomoru hírt hordozó vészmadarak a magyarországi táborból; de a valót még nem tudtuk, s sokkal inkább biztunk Bem tábornok ígérétében, minthogy végelesüggedésnek engedték volna át magunkat.

Augusztus 17-én egy orosz tiszt jelentette magát előőrseinknél mint parlamentair; bebocsáttatva, egy francia nyelven irt czédulát mutatott, melyben a fegyverletételre szólítottunk fel, minekutána Görgei a fősereggel Világosnál már a fegyvert lerakta. Beke ezredes egy kis tiszti tanácskozást rögtönzött, melyben meg lön állitva, hogy egy tiszt küldessék az orosz tábornokhoz kipuhatolandó: minő feltételek mellett lehetne egyezkedést kezdeni. A választás rám esett, és én Lesnyekre mentem öltözetet változtatni. Mikor a helységbe beértem, hallom, hogy tábornok Bem épen megérkezett. Azonnal hozzá sieltem értesítve őt a történetekről. Nem helyeselte az orosz táborba küldetésem, hanem visszautasított a táborba kijelentvén, hogy ő maga is mindjárt követni fog. A táborba kiérkezve, tudattam Beke ezredezsel a fővezér megjöttét és hozzám intézett nyilatkozatát. Mindnyájan megnyugodtunk benne, de azért hazafiui aggodalmunk a bekövetkezhető események iránt nőttön-nőtt. Bem tábornok azon ígéretét, hogy egy tekintélyes hadat hozand be magával, nem válthatá be, — azok, kik vele jöttek, csak apró rendezetlen töredékek voltak; az összes szám 3000-nél többre nem vala becsülhető, legtöbb volt az ágyu, mert ezek száma — a mint tudom — 40—50 lehetett. A legelcsüggesztőbb hírek jövének forgalomba sergünk-nél, a bejöttek által elmondva, szájról-szájra adatva, repültek azok szét rendkívüli gyorsasággal, — mégis mindezek daczára volt reménységünk, hogy tán jelenleg is úgy mint rendesen más szerencsétlen esetekben nagyitva lehetnek az elterjedett rém hírek, s annál feszültebb érdekekkel Iestük Bem nyilatkozatát. Végre kiérkezett

táborunkba, maga körül hivatja a törzstiszteket, s megmondta a valót e szavakkal: „Uraim! Görgei elárulta hazáját és Világosnál az oroszoknak hódolva letette a fegyvert!“ felemlítette a temesvári szerencsétlen csatát is, hogy ennek következtében Vécsei tábornok a fegyveres népet mind magával csábitotta Arad felé, — úgy értesültem — mondá továbbá, — hogy itt is le van hangolva a nép, s kevés hajlamot mutat a csatázás tovább folytatására. Én capitulálni nem fogok, de ha önök ezt tenni akarják, nem ellenezhetem ugyan, de mindenesetre megkivánom, hogy az becsülettel történjék. E végre szükséges, hogy az oroszok Piskiig visszahúzódjanak, s ha önkénytesen nem teszik, fegyverrel kell arra kényszeríteniük őket. Az orosz parlamentair által már meg küldötte volt a választ, mely így hangzott: „Csak akkor bocsátkozunk alkudozásba, mikor az oroszok Dévát elhagyva, Piskiig visszahúzódtak.“

Estvefelé volt már az idő, midőn a különböző testületek sorakoztattak, és Bem tábornok azok felett rendre szemlét tartott. A kíséretében volt Katona Miklós ezredes által a testületekhez külön-külön lelkesítő beszédet intéztetett. Zászlóaljamra kerülven a sor, előállottam s kijelentettem a fővezérhez intézve szavaimat, hogy a 11-ik zászlóaljnak fellelkesítő beszédre szüksége nincsen, az oda fog menni, a hova a tábornok ur parancsolja. Meghatva köszönte meg Bem tábornok, s más testülethez távozott.

Bevégezvén e szemlét, meginditá Bem a serget Déva felé már setétben. Elöl ment a 11-ik zászlóalj s még egy más testület — melyik? nem emlékszem, — utánuk jött két ágyu és azután Bem tábornok szekere,

s tovább aztán a más testületek. Dévához közeledve csatárlánczomból jetentést vettem, hogy az orosz lovasokat szinte elérték, de azok nem hátrálnak, mint a hogy erre fel voltak szölitva. Bem tábornok szekéréhez lovagoltam s utasítását kértem; felelete a volt: Ha a muszkák nem retirálnak, golyóval és szuronynyal kell kényszeríteni.“ Kiadtam a csatárláncznak a parancsot az előnyomulásra. Az oroszok belátva, hogy nem vesszük tréfának a dolgot, nagy sietséggel megkezdték visszavonulásukat, s mi minden akadály nélkül értük el Dévát, mely hasonló sietséggel lőn az oroszok által kiűritve. Déván áthaladva a város előtti téren megállítottam azon rendelettel, hogy honvedeim a csatárlánczban egész éjen át megmaradjanak. Lovam számára egy kis szénát kerittetve, ennie adattam a csatárláncz közelében, s minekutána az elővigyázat érdekében a szükségeseket megtettem, magam is lovam közelében egy kis szénára fejemet lehajtottam. Egy pár órai pihenés után felébredtem. Már szürküledett a hajnal, s e homályban meglepetéssel láttam az orosz tömegeket csak ágyu lőtávolságban előttünk. Azonnal lóra ülve szemlét tartottam helyzetünk felett. E közben látám, hogy a muszka csapatok mozgásba jönnek, mintha előttünk kifejlődni akarnának; a csatavonalban elhelyezett ágyuinkhoz sieték, s mikor már épen ágyuztatni akarom a szemben álló orosz tömegeket, egy honvédtiszt közeledik s figyelmessé tesz azon hirre, hogy az éjszaka az oroszokkal fegyverszünet jött volna létre. Én erről semmit sem tudtam, de tekintve helyzetünket, a hir valószínűséggel birt. Ezért óvatossá lettem, és épen Déva felé indultam a valót megtudni, midőn látom, hogy Beke

ezredes Déváról kiérve felénk tart; hozzá siettem tehát s kérdésekre elmondá, miként az éjjel két őrnagy^Taz orosz táborba küldetvén, 24 órai fegyverszünet köttetett. Ha ez így van, miért nem tartják meg állásaikat a muszkák? jegyzém meg s elmondám észlelt mozdulataikat, és azt, a mit evvel szemben magam teendő valék. Beke ezredes jónak látta, hogy mennék át az orosz táborba s kérnék felvilágosítást e mozdulatokról. Magamat mint parlamentiart jeleztetve, előmbe jött kozákok által az ellenség előőrsége vonalán át bevezettettem az orosz táborba Engelhardt tábornokhoz, ki a leglovagiasabban fogadott. Előterjesztésemre azt a feleletet nyertem, hogy ők megköttetvén a fegyverszünet, állásaikon semmi változást nem tettek és nem is tesznek, a mit láttunk, az előőrsők felváltásáért történt. Az országuton karonfogva sétálgatva, hosszason beszélgettünk együtt. Minden beszélő tehetőségét összeszedte, hogy engem meggyőzzön a harc czéltalan tovább folytatásáról. Hasztalan minden további vérontás — mondá — miután Görgei a fősereggel megadta magát és más apróbb sergek is a fegyvert letették. Midőn sergünk felé mutatva mondám: „Nézze generalis ur! ez itt Bem vezér sergének — igaz — csak maradványa, de az magát feltétlen meg nem adja, ha utolsó emberig el is kell vesznie.“ Én ezt őszintén is így hittem. Erre a tábornok azt felelte, hogy feltétlen megadást teljeséggel nem értett, hanem tisztességes capitulatio mellett gondolja a további vérontásnak véget vetni, s felkért, hogy ez értelemben érvényesiteném befolyásomat a seregnél. „Maglehet — mondám — hogy becsületes capitulatio mellett tán lehetséges lesz rábirni a fegyverletételre.“

Némely észrevételeimre orosz czár ő felsége kegyes közbenjárásának kilátásba helyezésével kívánt megnyugtató. Kölcsönös udvariasságok közt elváltunk, én visszatértem táborunkba hazafiui fájdalmaim sulya alatt közel az összeroskadáshoz.

Augusztus 18-án délelőtt én is bementem a táborból egy kis időre Dévára, felkerestem még egyszer és utoljára Bem tábornokot szállásán, a postamesternél. Sokan voltak ott, kik mind nagy készülődésben valának a menekülésre; felszólítottak arra engem is, de én már Beke ezredesnek szavamat adtam volt, hogy maradok, hisz mi lesz szegény hadinépünkkel — mondtam — ha mindnyájan, kik rendet tartani, s ily kegyetlen sorsra jutott sergünk érdekét e tragikai nagy pillanatban védni hivatva vagyunk, elmegyünk, s őket elhagyjuk. Vagy tán itt kevésbé szükséges a hazafiui elszántság, mint a lezajlott csaták közepette? Ha elhagyjuk a serget, szétmegyen az; ki biztosítja ekkor Bem tábornok menekülését? De másfelől nem kötelességünk-e e seregnek és vele nemzetünknek becsületét az utolsó perczig megővni? Így okoskodtunk mi egynehányan törzstisztek, s megmaradtunk, bizva másfelől abban is, hogy a rendet és fegyelmet a seregnél fenntartva, sikerülni fog a capitulatio pontjait előnyösen kötni meg.

Bem tábornok 18-án délben távozott el Déváról szekeren Lesnyek felé; vele mentek a Nádor huszárok mind és számosan más egyének lóháton. . . . Beke ezredes és Pap Lajos alezredes átmentek az orosz táborba, Lüders tábornokhoz, kinek főhadiszállása Piskiben volt a capitulatio pontjait megállítani és megkötni. Én a tá-

borba maradva, minden igyekezetem a rend fenntartására fordítottam, s ha ebbeli fáradozásom túrhetőleg sikerült, ezt különösen a 11-ik zászlóalj tisztí karának és honvédeknek köszönhetem, kik példás magukviselésük által a seregnél már elharapodzott rendtelenséget és fegyelmetlenséget korlátozták, s lehetővé tették, hogy az ellenség előtt nem mint egy elemére felbomlott tegyveres csoport, hanem mint egy még haldoklásában is tekintélyt követelő sereg állhassunk meg.

Estvefelé ezredes Beke József és alezredes Pap Lajos, Lüders szárnysegédje kíséretében visszaérkeztek táborunkba, hol a megkötött capitulatio pontjait felolvasták.

Még egyszer és utoljára vezényeltem a 11-ik zászlóaljat tisztelgésre parancsnokunk előtt, ezután: „lábhoz! gulába! Ne felejtsetek soha, hogy e zászló alatt harcoltatok.” — — Szavam elakadt, — könnyeim ömleni kezdtek; mert zászlóaljam a gulába rakott fegyverekre borulva zokogásban öntötte ki leirhatatlan fájdalmát. E megrendítő jelenetet soha semmi, emlékeimből elmosni képes nem lesz. A mi czután történt — én nem tudom, nem is akarom elbeszélni.

*

*

*

A függöny legördült, a fényt setétség, a csatazajt néma csend váltá fel, melyet csak a szenvedők sohajai zavartak meg. Megnyílt nem sokára a sir az én számomra is, s élőhalottként hét esztendeig tarta Kuffstein vára szűk börtöne falai között.

Sajtóhibák.

~~~~~

- 8-ik lap 11-ik sor alulról: Salamon helyett „**Solomon**“.
- 13-ik lap 12-ik sor alulr.: Enyed után jő a pont.
- 17-ik lap 8-ik sor alulról: 2-dik százada helyett „**két százada**“.
- 37-ik lap 4-ik sor alulról: 2-ik százada helyett „**két százada**“.
- 38-ik lap 8-ik sor alulr.: Csucsára helyett „**Bucsára**“.
- 54-ik lap 8-ik sor felülről: magunkat mint szökevényeket bejelentvén helyett „**mint szökevények jelentvén be**“ —
- 54-ik lap 7-ik sor alulról: Salamon helyett olvasandó „**Solomon**“.
- 56-ik lap 4-ik sor alulr.: a 6-ik zászlóaljából helyett „**a 6-ik zászlóaljunkból**“.
- 62-ik lap 3-ik sor alulr.: csata helyett „**csaták**“.
- 66-ik lap 3-ik sor felj.: Tompa helyett „**Dédács**“.
- 79-ik lap 10-ik sor alulr.: „csak“ után olvasd „**az apró fegyver**“
- 106-ik lap 12-ik sor alulr.: jelentettem helyett „**jelentvén**“
- 106-ik lap 4-ik sor felülr.: századot h. „**századokat**“
- 116-ik lap 1-ső sor alulr.: szekere helyett „**szekéren**“
- 118-dik lap 2-dik sor felülről: két őrnagy után olvasd „**Kálnoky és Gyapai**“
- 120-ik lap 12-ik sorban felülről, e szók után: „**a megkötött capitulatio pontjait felolvasták**“
— kimaradt e jegyzés:

*) Bárha az események e hű elősorolásából világosan kitűnik, hogy a dévai capitulatio megkötése felejtetlen

fővezérünk Bem tudtával s törzstiszti tanácskozás következtében, a vezénylő ezredes Beke József, és a többi ténnyező főtisztok által úgy volt intézve, s a fősúly arra volt fektetve, hogy Bem külföldre menekülhetése biztosítottassék, e tekintetben tehát a történeti igazságnak már jegyzeteimben elég van téve; mindazáltal Mészáros Lázár tisztelt emlékü hadügyminiszterünk emlékiratainak VI-ik füzetében levő amaz előadását, „hogy a dévai kis seregmaradvány némely vezénylője értekezni kezdvén az oroszokkal, az engedelmességet Bemtől megtagadták, sőt — ha az alkudozást hátráltatná — őt magát is elfogni szándékoznak” — mint a tényekkel meg nem egyezőt határozottan visszautasítom. A néhai miniszter nem saját tudásából, hanem mások értesítéséből írta ezt. Mi tudjuk, még sokan élünk, nyílt homlokkal mondjuk, hogy ez méltatlan vád. Bátran felhivom a Dévánál capitulált sereg minden egyénét, az elsőtől utolsóig: van-e legkisebb tudomása arról, hogy e sereg határtalanul szeretett öreg fővezérének az engedelmességet fölmondotta, sőt még elfogatását is tervezgette volna? Hogy Bem hős seregének e becsülésre méltó maradványa fővezérét, ki őt annyi dicső csatában győzelemre vezette, ellenség kezébe szolgáltassa — ez oly gondolat, melynek kivitelére az utolsó honvéd sem lett volna képes, sőt csak a gondolattól is utálattal fordult volna el — később halálra mint ily önmeggyalázásra. A kié e bűnös és rémgondolat, az Bem seregénél soha sem szolgált, annak szellemét, hazaszeretetét, s vezére iránti ragaszkodását nem ismerte.
